

פירוש אברבנאל לחומש שמות

פרשת כי תישא

מהדורה מקוצרת של פירוש אברבנאל

עיצוב, פיסוק וכתרות: יהודה איזנברג
המהדורה כוללת תיקוני נוסח קלים
השאלות הועברו ממקומם והוצמדו לתשובות
כתרות בסוגריים מרובעים הם הוספת העורך

מבוסס על דפוס ונציה ה' שלט – 1579
<http://www.hebrewbooks.org/44335>

אתר דעת תשע"ה

<http://www.daat.ac.il/he-il/tanach>

התוכן

4 אברבנאל שמות פרק ל

- 4 שמות ל, יא – לא, יח – פרשת הקטורת ובניין המשכן
- 4 ביאור הפסוקים, השאלות והתשובות
- 4 הקשר בין חמשת הפרשות הראשונות
- 11 שמות ל, יז – כא: פרשת הכיור
- 12 שמות ל, כב-לג - שמן המשחה
- 13 הוכחות ששמן המשחה נעשה פעם אחת בלבד
- 14 ונחזור לפירוש הפסוקים
- 16 [שמן המשחה, דיניה ותנאיה]
- 16 העיקר הראשון
- 16 העיקר השני
- 17 הסיבה האחת
- 17 והסיבה השנית היא
- 17 שמות ל, לד-לח - מעשה הקטורת

18 אברבנאל שמות פרק לא

- 18 שמות לא, א-יא - בצלאל ממונה על בניית המשכן
- 19 שמות לא, יב-יז - מצוות השבת
- 25 שמות לא, יח - ויתן אל משה ... שני לוחות העדות
- 25 ביאור הפסוקים, השאלות והתשובות
- 25 [סדר הפרשה]

26 אברבנאל שמות פרק לב

- 26 שמות לב, א-ו - וירא העם כי בושש משה
- 26 [הסבר רמב"ן לחטא העגל]
- 27 [הסבר הכוזרי לחטא העגל]
- 29 [הסבר אבן עזרא לחטא העגל]
- 29 [הסבר רלב"ג לחטא העגל]
- 30 [הסבר אברבנאל לחטא העגל]
- 35 שמות לב, ז-יח - לך רד כי שחת עמך
- 36 [שאלות בדברי הקב"ה למשה]
- 37 [תשובות לשאלות]
- 39 [שאלות בתשובת משה ותפילתו]
- 40 [תשובות לשאלות על דברי משה]
- 40 [פירוש למה ה' יחרה אפך בעמך]
- 42 [זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך]

- 43.....[מתי ניחם ה' על הרעה?]
- 43..... שמות לב,טו-כד – משה יורד מההר. שבירת הלוחות
- 47.....[ויקח את העגל ... וישרוף... ויזר על פני המים וישק את בני ישראל]
- 47.....[משה ואהרן]
- 49.....[מי לה' אלי]
- 53.....
- 53..... אברבנאל שמות פרק לג.....
- 53..... שמות לג,א-יא - וידבר ה' אל משה לך עלה מזה.....
- 56.....[ולא שתו איש עדיו עליו]
- 58..... שמות לג,יב-כג: העל את העם הזה... הראני נא את כבודך
- 58..... ביאור הפסוקים, השאלות והתשובות.....
- 58..... וראיתי לפרש הפרשה על שלוש דרכים.....
- 59.....[פירוש שני של הפרשה, בדרך הפשט]
- 65.....[פירוש שלישי של הפרשה: משה ביקש שלוש בקשות]
- 70.....
- 70..... אברבנאל שמות פרק לד.....
- 70.....[משה עלה להר סיני שלוש פעמים]
- 71.....[מפרשים אחרים: משה עלה רק פעמיים, ונימוקיהם]
- 72.....[תשובה לטענה שמשה עלה להר פעמיים]
- 73.....[תשובה לטענה הראשונה]
- 74.....[תשובה לטענה השנייה]
- 74..... שמות לד,א-ג: פסול לך שני לוחות אבנים.....
- 74..... ביאור הפסוקים, השאלות והתשובות.....
- 76..... שמות לד,ד-י: ויפסול שני לוחות אבנים וגו' שלוש עשרה מידות.....
- 76..... יספר הכתוב איך קיים הקדוש ברוך הוא כל מה שיעד למשה.....
- 79.....[רב חסד ואמת נוצר חסד לאלפים]
- 80.....[נושא עוון ופשע וחסאה ונקה פוקד עוון אבות על בנים]
- 82..... ונקה לא ינקה.....
- 84..... פוקד עון אבות על בנים.....
- 87..... הנה התבאר שי"ג המידות שנזכרו בכאן, באו בסדר ראוי והגון מאוד.....
- 91..... שמות לד,יא-כז: השמר לך פן תכרות ברית ליושב הארץ.....
- 91..... פירוש הפסוקים, השאלות והתשובות.....
- 91..... איסור כריתת ברית ליושבי הארץ.....
- 92..... ואמר הנני גורש מפניך וגו'.....
- 92..... ופירוש הפסוקים האלה כך הוא:.....
- 94..... מצוות החגים.....
- 98..... שמות לד, כח-לה: כי קרן עור פניו.....
- 98..... פירוש הפסוקים, השאלות והתשובות.....

אברבנאל שמות פרק ל

שמות ל, יא – לא, יח – פרשת הקטורת ובניין המשכן

יב כי תשא את-ראש בני-ישראל לפקדיהם
ונתנו איש כפר נפשו לה' בפקד אתם ולא-יהיה בהם נגף בפקד אתם:
יג זה יתנו כל-העבר על-הפקדים
מחצית השקל בשקל הקדש עשרים גרה השקל מחצית השקל תרומה לה':
יד כל העבר על-הפקדים מן עשרים שנה ומעלה יתן תרומת ה':
טו העשיר לא-ירבה ויהדל לא מעיט ממחצית השקל לתת את-תרומת ה' לכפר על-נפשתיכם: טז
ולקחת את-כסף הכפרים מאת בני ישראל ונתת אתו על-עבדת אהל מועד
והיה לבני ישראל לזכרון לפני ה' לכפר על-נפשתיכם:

ביאור הפסוקים, השאלות והתשובות

הקשר בין חמשת הפרשות הראשונות

כבר זכרתי למעלה שחמש הפרשות האלה, רוצה לומר כי תשא, ועשית כיור נחושת, ואתה קח לך בשמים ראש, ראה קראתי בשם בצלאל, אך את שבתותי תשמורו - שהן כולם רצופות זו אחר זו, באו במקום הזה מפני הדברים שהיו צריכים למלאכת המשכן. כי הנה ראה ית' ושער, שיתנו בני ישראל בנדבת המשכן כסף מועט, לפי שלא היה ביניהם כסף אחר אלא המטבע הנהוג, שקלים וחצי שקלים, והם היו צריכים אל המטבע לקנות הדברים אשר יביאו אצלם סוחרי הגויים אשר ניצבו סביבותיהם. ומפני זה כל איש ישראל היה מתנדב משאר הדברים הרבה, ומהכסף דבר מועט.

ומפני זה, אחרי שהשלים סיפורי מלאכת המשכן, התחילה פרשה זאת, לבאר הדברים שהיו צריכים למלאכה ההיא. וזה עניין פרשת כי תשא. כאומר: הנך צריך לכסף הרבה לאדנים, ולווי העמודים ולכלי השרת, ואין בנדבה כסף להספיק לזה, ולכך איעצך באי זה אופן תקבץ מישראל בנקלה כסף הרבה. והוא שמשם רבנו, להיותו שר צבא ה' בתקוותו שעוד מעט יכנסו לארץ וילחמו עם האויבים לכבשה, נכספה וגם כלתה נפשו למנות את ישראל ולדעת מנינם, כמו שעושים שרי החיילים למנות את חילם קודם שיכנסו למלחמה.

והיה דבר מפורסם בין האנשים הנזק הבא מהעין הרע, שהוא כמו שכתב הפילוסוף שיצאו מן העין אידיים מהמותרים אשר ידחם הטבע, וזה מהאיש בעל הנפש הרעה הקנאית, ולארסיות אותם האדים יפעלו בדברים המוכנים לקבל אותו פועל, עד שיתכן שימותו אנשים בהבטתם. וזה הוא סיבת הנגף המגיע מהמניין. כי בהיות המניין גדול מאוד, מריבוי הדברים הנמנים, יפעל בהם העין הרע ויתמעטו. והנה יתפעלו בזה קצת

אנשים זולת קצתם, כפי הכנת המקבלים. והוא מבואר שהעין הוא היותר מזיק בזה בהבטתו הארסיות, וכמו שזכרו מהאפעה שימית האדם בראותו פניו. וכתבו הטבעיים, שהמראה החדשה אם תסתכל בה האישה בווסתה, יתראה בה מיד כתם דם, יישאר רישומו זמן מוחש. וכן יזיק העין הרע בכל הדברים הנראים. אבל היותר עצום הוא, כשתהיה הבטתו אל פני הנראה שתכנס הארסיות בעיניו ובאזניו ומדרך הפה, שהם כלים פתוחים קלים להתפעל, באופן שיובל משם ההיזק אל המוח הקרוב לשם. ולזאת הסיבה לא היו מקפידים החכמים הראשונים אם היו הדברים הנמנים אברים מהאנשים מבלי הפנים, כאלו תאמר אצבעותיהם. יען שאר האברים אינם מעותדים לאותו הזק, כמו פני הנראה. תמצא זה במה שהיו עושים במקדש בהטילם גורלות מי יעשה עבודה אחת מהעבודות, שהיו מגביהים אצבעותיהם. והם היו הנמנים, לא הפנים, כמו שיתבאר במסכת יומא. כי הספק כולו היה כשתהיה ההבטה בפנים, לא זולת זה. ואין ספק שההיזק הזה יימשך בטבעו אשר יעשה האדם אותו כרצונו. כי הנעשה במצוות האלהים לא יוזק, כמו שאמר (קהלת ח') **שומר מצווה לא ידע דבר רע**. ואמרו **חז"ל** שלוחי מצווה אינם נזוקים.

השאלה הראשונה

[ונציה 411] במאמר כי תשא והיא, שאם ציוה יתברך למנות את ישראל ושיתנו מחצית השקל, למה לא אמר **שא** את ראש בני ישראל. ואמר **כי תשא** כאלו כבר ציוה מניינם. **ורש"י** כתב: כשתרצה לקבל סכום מניינם לדעת כמה הם, אל תמנם לגולגולת. אלא יתנו כל אחד ואחד מחצית השקל. ותמנה את השקלים ותדע מניינם. ולא יהיה בהם נגף, שהמניין שולט בו עין הרע. והדבר בא עליהם, כמו שמצינו בימי דוד וכו'. ולפי דעתו הייתה המצווה הזאת מיד ולדורות, שבכל פעם שימנו את ישראל ימנם על ידי שקלים. ומפני זה כתב הרב במדבר סיני לגולגולתם - על ידי שקלים בקע לגלגלת. והוא גם כן דעת **הרמב"ן** שהיה זה מצווה לדורות. גם יצא מדברי הרב שהיה מחצית השקל הערמה ותחבולה להינצל מהנגף, שימנה את השקלים ולא ימנה את ישראל בגולגולתיהם. ושישראל בפעם הזאת לא נמנו אבל הביא כל אחד מהם מחצית השקל, ואותם השקלים נמנו לא האנשים. והוא גם כן דעת שאר המפרשים.

והדעת הזה הוא בלתי נכון מפנים:

הראשון שלא ציוה יתברך כאן שימנם, לא על ידי שקלים ולא בלתם. וכתב **הרמב"ן** שלא נאמר **ועתה שא את ראשם**, כי היה הדבר מובן מעצמו שימנם עתה. **ואין דבריו נכונים** כי הדברים הנרצים לפניו יתברך יצווה עליהם, ולא יאמר אותם בלשון מסופק.

והשני, שאם היה זה מצווה לדורות, רוצה לומר מצוות עשה שימנו על ידי שקלים, ולא תעשה שלא ימנם לגולגולת, איך לא נמנו שתי המצוות האלה במניין המצוות כפי אחד מהחכמים המונים אותם.

והשלישי שאיך יאמרו שלא נמנו כאן אנשים, כי הנה הכתוב אומר זה יתנו כל העובר על הפקודים. ולא ייפול זה הלשון אלא בדברים הנמנים בעצם, **כמו תעבורנה הצאן על ידי מונה; כל אשר יעבור תחת השבט.**

הרביעי שאיך יאמר הרב שהיה ענין השקלים תחבולות להינצל מהנגף, והכתוב אומר ונתנו איש כופר נפשו לה'. ואמר **לתת את תרומת ה' לכפר**. מורה שבדרך צדקה היו באים השקלים.

החמישי כי אם תהיה המצווה הזאת לדורות, איך ציוה ית' במדבר סיני ובערבות מואב שאו את ראש כל עדת בני ישראל למשפחותם לבית אבותם במספר שמות כל זכר לגולגולתם, וזה מורה שלגולגולתם נמנו לא על ידי שקלים, כי לא נזכרו שמה.

ומה שיורה עוד עליו, הוא שנאמר בסוף פרשת המניין במדבר סיני, **ואת כל העדה הקהילו באחד לחדש**, שכולם נאספו יחד במקום אחד, למנותם לגלגלותם באצבע.

השישי, שלפי דעת הרב יתחייב ששאל חטא במנותו את העם שתי פעמים, כיון שלא נתנו בקע לגלגלת כפי המצווה הזאת. אלא **ויפקדם בבזק, ויפקדם בטלאים**, כי אין לחשוב שנתנו את הבזק שהם אבנים קטנים במקום השקלים, כי הכתוב אומר **זה יתנו כל העובר על הפקודים מחצית השקל בשקל הקדש עשרים גרה השקל וגו'.**

השביעי אם היה מצווה לדורות, שבכל עת שימנו יתנו מחצית השקל, איך היה שבכל הפעמים שנמנו הלויים, לא נמנו על ידי שקלים אלא לגלגלותם. ולמה לא היה בהם חשש הנגף ככל אחד משאר השבטים שציוה על זה.

הנה מכל שבעת הטענות האלה יראה שדעת המפרשים בזה לא יתכן.

תשובה לשאלה א

הנה מפני זה כולו אמר יתברך למשה כי תשא, רוצה לומר אתה תצטרך אל כסף הרבה לצקת את אדני הקודש ולדברים אחרים. הנה איעצך עצה נאותה לאסוף כסף הרבה, והוא כי לפי שאתה חפץ למנות את העם ולדעת מניינם, והיה המניין באנשים לגלגלותם סכנה מפני העין הרע השולט במניין הרב והמופלג, לכן תצווה שכל איש שיימנה ייתן כופר נפשו לה'. ולא היה זה על צד התחבולה למנות את השקלים, כדברי **רש"י**, אלא בדרך צדקה. שבהיותך מונה אותם ייתן כל אחד כופר נפשו לה', כדי שיגן בעדם ויצילם מהמוות והעין הרע השולט במניין.

ולא יהיה לפי זה אמרו כי תשא - כאשר תשא, כמו שפירשוהו המפרשים. אבל מלת **כי** בכאן, תשמש בלשון הסיבה. יאמר, **בעבור** שאתה תשא את ראש בני ישראל במניינם.

ואמר לשון תשא, שהנמנים מגביהים ראשיהם בעת המניין, וגם המונה מרים הפרטים ומעלהו אותם אל כלל אחד עליון. ציוה שאותם אשר תמנה, יתנו כופר נפשם לה' בפקוד אותם, רוצה לומר בהיותם נמנים ופקודיהם בראשיהם ולגלגלותם. ולא יהיה אז בהם נגף בפקוד אותם, כלומר אף על פי שיפקדו אותם, לא יבוא הנגף, וצדקה תציל ממות.

ובאומרו שתי פעמים **בפקוד אותם** מורה שהנמנים יהיו לגלגלותם. והצדקה הזאת שיעשו יהיה דבר מועט, **זה יתנו כל העובר על הפקודים מחצית השקל**. כי בעבור שלא היה ביניהם כסף אחר, אלא המטבע שהיה שקל אחד, ציוה שיתנו מחציתו. ולפי שיהיו מבקעים אותו לתת חציו, אמר בקע לגולגולת, כי היה הבקע הוא החצי השקל שיבקעו ויחתכו בשנים. ואותו המחצית יהיה תרומת ה', שירימו אותו לשם. וביאר שלא יתחייבו בזה לא הזקנים ולא הטף, אלא כל איש ישראל מבן עשרים שנה ומעלה, הראוי לצאת לצבא המלחמה, כי הוא ייתן את תרומת ה'.

וקרא את השקלים כופר נפשם, לפי שהוא תרומת בעליו להסיר ולקנח מעליו נזקו הראוי לבוא עליו מהמניין. ולזה נקרא ממון האיש שישלם בעבור חטאו כופר או כפרה, כמו שאמר אם כופר יושת עליו. **ונפשו** הנזכר כאן, הוא עצמו וגופו. וכן את נפש בעליו ייקח נפש תחת נפש.

הנה התבאר מזה שלא היה זה מצווה לדורות שיהיה המניין תמיד על ידי שקלים. ולכן לא נמנתה המצווה הזאת במניין המצוות לא עשה ולא לא תעשה. ולכך נמנו ישראל במדבר סיני ובערבות מואב מבלי שקלים לגלגלותם. וכן נמנו הלזוים כל הפעמים שנמנו. לפי שהיו השקלים הנזכרים כאן בפרשה בדרך צדקה, והמניין הנעשה במצוות גבוה לא ידע דבר רע ולא הצטרך לשקלים הנזכרים.

והותרה בזה השאלה הראשונה.

השאלה השנייה

מה טעם שתהיה המגפה מצויה אצל המניין, ומה עניין מחצית השקל למונעה. והלא כל העמים בארצותם לגוייהם ימנו את חילם בבואם אל המלחמה, ולא יתנו שקלים, ולא תבוא בהם מגפה. ומה שקרא בימי דוד מהדָּבָר, לא היה מפני המניין, אלא מפני גסות הרוח של דוד באותה שעה שציוה למנותם שלא לצורך, ולפשעם של ישראל היה, כמו שביארתי במקומו שמה. והראיה על זה, כי הנה הנביא אמר לו **שלוש אנכי נוטל עליך**, ואלו היה בוחר דוד ברעב או שירדפוהו אויביו, לא היה מתחייב הדָּבָר בישראל בעבור המניין. והוא בחר בדָּבָר להיותו [בידי שמים, ובו גם הוא נכלל בצרתן של ישראל, כאומרו **נפלה נא ביד ה' וגו'.**]

תשובה לשאלה ב

ומחצית השקל כבר כתב רש"י אמיתתו שהיה חצי אוקיא. ולא תשית לבך למה שכתב הרב ר' משה בר נחמן בזה נגדו, כי כבר הודה באיגרותיו ששלח מארץ ישראל אל בנו שראה בעיניו את שקל הקדש. ושצדקו דברי רש"י במשקלו. וגם אני אודהו, כי הנה הקרה ה' לפני שקל הקודש אחד, והוא היום בידי, ומשקלו באמת חצי אוקיא, אם לא שבאורך הזמן נתדלדל ממנו דבר מועט כי כן יעשה בכל מטבע.

וגרה הוא הנקרא **מעו** בלשון חכמים, וכבר הוסיפו עליו שתות. והיה השקל כעשרים וארבע גרה.

אמנם בימי דוד לא באה המגפה מפני העין, כי הוא חטא בו, ולמה יומת העם מה עשה. אבל כמו שפרשתי במקומו, ישראל התחייבו באותה המגפה בעבור שמרדו בדוד מלכם ונמשכו אחרי שבע בן בכרי. ולכן כדי להענישם השם יתברך, ושיהיה ע"י דוד עונשם אשר מרדו בו, הסית את דוד למנותם. והם נמנו בראשיהם לגלגלותם, ושלט בהם עין הרע, לפי שהיו בהסתר פנים, ולא הצילם השם. ולכן נענשו, כי העין הרע אין ספק שיזיק אם לא יגן השם יתברך על המקבל אותו.

ואם מלכי העמים מונים חייליהם בבואם למלחמות, גם עליהם תעבור כוס הזיק העין הרע. אבל לא יתחייב שיהיה תמיד היזקם במגפה, כי פעמים יהיה כשיפלו הרבה מהם במלחמה מאותה הסיבה, והמה לגסות דעתם לא ידעו ולא יבינו מאין נמשכה הרעה ההיא.

והותרה בזה השאלה השניה.

השאלה השלישית

למה ציוה **העשיר לא ירבה והדל לא ימעט ממחצית השקל**. והקפיד על זה מאוד באומרו זה יתנו. ואם היה העניין למנות הדברים הניתנים, ולא ימנו הגלגולות, ומה היה ההיזק אם העשיר ייתן שקל שלם והעני ייתן מחצית השקל. כי הנה אחד המרבה ואחד הממעט, ובלבד שיתן דבר אחד די לעניין המביא. וכל המרבה לתת את תרומת ה' הרי זה משובח. ולמה ציוה שלא יקבלוהו ממנו.

תשובה לשאלה ג

והנה ציוה **העשיר לא ירבה והדל לא ימעט** לפי שלהיות השקלים ההם כופר נפשם, וצדקה להצילם ממות המגפה, והיו כל בני אדם שווים בחיותם, היה מהראוי שתהיה הצדקה והתיקון ההוא שווה בהם, כי נפש אחת חיונית להם, והמחיה ומציל ממות אחת ימלטם.

והעשיר נכלל בו הנדיב ושוע לב, וכן הדל נכלל בו הכילי. וידוע שדל שבדלים ימצא אתו בקע אחד, שהוא מחצית השקל.

ואפשר לתת סיבה אחרת במה שציוה **העשיר לא ירבה והדל לא ימעט**, והיא שחש

השם יתברך שאם היה מביא כל אדם באותה צדקה כסף כפי בחירתו ורצונו, כבר ימצא אדם פחות ונבזה שנתעשר, ויביא הרבה; איש חשוב ונכבד שירד מנכסיו לא יוכל להביא כמוהו, וכדאי בזיון וקצף אל הנכבדים אנשי השם. לכן, כדי שלא יבוש ולא יכלם שום אדם, ציוה שיהיו הכל שווים בתרומה הזאת. ואיש רע עין כילי שלא ישליטנו האלהים לאכול מממונו, יכריחוהו בעל כורחו לתת את תרומת ה'.

והותרה בזה השאלה השלישית.

השאלה הרביעית

אם היו השקלים כדי להציל את העם הנמנים מהמגפה, ובפעם ההיא לא היה צורך למניין כלל, למה לא ציוה יתברך למשה שלא ימנה את העם, ולא הצטרכו לתת את השקלים. ואם היה מניינם הכרחי, למה לא ציוה למשה בביאור שימנם כמו שציוהו עליו במדבר סיני ובערבות מואב. כי בידוע שלא יעשה משה רבנו דבר מה בלתי מצוות האלהים.

תשובה לשאלה ד

ויצא מזה כולו שלא ציוה הקדוש ברוך הוא למשה שימנה את העם במקום הזה, כי לא היה אז הכרח במניינם. ולכן לא נאמר לו שאו את ראש בני ישראל. אבל יעצו עצה הגונה, כי לפי שהוא היה כוסף למנותם, שיאמר אליהם שיתנו השקלים כדי שינצלו מהנגף. וזה כדי שיהיה לו כסף מספיק לעבודת המשכן. ולכן לא הזהירו שלא ימנה אותם, כי היה בוחר שיתנו השקלים לצקת את אדני הקודש.

ואמר לשון **כי תשא**, להגיד שבעבור היותו מונה מדעתו ורצונו, היה צריך לעצת השקלים כדי להימלט מהמגפה. אמנם כשיצווה השם יתברך במניינם, לא יהיו ניזוקים, ולכך במדבר סיני ובערבות מואב נמנו מבלי שקלים. וכן הלוויים להיותם נמנים במצוות הגבוה, לא היה בהם נגף.

וממה שנזכר בסדר פקודי ידענו, כי מנה משה את העם במקום הזה, וכמה עלה מנינם, והכסף אשר נתנו כופר נפשם, כי קיצר הכתוב כאן בזיכרונו, לפי ששם התבאר היטב שהוא המקום הראוי אליו.

ואמנם שאול חשש לעניין העין הרע במניין שהיה מונה מדעתו, ולכן פקד את העם פעם אחת בטלאים שנתן כל אחד טלה אחד, ופעם פקדם בבזק, שהיו אבנים חלוקים קטנים, כדי שלא ימנו לגלגלותם. וימנו הטלאים והבזקים ולא גולגולתם, כי לא יהיה עניין שקל הכסף מצווה לדורות.

והותרה עם זה השאלה הרביעית.

וזכר מה שיעשו מהכסף הזה: לקחת את כסף הכיפורים וגומר. וראוי שתדע שלעניין כסף

השקלים שנתנו בימי משה, אמר שייקח הכסף ההוא שהוא כופר וכיפור בני ישראל, וייתן אותו על עבודת אוהל מועד, רוצה לומר שיעשו ממנו האדנים למשכן, ואדני הפרוכת גם העמודים, וצפוי ראשיהם וחיטוייהם כסף, כל זה נכלל בעבודת אוהל מועד, כמו שיתבאר בסדר פקודי.

אמנם אמרו עוד והיו לבני ישראל לזיכרון לפני ה', הוא עניין אחר, נאמר על השקלים שישראל אחר כך בכל דור ודור יתנו בכל שנה ושנה, שבהם יזכרו לפני השם, ויהיו לכפר על נפשותיהם.

וכן אמרו במסכת שקלים, באחד באדר משמיעים על השקלים. ומהם היו קונים התמידים, כדי שיקריבו אותם משל צבור. והיו גם כן קונים מהשקלים ההמה שמן וסמים ובשמים לקטורת. ופורעים את הרקחים מפטמי הקטורת, שהיו ממשפחות הכוהנים אנשים ידועים שהיו מקבלים שכר גדול על זה. והייתה התרומה הזאת נקראת תרומת הלשכה. וכן כתוב בספר עזרא:

והעמדנו עלינו מצוות לתת עלינו שלישיית השקל בשנה לעבודת בית אלהינו, ללחם המערכת ומנחת התמיד ולעולת התמיד, השבתות החדשים למועדים ולקדשים ולחטאות לכפר על ישראל וכל מלאכת בית אלהינו.

ואין להקשות איך חזרו לתת שלישיית השקל, בהיות שהתורה ציוותה מחצית השקל, כי כבר אמרתי שלא היה זה מצווה לדורות. וחכמים זיכרונם לברכה אמרו במסכת שקלים שבימי עזרא עשו השקל במשקלו כפל שקל התורה, ולכך היה שלישיית השקל שזכר עזרא, כמו מחצית השקל שזכרה תורה.

ועל זה נאמר שם מדוע לא דרשת על הלוויים להביא מיהודה ומירושלים את משאת משה עבד ה', והקהל לישראל לאהל העדות. רוצה לומר, שהיה להם ללמוד ממה שעשה משה בנדבת מחצית השקל לעבודת אהל מועד. ולא אמר בכל דור ודור לצורכי הבית.

והתבונן כי לרמוז לזה גם כן באה הפרשה הזאת בזה המקום, אחר מצוות התמידים, וסמוכה לשמן המשחה ולקטורת ולכור וכו'. לפי שכל הדברים האלה לדורות יהיו נקנים ממחצית השקל שהיו נותנים בכל שנה.

אמנם בימי משה לא הוצרך כסף השקלים לקנות ממנו שמן ובשמים, לפי שהנשיאים הביאו את הבושם ואת השמן. גם לא הוצרך כסף השקלים לקורבנות התמידים מיד כשהוקם המשכן, כי הנשיאים חנכו את המזבח, ואין ספק שגם שאר הצבור היו אז מתנדבים כבשים הרבה להקריב על המזבח החדש. ולכך אמר יתברך שכסף השקלים הזה יהיה עתה לעבודת אוהל מועד, לעניין האדנים ושאר הדברים שעשו שם מכסף. אמנם אחר כן בכל דור ודור יתנו השקלים, לא לצורך העניין, אלא לצורכי המקדש. ועל זה אמר **לבני ישראל לזיכרון לכפר**, כלומר שיהיה מחצית השקל אשר יתנו בכל שנה בדורות הבאים לזיכרון לבני ישראל ממה שעשו במקדש בימי משה, ויעלה זיכרון לפני ה' להצילם

מכל רע, כי יהיו השקלים ההם כפרת נפשותיהם.

שמות ל, יז – כא: פרשת הכיור

יז וַיְדַבֵּר ה' אֶל-מֹשֶׁה לֵאמֹר:
יח וְעָשִׂיתָ כִּיּוֹר נְחֹשֶׁת וְכִנּוֹ נְחֹשֶׁת לְרַחֵצָה
וְנָתַתָּ אֹתוֹ בֵּין-אֹהֶל מוֹעֵד וּבֵין הַמִּזְבֵּחַ וְנָתַתָּ שְׁמֵהּ מַיִם:
יט וְרַחֲצוּ אֶהָרָן וּבָנָיו מִמֶּנּוּ אֶת-יְדֵיהֶם וְאֶת-רַגְלֵיהֶם:
כ כַּבָּאֵם אֶל-אֹהֶל מוֹעֵד יִרְחֲצוּ-מַיִם וְלֹא יָמְתוּ
אוּ בְגָשְׁתֶּם אֶל-הַמִּזְבֵּחַ לְשָׂרֵת לְהַקְטִיר אִשָּׁה לַיהוָה:
כא וְרַחֲצוּ יְדֵיהֶם וְרַגְלֵיהֶם וְלֹא יָמְתוּ וְהִיתָה לָהֶם חֻק-עוֹלָם לֹא יִלְזָרְעוּ לְדֹרֹתָם:

השאלה החמישית

למה זה נזכרה מצוות כיור וכנו אחרי פרשת כי תשא, והיה ראוי לזכרה סמוך למזבח הנחושת, כיון שהכיור וכנו היו בחצר בין מזבח העולה ובין ההיכל. ולמה נתאחר הציויי עד המקום הזה. ולמה זה ציוה ברחיצת הכהנים שתי פעמים. באומרו ורחצו אהרן ובניו ממנו את ידיהם ואת רגליהם. וחזר ואמר שנית בבואם אל אהל מועד ירחצו מים ולא ימותו... ורחצו ידיהם ורגליהם ולא ימותו.

תשובה לשאלה ה

אחרי שהסיר הכתוב הספק מהכסף שהיה צריך לאדני המשכן, בא להתיר ספק אחר שיהיה במה שאמר בסוף פרשת תצווה, שאהרן ייכנס בבוקר אל אהל מועד להקטיר קטורת ולהעלות את הנרות. והוא, כי איך יתכן בהיותו מקריב על מזבח העולה עולות זבחים בידיו, ייכנס למקדש ה' בהיותו מלוכלך ומזוהם מכל חלב וכל דם. הנה מפני זה אמר יתברך למשה ועשית כיור נחושת. והכיור הוא כלי עשוי כצינור המקבל מים רבים מבחוץ. ויש לו פה, וכשנפתח פיו נשפכים משם המים לחוץ על הידיים ועל הרגליים. ופירוש כנו – מקומו. מלשון והשיבך על כנך. וציוה שיתן הכיור וכנו בין אהל מועד ובין המזבח. כי המזבח לא היה אדוק ומחובר בפתח אהל מועד, אבל היה קרוב אליו, והיה הכיור מפסיק ביניהם, באופן שכאשר ירד הכהן מעל המזבח מעשות קרבנותיו, והיו ידיו ורגליו מלוכלכות, וירצה להיכנס אל היכל הקודש, יראה את הכיור נגד עיניו ולא ישכח מלרחוץ שם ידיו ורגליו.

ואמר אהרן ובניו, בהיותם כוהנים גדולים אחריו. והנה הזהיר על הרחיצה שתי פעמים, באומרו ורחצו אהרן ובניו ממנו את ידיהם ואת רגליהם, וחזר לומר בבואם אל אהל מועד ירחצו מים, להגיד שלא בלבד תהיה הרחיצה מפני הטומאה והלכלוך שקבלו במזבח, שלא יכנסו כן אל אהל מועד, כי הנה הרחיצה תצטרך לאחד משני עניינים או לשניהם יחד: אם מפני היכנסם באהל מועד, שלקדושת המקום ראוי שירחצו רגליהם בבואם

שמה. וע"ז אמר בפרט **בבואם אל אהל מועד ירחצו מים ולא ימותו**. ואם מפני גישתם אל מזבח ה', שראוי שירחצו ידיהם העוסקות בהקרבה, ועל זה אמר **או בגשתם אל המזבח להקטיר אשה לה'**. כי שרפת הקורבן קראו הכתוב הקטרה אשה לה'.

והייתה רחיצה רגלי הכוהנים, מפני שהם היו הולכים יחפים במקדש, כדי שלא יהיה דבר חוצץ בין המקדש ובינם.

והנכון בעיני שהכתוב אומר בכלל ורחצו אהרן ובניו ידיהם ורגליהם, וביאר ענין כל אחד מהם, אם הכהן גדול בהיכנסו באהל מועד, ומזאת הבחינה היה עיקר הרחיצה ברגלים שהם המובילים והמוליכים אותו שמה. ואמנם בניו, שהם שאר הכוהנים ביאר ענינם באומרו או בגשתם אל המזבח, כי כולם היו מקריבים על המזבח, ובבחינת זה הייתה רחיצת הידיים העסקניות בקורבנות עיקר הרחיצה. ובעבורם אמר שנית ורחצו ידיהם ורגליהם ולא ימותו. כי כמו שהכהן גדול בהיכנסו להיכל מבלי רחיצה חייב מיתה, כן שאר הכוהנים המקריבים מבלי רחיצה חייבים מיתה.

ומזה יתבאר שלא הייתה הרחיצה מפני הלכלוך שקבלו בהקריבם על המזבח, כי קודש וטהרה הם הקורבנות. אלא מפני כניסת הכהן גדול למקדש, והכוהנים הדייטים להקריב על המזבח, שירחצו משאר הטומאות החיצוניות. כי כל הקרב אל שולחן המלך לשרת, ולגעת בפת בג המלך וביין משתיו, ראוי הוא שירחץ ידיו משום טהרה. וצויה לרחוץ הרגליים בעבור שהיו הכוהנים משרתים יחפים, ויש לבני אדם ברגליים זוהמה וכיעור.

ומזה הענין תקנו **חז"ל** נטילת ידיים בתפילה. והרחיצה הוא המצווה בכל מקום, אבל הכיור צוה בו להזמנה ואינו מעכב ולא מצווה. כי הנה ביום הכיפורים היה הכהן גדול מקדש ידיו ורגליו מקיתון של זהב שהיה לפניו לכבודו.

אבל למדנו מן הכיור שצריך כלי. וכבר כתב כל זה **הרמב"ן**. ואופן הרחיצה כבר זכרו אותו **חז"ל**, שהיה הכהן משים ידו על רגליו ורוחץ אותם יחד. והייתה הרחיצה מעומד, ככל שאר עבודות המקדש, שנאמר לעמוד לשרת. **והותרה בזה השאלה החמישית.**

שמות ל, כב-לג - שמן המשחה

כב וַיְדַבֵּר ה' אֶל-מֹשֶׁה לֵאמֹר:

כג וְאַתָּה קַח-לְךָ בְּשָׂמִים רֹאשׁ מֵר-דְּרֹר חֲמֵשׁ מֵאוֹת

וְקָמֶן-בֶּשֶׂם מִחֲצִיתוֹ חֲמִשִּׁים וּמְאֹתָיִם וּקְנֵה-בֶשֶׂם חֲמִשִּׁים וּמְאֹתָיִם:

כד וְקַדְּהָ חֲמֵשׁ מֵאוֹת בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ וְשֶׁמֶן זֵית הַיֵּן:

כה וַעֲשִׂיתָ אֹתוֹ שֶׁמֶן מִשְׁחַת-קֹדֶשׁ רֶקַח מִרְקַחַת מַעֲשֵׂה רֶקַח שֶׁמֶן מִשְׁחַת-קֹדֶשׁ יִהְיֶה:

ראוי שתעורר על מה שנאמר בשמן המשחה **ואתה קח לך**, ולא נסתפק לומר **ומשחת** כמו שכתוב בכיור וכנו וברוב כלי המשכן. או קח לך, כמו שכתוב בקטורת. אבל הוסיף לומר **ואתה קח לך**.

וזה בלא ספק מעיד על אמיתת מה שזכרו **חז"ל** שלא נעשה שמן המשחה כי אם פעם אחת, שעשאו משה רבנו בידו, ולא יעשה עוד בעתיד.

אמרו במסכת הוריות (ד' י"א) ר' יהודה אומר:

אותו שמן המשחה שעשה משה במדבר, כמה נסים נעשו בו מתחלה ועד סוף. בתחילה לא היה אלא י"ב לוג, ראה כמה יורה בולעת וכמה עיקרים בולעים וכמה האור שורף, ובו נמשחו המשכן וכל כליו. ואהרן ובניו כל שמונת ימי המילואים, וכהנים גדולים ומלכים, ואפילו כהן גדול בן כהן גדול.

עוד אמר שם:

ואותו שמן קיים לעתיד לבוא, שנאמר שמן משחת קדש יהיה זה לי לדורותיכם. זה בגימטרייה תריסר הוו.

ועוד אמרו שם:

משגגז הארון נגנז עמו צלוחית שמן המשחה וצנצנת המן ומקלו של אהרן שקדיה ופרחיה וארגז ששלחו פלשתים דורן לאלהי ישראל.

ומה שחלק **הראב"ע** על זה, כבר השיבו **הרמב"ן**, והוכיח אמיתת דעתם ז"ל, מאשר לא אמר הכתוב שמן משחת קדש יהיה זה לאהרן ולבניו לדורותם, כמו שכתוב בבגדים. אבל אמר יהיה **לי** לדורותיכם. מורה שיהיה השמן העשוי ההוא מתמיד למשוח בו לכל הדורות.

הוכחות ששמן המשחה נעשה פעם אחת בלבד

ולכן נאמר (תהלים פ"ט) מצאתי דוד עבדי בשמן קדשי משחתיו, כי שמן קדשו הוא, אשר נעשה במדבר על ידי אדון הנביאים בקדושה ובטהרה. ולזה נתכבד דוד המלך בקראו עצמו משיח אלהי יעקב, להיות נמשח באותו שמן האלהי הקדוש.

וכל זה מוכיח שקבלת **חז"ל** היא האמת שלא היה שם שמן משחה אחר אלא אותו שעשה משה במדבר. ומפני זה תמצא שלא היה כהן משוח בבית שני, לפי שכבר היה נגנז שמן המשחה שגנזו יאשיהו עם שאר הדברים הקדושים, ולא היה להם רשות לעשותו.

ומפני זה נאמר כאן למשה במצוות שמן המשחה: **ואתה קח לך**, רוצה לומר אתה בעצמך תיקח לך הדברים האלה, ותעשה שמן המשחה. לא יעשה אותו אדם אחר עוד כל ימי הארץ.

והייתה סיבת זה, רוצה לומר שרצה יתברך שיהיה שמן המשחה נצחי ועומד לעד, ולא

עשה כן לקטורת, לפי שהקדוש ברוך הוא נתן בישראל שתי הנהגות. והם:

הנהגה אנושית כפי המעלה שתיאות למלכים שהם המנהיגים היותר עליונים שבעם.

והנהגה אלהית כפי הקדושה ועבודה, שהיא לכוהנים משרתי ה'.

ולפי ששני המנהיגים האלה ראוי שיתנהגו וינהיגו את העם כפי התורה והמצווה, כמו שאמר (מלאכי ב' ו') **כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו**, ובמלך נאמר **ולבלתי סור מן המצווה ימין ושמאל**, לכן ציוה יתברך למשה שיעשה שמן המשחה מרוקח כראוי, ושמשה בעצמו ימשח את הכוהנים, ואותו שמן יישאר לדורות למשוח בו המלכים והכוהנים הגדולים תמיד, כדי שכולם יהיו נמשחים על ידי משה רבנו מהשמן אשר הוא עשה.

ולכך היה משה רבנו כהן גדול במשכן ה' בראשונה שבעת ימי המילואים. והוא היה המלך הראשון שמלך על ישראל, כמו שנאמר ויהי בישראל מלך, כדי שיהיו הכוהנים והמלכים כולם דוגמתו נמשכים ממנו והולכים בדרכיו.

וכאלו היה השמן ההוא טבעתו של אדון הנביאים, לחתום בו מלך וכהן, באופן שיהיו כולם תלמידיה ומעשה ידיה להתפאר.

ולכן הייתה משיחת המלכים תמיד על ידי נביא שהוא מתלמידיה של משה רבנו. כאלו המשיחה והמושח יאמרו לכל מלך בהימשחו, זכרו תורת משה והלכתם בדרכיו, אחרי שאתם משוחים בשמן הטוב אשר עשה, ואתם כולכם במקומו.

ולזה הייתה צלוחית השמן האלהי הזו מונחת תמיד אצל ארון האלהים, ונגנזה עמו בעת החורבן, להיות השמן הקדוש ההוא דבר מצרכי תורת האלהים, ושניהם ניתנו על ידי משה רבנו ע"ה.

ואולי הסמים שנכנסו בזאת ההרכבה היו עוזרים גם כן אליו, כי המופתים שיעשה אותם השם יבקש להם סיבות היותר נאותות.

ולכך אמרו **חז"ל** (ד' י"א) בראש כריתות שזה העניין היה בשמן המשחה על דרך פלא. ויעזור לזה גם כן שמן השמן הקדוש ההוא לא הוציאו אז כמות רבה לאותה משיחה שנעשית לשעתה במדבר, כי חלק מועט היה מושח כל אחד, ואנשים מועטים נמשחו שמה. ואמנם אחר כן מזמן לזמן רב היו מושחים כהן גדול או מלך, ולכן לא היה מהפלא שיספיק השמן ההוא אלפיים שנה.

ונחזור לפירוש הפסוקים

ציוה יתברך למשה שהוא בעצמו ייקח בשמים ראש, רוצה לומר הבשמים שיזכרו ויהיו ראש, כלומר ראשי אותם הבשמים והמובחרים שימצאו במינם.

וביאר מה הם, באומרו **מר** דרור חמש מאות. והנכון הוא **שמר** הוא מוש"קו, והנקי ובלתי

מזויף יקרא דרור, מלשון וקראתם דרור. ושייקח ממנו חמש מאות שקלים. ודעת הרמב"ן שמר הוא מיר"א. והראיה שהביא, מאומו וידיו נטפו מר. ואינה ראייה, כי המר הוא נולד בצווארי הצבאים אשר בצד מזרח, והידיים שייקחוהו משם יש להם ריח טוב. ולכך אמר נטפו מור, לא מפני שהיה המר צמח גדל בארץ כעשבים. וכן אריתי מורי עם בשמי, כי הוא מכלל הבשמים הרוחניים.

ומאמר מדרש חזית שמביא הרב אינו סותר לזה, כי המר מוש"קו, הוא ראש לבשמים, וכל מי שקולטו מצווארי הצבי, ידיו מתמררות. כי המוש"קו בטעמו הוא מר, יהיה מה שיהיה. אין ספק שהיה דבר גדול חמש מאות שקלים ממנו. וקנימון בשם הקנימון ידוע, שהוא הנקרא קאני"לה.

והרמב"ן כתב שהוא התבן המבושם הנקרא פאייקה דמיקא. ולדעת האומרים שהוא קני"לא, נאמר כי בעבור שהיה ממנו משובח וריחני, והוא הדק ממנו, שבפני הנקרא שינא"מומו, וממנו יש שהוא עב ופחות, לכן אמר הכתוב וקנימון בשם רוצה לומר הטוב והמשובח ממנו.

וכתב הרלב"ג שאין הכוונה באומרו מחציתו חמישים ומאתים שייקח מהקנימון בושם חמישים ומאתים שקלים בלבד. אם היה הדבר כן, היה די שיאמר הכתוב וקנימון בשם מחציתו, ולא יותר מזה. או יאמר וקנימון בושם חמישים ומאתים. ולמה יעשה בזה שתי הודעות. והם אמרו: מחציתו חמישים ומאתים. אלא שציוה שייקח מהקנימון חמש מאות שקלים כמו מהמר. אבל לא ייקחם ביחד, אלא בשני חצאים, וכל אחד מחצית הסכום שהוא חמישים ומאתים. וזה כדי שיהיה משקל הקנימון נוסף מעט על משקל המור והקידה, כי יהיו בשני המשקלים מהחצאים שתי הכרעות.

וקידה הוא הקושטו. ולי נראה שקנימון בשם וקנה בשם שניהם קניל"ה אם לא שהקליפה מבחוץ נקראה קנימון והקנה הפנימית נקראת קנה, כי היא בצורתה כמו קנה. ולפי שבכל אחת מהן תמצא טובה ותמצא פחותה, לכך נאמר קנימון בשם וקנה בשם, בכל אחת מהן תהיה בשמיית ומשובחת בערכה. ולהיות שניהם, הקנימון והקנה ממין אחד, לכן אמר בכל אחד מהם חמישים ומאתים, והיו אם כן בשניהם יחד, הקנימון והקנה חמש מאות, כמו מהמר ומהקדה, כי היו משקלים שווים מכל אחד מהבשמים האלה. ושמן זית כבר נודע שהיה ההין י"ב לוג.

והנה היה סדר מעשה המשחה כדברי ר' יהודה, שאמר שהיה שורה אלו הבשמים כתושים במים, בדרך שיתנו בהם כחם וריחם, ואח"כ היה נותן במים ההם הין שמן, ומבשל המים ההם באש נחה גחלים עוממות, עד יבושת המים. ואז היה קולט השמן מעליו, כי כן מעשה הרוקחים בכל שמן מבושם. ולכך קיצר הכתוב בסיפור מעשהו במקום הזה, וציוה בלבד שיעשו השמן הזה רוקח מרקחת מעשה רוקח, ולא הוצרך לפרש

המעשה איך הוא, כי דרך הרוקחים ידועה בהם. וכן מעבירו בדרך שהפטמין עושים, שנאמר **ועשית אותו שמן משחת קדש רוקח מרקחת מעשה רוקח**. ואמר שהשמן ההוא שמן משחת קודש יהיה, רוצה לומר שיהיה מיוחד למשוח בו הדברים המקודשים לגבוה. ורוצה לומר הנמשח בו יהיה קודש. ואמרו רוקח מרקחת, פירושו עירוב תערובת על ידי בישול על ידי רוקח כמעשה הרוקחים.

וביאר מה הם, אשר ימשח לשעתו, ואמר ומשחת בו את אהל מועד וגו', ועל הכלים ההם המשוחים אמר וקידשת אותם והיו קודש קודשים, רוצה לומר מהיום ההוא והלאה כל הנוגע בהם יקדש, כי צריך לנהוג בהם קדושה, ושלא יגע בהם האדם בידיים מזהמות. כן ביאר האנשים שימשח אז, והם אהרן ובניו לכהן במקדש, ושיודיע לעם שהשמן ההוא מקודש בכל זמן. ולכן על בשר אדם זר, שלא יהיה מזרע אהרן ומלך, לא ייסך.

[שמן המשחה, דיניה ותנאיה]

וראוי עתה לבאר בעניין שמן המשחה דיניה ותנאיה, ואתן סיבותיהם כפי הסברא הפשוטה. ושורשי העניין כפי מה שהורונו הכתובים ודברי חכמינו ז"ל. ואני כבר הרחבתי הדיבור בדרוש הזה בפירושי לספר מלכים, בעניין משיחת שלמה, ואספרהו פה שנית.

העיקר הראשון

הוא בידיעת הצורך שיש במשיחה לכלי המקדש לכוהנים ולמלכים. ואומר אני כי **לשלוש תכליות** ציוה השם יתברך זאת המשיחה.

התכלית האחת כדי שתהיה אות הבחירה האלהית. כי הנה הדבר או האיש אשר יבחר ה' בו להבדילו ולייחדו משאר הדברים או האנשים, היה ראוי שיעשה פועל בו ייוחד ויובדל, והוא יהיה מורה על היותו נבחר מאת האלהים. כאלו אותה משיחה הייתה אות וסימן על הבדלתו לגבוה. ולכן היה נמשח הכהן גדול, להודיע שהוא נבחר למעלה ההיא משאר אחיו הכוהנים. והיה נמשח המלך, להיות בחירתו על פי ה'.

והתכלית השני הוא כדי להכין הנמשח לקבל השפע האלהי, שע"י אותה משיחה תדבק בו ההשגחה העליונה. וכן אמרו במשנה, שהכהן גדול הנשאל באורים והתומים הייתה שכינה שורה עליו. וכן היא מבואר בעניין המלכים. כי הנה שאול, מיד שנמשח צלחה עליו רוח ה' והתנבא, ונהפך לאיש אחר. והיה זה לסיבת המשיחה. ובדוד נאמר (שמואל א ט"ז י"ד) וימשח אותו בקרב אחיו, ותצלח רוח ה' אל דוד מהיום ההוא ומעלה.

העיקר השני

שהמשיחה הנזכרת תהיה בשמן ולא ביין ושאר המשקים. אמרה תורה שמן משחת קודש, ובמשיחת המלכים נאמר אם בשאול ויקח שמואל את פך השמן ויצוק על ראשו. ובדוד נאמר לשמואל מלא קרנך שמן. לפי שבשמן היו כל המשיחות.

ויש בזה אצלי שתי סיבות:

הסיבה האחת

לפי שהשמן מבין שאר המשקים הוא המורה יותר על הכבוד והמעלה. הלא תראה בדברי יותם בן ירובעל, כשנשא משלו (שופטים פ"ט) הלוך הלכו העצים למשוח עליהם מלך, זכר ראשונה הזית. ואמר עליו החדלתי את דשני אשר בי יכבדו אלהים ואנשים וגומר, שייחס הכבוד לשמן. ולזה זכר הזית בראשונה, כי היה זית השמן מבין כל העצים יותר נאות למלוכה, להיותו יותר נכבד מכולם. ולכך השמן עולה למעלה על כל המשקים. ולמעלתו אמר המשורר (תהלים קלג ב') כשמן הטוב על הראש. ושלמה אמר ושמן על ראשך אל יחסר. ולהיות כלי המקדש והכוהנים מבין שאר העם, והמלכים מקרב ישראל, מיוחדים בכבוד ומעלה, היה אות בחירתה וייחודם בשמן המורה עליו.

הסיבה השנית היא

מפני שהשמן הוא היותר מתמיד זמן ארוך מכל המשקים מבלי הפסד. ולפי שהקדושה בכלי המקדש ובכוהנים הייתה עד עולם ועד, ולא תמוש, וכן המלוכה במלכים הייתה מתמדת להם ולזרעם אחריהם, אם ילכו בדרכי השם, וכמו שכתוב למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל. לכן הייתה משיחתם בשמן, להורות על נצחיות המעלה והקדושה ההיא.

שמות ל, לד-לח - מעשה הקטורת

לד ויאמר ה' אל-משה קח-לך סמים נטף ושחלת וחלבנה סמים ולבנה זכה בד בבד יקהי:
לה ועשית אתה קטורת רקח מעשה רוקח ממלח טהור קדש:
לו ושחקת ממנה הדק ונתתה ממנה לפני העדת באהל מועד אשר אנעד לך שמה
קדש קדשים תהיה לכם:
לז והקטרת אשר תעשה במתכנתה לא תעשו לכם קדש תהיה לך ליהנה:
לח איש אשר יעשה כמוה להריח בה ונכרת מעמיו:

אחר שציוה על שמן המשחה ציוה על הקטורת. אבל לא אמר ואתה קח לך, כאשר אמר בשמן המשחה, לפי שלא היה מחויב שתעשה מלאכת הקטורת ע"י משה, אלא שיצווה לעשותו כן. והנה זכר בפסוק הראשון הזה שתי פעמים שם סמים, וכפי דרך המפרשים סמים הראשון הוא מיני שרף, ומיעוט סמים שנים. כאלו אמר שני מבני שרפים. ונטף ושחלת וחלבנה הם שלושה הרי כאן חמשה.

ולפי שהיה כל הקטורת כדי להוריד השפע העליון והנבואה על משה רבנו, לכן אמר אשר איועד לך שמה. קודש קודשים תהיה לכם, רוצה לומר הקטורת. ולכן לא תקל בעיניך מצוותה.

ואמר והקטורת אשר תעשה במתכונתה לא תעשו לכם, להזהיר שבזאת המתכונת הידועה אשר זכר בקטורת המיוחדת לצורך גבוה, לא יעשה אדם כמותה לא מעט ולא הרבה, ממנה לריח ניחוחם. אך תהיה תמיד זאת המתכונת קודש להם לעבודת המקדש שהיא קדש לה'. והאיש ההדיוט אשר יעשה כמוה קטורת, באותה מתכונת, להריח בה - ונכרת מעמיו. והיה זה לפי שקודש ה' חילל להשתמש ממנו בחול.

ואמנם שיעור מה שהיו מקטירים מהקטורת בכל פעם ופעם, לא נתבאר בתורה, זולתי מה שיקטירו ממנה ביום הכיפורים שהוא מלוא חופני הכהן גדול. וכבר קבלו איש מפי איש שהשיעור שהיו מקטירים בכל פעם, שהיה משקל שנים עשר שקלים וחצי שקל.

אברבנאל שמות פרק לא

שמות לא, א-יא - בצלאל ממונה על בניית המשכן

א וַיְדַבֵּר ה' אֶל-מֹשֶׁה לֵאמֹר:

ב רְאֵה קָרָאתִי בְשֵׁם בְּצַלְאֵל בֶּן-אוּרִי בֶן-חוּר לְמִטָּה יְהוּדָה:

ג וְאֶמְלֵא אֹתוֹ רוּחַ אֱלֹהִים בְּחָכְמָה וּבְתַבּוּנָה וּבְדַעַת וּבְכָל-מְלָאכָה:

ד לְחֹשֶׁב מַחְשְׁבֹת לַעֲשׂוֹת בְּזָהָב וּבְכֶסֶף וּבְנֹחֶשֶׁת:

ה וּבְחַרְשֵׁת אֲבָן לְמִלֵּאת וּבְחַרְשֵׁת עֵץ לַעֲשׂוֹת בְּכָל-מְלָאכָה:

ו וְאֲנִי הִנֵּה נֹתְתִי אֹתוֹ אֶת אֶהֱלִיאֵב בֶּן-אֲחִיסָמֶן לְמִטָּה-דָּן

וּבְלֵב כָּל-חָכְמ-לֵב נֹתְתִי חָכְמָה וְעָשׂוֹ אֶת כָּל-אֲשֶׁר צִוִּיתִךָ:

אחשוב שהיו בישראל כתות חלוקות במי תעשה המלאכה הקדושה מהמשכן וכליו. והיה אדון הנביאים מסופק מאוד מי יעלה בהר ה' ומי יקום במקום קדשו לעשותה, לפי שרבים מישראל בכוונה רצויה היו מתנדבים לומר אני אדע לעשות כל זה, כדי לעבוד את עבודת הקודש.

ועם היות שידע משה חכמת בצלאל ורוב תבונתו, היה ירא להפקידו על המלאכה לפי שהיה בן אורי בן חור בן מרים בן אחותו.

שמא יאמרו ישראל משה עשה עצמו מלך, ואת אהרן אחיו כהן גדול, ואת בני אהרן כהני ה', ואף את בצלאל, מפני שהיה נכדה של אחותו נתן כל התרומה בידו והפקידו על מלאכת ה'.

ומהם היו אומרים שהיה בלתי אפשר שאיש מבני ישראל שכלו ימיהם בחומר ובלבנים ובכל עבודה בשדה ידעו לעשות בזהב ובכסף ובאבנים יקרות, כי לא ניסו ללכת באלה.

ומהם היו אומרים שאהליאב היה יודע יותר מבצלאל, והוא היה ראוי לפקוד על המלאכה.

ולכן ביאר השם למשה מי יפקיד עליה. והשיב לדברי כל אחד מהכתות האלה, באומר ראה קראתי בשם בצלאל, אל תחוש לדברי האומרים. ראה אתה, וכל איש מהם יראה, שאני בחרתי בבצלאל לעשות המלאכה הזאת, וקראתי אותו בשמו ובשם אביו ואבי אביו בצלאל בן אורי בן חור למטה יהודה. כי האדם יראה לעיניים ואני רואה ללבב מי הראוי ואמלא אותו רוח אלהים.

והחכמה היא העיונית המעיינת בדברים ההכרחיים שאינם תלויים בבחירתנו. **והתבונה** היא במידות ובשכל המעשי, המעיין בדברים התלויים בבחירתנו. **והדעת** הוא כולל לכולם.

וידוע שמי שהשתלם שכלו בשכל העיוני והשגותיו, יקצר בשכל המעשי בידיעותיו. ומפני זה **החכמים המתבודדים בעיונם, תמצאם פתאים בענייני המדינות**, עד שמפני זה יעד ישעיהו הנביא על מלך המשיח ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה, כלומר בשכל העיוני ובמעשי יחד. ולכן היה מהפלא בבצלאל בהיותו שלם בחכמה שהיא העיונית, ובתבונה שהיא ידיעת המדיניות. ושבחו בזה להגיד שבחכמתו ידע טבעי כל הנמצאים, שהמשכן וכליו רומזים אליהם, ולזה כוונו חכמינו זיכרונם לברכה באומרם (ברכות נ"ה) **יודע היה בצלאל לצרף האותיות שנבראו בהן שמים וארץ**. רוצה לומר שהיה מבין רמזי המשכן בשמים ובארץ, ועל כן שבחו בחכמה. וכן הרמזים התורנים, ולכך שבחו בתבונה.

שמות לא, יב-יז - מצוות השבת

יב וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה לֵאמֹר:
יג וְאָתָּה דַבֵּר אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר אַךְ אֶת-שַׁבְּתוֹתַי תִּשְׁמְרוּ
כִּי אוֹת הוּא בְּיָנִי וּבְיָנֵיכֶם לְדַרְתֵּיכֶם לְדַעַת כִּי אֲנִי ה' מְקַדְּשְׁכֶם:
יד וְשִׁמְרְתֶם אֶת-הַשַּׁבָּת כִּי קֹדֶשׁ הוּא לָכֶם מִחַלְלֵיהָ מוֹת יוֹמָת
כִּי כָל-הַעֲשֵׂה בָּהּ מְלֹאכָה וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מִקֶּרֶב עַמִּיהָ:
טו שְׁשַׁת יָמִים יַעֲשֶׂה מְלֹאכָה וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבַּת שַׁבְּתוֹן קֹדֶשׁ לַה'
כֶּל-הַעֲשֵׂה מְלֹאכָה בַּיּוֹם הַשַּׁבָּת מוֹת יוֹמָת:
טז וְשִׁמְרוּ בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶת-הַשַּׁבָּת לַעֲשׂוֹת אֶת-הַשַּׁבָּת לְדַרְתֶּם בְּרִית עוֹלָם:
יז בְּיָנִי וּבְיָן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אוֹת הוּא לְעַלְמִם
כִּי-שְׁשַׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת-הַשָּׁמַיִם וְאֶת-הָאָרֶץ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבַּת וַיִּנְפָּשׁ:

השאלה השישית

באומרם אך את שבתותי תשמרו, כי הנה מצוות השבת כבר ציוה עליה בעשרת הדברות, וגם בפרשה משפטים חזר להזהיר עליה. ולמה ציוה עוד עליה כאן, עם מלאכת המשכן. **ורש"י** כתב שבא להודיענו שמלאכת המשכן אינו דוחה את השבת. וכבר הקשה עליו **הרמב"ן**.

והטעם שנתנו עליו, שבאה מלת **אך** להבדיל בין שתי מצוות, בהיות הראשונה זמנית והאחת נצחית, הוא דבר שאין לו שחר. כי הרבה מצוות יש נצחיות, וגם המשכן ועבודתו היה נצחיי.

תשובה לשאלה ו

לפי שציוה יתברך על עשיית המשכן וכליו, שהיה מורה על דבקות השם יתברך ושרות שכינתו באומה, היה אפשר שיחשוב אדם שהפועל ההוא היה יותר נכבד מכל הפעולות התורניות, וכל שכן מהשביתה בשבת. לפי ששלמות כל דבר הוא בפעולתו, והמעשה בכלל הוא יותר שלם מהשביתה והמנוחה, וכל שכן המעשה הנכבד והקדוש הזה. ואולי מפני זה יבואו ישראל לחשוב שמלאכת המשכן תדחה את השבת, מצורף אל היות **המעשה** יותר מעיד על האמונה ממה שיעיד עליו הביטול **והשביתה** מהפעולה. כי המעשה הוא מציאות, והשביתה - העדר. והמציאות יעיד יותר מן ההעדר. ולכך יאמר האומר שיספיק מלאכת המשכן להעיר ולהעיד אל היות יתברך מקדשנו ושוכן בתוכנו ושהוא בורא העולם, והכל נבראיו, ולא נצטרך לשביתה להעיד זה עצמו.

הנה מפני זה אמר יתברך למשה שיאמר לישראל **אך את שבתותי תשמרו**, רוצה לומר עם היות מלאכת המשכן דבר קדוש ונכבד לפני, עם כל זה אתם לא תדחו את השבת אבל תשמרו אותו.

ואין לקבל מה שהקשה **הרמב"ן** על **רש"י** שמלת אך לעולם ימעט מהדבר עצמו אשר התחבר בו. ואם כן מלת אך במקום הזה ממעט משמירת השבת לא ממלאכת המשכן. כי הנה לא יוכל להכחיש **הרמב"ן** שמלת אך במקרא תמעט ממה שנזכר למעלה. ושזה הוא שימושה המיוחד. והיותה ממעטת בדבר עצמו הוא פרשנות רז"ל. כי הנה נאמר לנח אחר שהתיר לו אכילת הבשר, **אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו**, שענינו אף על פי שהתירתי לך הבשר לא התרתי רק השחוט לא החי. וכן **אך בזאת יאותו לנו האנשים**. וכן מלת רק זה שימושה המפורסם.

ורש"י פירש הכתוב על דרך הפשט, ולא כיוון למדרש, וצדקו דבריו. **שאך את שבתותי** בא להודיעם שמלאכת המשכן **לא** תהיה דוחה את השבת. והוצרך יתברך להזהירם על זה, מפני הסיבות שזכרתי, שהיה אפשר שיחשב שמלאכת המשכן תדחה את השבת כקרבנות.

והותרה בזה השאלה השישית.

השאלה השביעית

יג ואתה דבר אל-בני ישראל לאמר אך את-שבתותי תשמרו

באומרו **אך את שבתותי תשמרו**. כי למה אמר במצוות יום השביעי **שבתותי** בלשון רבים, וכן הרבה מקומות כמו שאמר בתורה ואת שבתותי תשמור, בנביאים **ואת שבתותי נתתי להם, ואת שבתותי חללו**. ואין לומר ששבתותי כולל גם כן שאר המועדים, שהכתוב אומר **כי אות היא ביני וביניכם**, ולא אמר כי אות **המה**. וכן בדברי הנביא, **וגם את שבתותי נתתי להם להיות לאות וגו'**.

תשובה לשאלה ז

והנה שבתותי בלשון רבים, לפי שמצוות השבת אינה רומזת ומורה בלבד פינת חידוש העולם ובריאתו, כי הנה גם כן השבת ירמוז אל העולם הרוחני שבו המנוחה והנחלה אמיתית, כי שם תהיה השביתה באמת מכל המלאכות והדברים הגשמיים. והוא תכלית המלאכות, ואינה מלאכה. ולכך קראוהו חכמינו זיכרונם לברכה שבת הגדול. יאמרו עליו מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת.

הנה אם כן ימי המעשה הם רמז לפעולות האנושיות בעוה"ז, המביאות אל התכלית, ויום השביעי הוא רמז לתכלית. ולא תקנו חכמים לומר בתפלת שבת **את יום המנוח הזה**, ולא אמרו **את יום השבת**, לרמוז אל המנוחה הנפשית האמיתית הנרמזת בו. ויש לנו אם כן שתי שבתות: האחת שבת גשמית, זכר לחידוש העולם ובריאתו. והשנית שבת נפשית, זכר להשארות הנפש ותענוגה אחר המות. ועל שתיהן אמרו ז"ל **ולא נתתו ה' אלהינו לגויי הארצות, ולא הנחתו מלכנו לעובדי פסילים**. ולהיות השבת מזה הצד במדרגת התכלית, אמרו ז"ל ששקולה שבת כנגד כל המצוות, להיותה במדרגת התכלית הניתן על כל המצוות. ומזאת הבחינה אמר שבתותי, בלשון רבים, לפי ששביתה ביום השביעי מורה על שבת בראשית, והוא עדות לחידוש העולם, ומורה גם כן על השארות הנפש ומנוחתה בעולם הנשמות. והם אם כן **שבתות ה'**.

והותרה בזה **השאלה השביעית**.

פי אות הוא ביני וביניכם לדרתיקם לדעת כי אני ה' מקדשכם:

וביאר הכתוב שתי הכוונות האלה בשבת. ואמר כנגד הראשון, שהוא לזיכרון חידוש העולם, **כי אות היא ביני וביניכם**, רוצה לומר שהשביתה ביום השביעי הייתה להם אות ועדות שהשם יתברך שבת וינפש ביום ההוא ממעשה שמים וארץ. ואמר **ביני וביניכם**, לומר שיעשו גם הם כמו שהוא יתברך עשה, שנח בשביעי.

וביאר שהזכירה והידיעה הזאת תכליתה הוא לדעת **כי אני ה' מקדשכם** כלומר שבמצווה הזאת בזכותה תהיו מקודשים בשבת הבאה אחר המות, כי שם יתקדשו ויהיו קדושים בשבת הנפש, מפני ששמרו בעוה"ז שבת הגוף.

יד ושמררתם את-השבת פי קדש הוא לכם מחלליה מות יומת

ואמנם כנגד השבת הנפשית אמר **ושמרתם את השבת כי קודש הוא לכם**, רוצה לומר גם כן תשמרו את השבת לטעם אחר, והוא לפי שקודש הוא לכם, שיורה על השארות נפשכם אחר המות בעולם הנשמות שכולו שבת. ולכך לא אמר בטעם הזה שהוא **אות** כמו שאמר בראשו, אלא שהוא **קדש**.

יד ושירתם את-השבת כי קדש הוא לכם מחלליה מות יומת
כי כל-העשה בה מלאכה ונכרתה הנפש ההוא מקרב עמיה:

ולפי שהמחלל את השבת הוא מכחיש וכופר בהשארות הנפש ונצחיותה, לכן אמר על זה מחלליה מות יומת, שימיתוהו בית דין בסקילה כמו שעושים למקלל אלוהיו. ולפי שאולי יאמר אדם שזה בלתי ראוי, כי בעוברו על אחת ממצוות התורה אינו הגון שימות, כי אינו כעובד עבודה זרה שהוא מורד במלכו ובאלוהיו, הנה מפני זה אמר עוד **כי כל העושה בו מלאכה ונכרתה הנפש ההוא** וגו' כלומר, הנה הגוף וכוחותיו לא נבראו אלא להשלים את הנפש, ואם לא יגיע התכלית יהיה בטל מה שקודם התכלית. ולכן, מי שנפשו המשכלת נכרתת מקרב עמה, להיותה נאבדת לגמרי, ולא תשוב לעולם השכלים אשר הם עמה ומולדתה, אין ראוי שיחיה כלל חיים גשמיים, אחרי שהם אינם אלא להשלים השכל.

טו ששית ימים יעשה מלאכה וביום השביעי שבת שבתון קדש לה'
כל-העשה מלאכה ביום השבת מות יומת:

השאלה השמינית

בכפל המופלג שבא במצווה הזאת. כי הנה אמר **אך את שבתותי תשמורו** וגו'. וחוזר לומר שנית, **ושמרתם את השבת כי קודש היא לכם מחלליה מות יומת כל העושה בו מלאכה** וגו'. ואמר שלישית **ששת ימים תעשה מלאכה כל העושה מלאכה ביום השבת** וגו'. ואמר רביעית **ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת וגו' כי ששת ימים. והרב רבי משה בר נחמן** כתב שהפרשה מבוארת כפי חכמת הקבלה, ואני לא זכיתי לכך.

השאלה התשיעית

באומרו **לדעת כי אני ה' מקדשכם**. כי אין השבתות מורים אלא על חידוש העולם כמו שביאר, והקדושה הוא ענין הבדל והפרשת מהגנויות והטומאות האסורות, הם ראייה על זה לא השבת.

והמפרשים כתבו שהוא אות על הקדושה, אחר שנתן להם למנוחה היום שהוא נח בו. **ואינו נכון** כי השבת הוא האות על שהוא יתברך נח בו, ואיך יהיה אות על קדושתם שנתנו להם, ויהיה הדבר אות לעצמו.

ועוד כי גם הצדקה תהיה אות על זה, אחר שהוא פועל ציונו השם בו.

תשובה לשאלות ח-ט

וכן ראוי שימות המחלל את השבת מיתה גופנית בסקילה, לפי שהעושה בו מלאכה הוא מת מיתה נפשית, והחיים הגשמים אם כן הם לו לבטלה, וראוי שיומת על ידי בני אדם, ושיסירו בית דין את חייו ממנו, כיון שהוא אומר שאין לנפש השארות לעולם הבא. ולכן הוא דין ישר לסקול המחלל את השבת, ולא נמצא כזה בעובר על מצווה פרטית אחרת.

זוה אצלי פירוש **ודלא יליף קטלא חייב**. רוצה לומר, שמי שלא ילמד להשלים נפשו, ראוי להורגו, כי בזולת לימוד - למה לו חיים.

הנה התבאר שאין כפל ומותר בפסוקים האלה. ושזה הפסוק מבואר מבלי דוחק שראוי שיומת המחלל את השבת מיתה גופנית בסקילה, כיון שהעושה מלאכה בשבת הוא מת מיתה נפשית.

והנה השבת והמילה הם בעונש האמיתי, שהוא הכרת הנפש **מעמיה**, אשר זה בכל מקום מורה על כרת הנפש ואובדנה. ואין כן במקום שנאמר כריתת הנפש **מישראל**, שמשמע לא מהשכלים העליונים.

ואמרו עוד ששת ימים יעשה מלאכה, הוא להזהיר שלא נחליף קדושת היום הזה ביום אחר מכל ימי השבוע. כי אותם ששת ימים הם ראויים למלאכה, ולא לשביתה, ולמה אם כן יחליפנו וימיר אותו ביום אחר.

אמנם היום השביעי הוא שבת שבתון, וזכר בו שתי שביתות, לרמוז לשני טעמי השבת: כי הוא זכר לשבת בראשית, ורומז גם כן לשביתת הנפש אחר המות. ומשתי הבחינות האלה, הוא קודש לה', ולכן כל העושה בו מלאכה יומת על ידי בית דין, כי את קודש ה' חילל, וכאילו כפר בחידוש העולם ובהשארות הנפש אחר המוות.

ואפשר לומר עוד, שהנה ציוה ששת ימים תעשה מלאכה, להזהירם שלא יעוננו ולא יאמרו זה היום טוב ונאות לפעול, וזה אינו נאות, כי הנה ברצות ה' כל הימים הם טובים לעשות מלאכה, אם לא ביום השביעי, שהוא שבת שבתון, וכמו שביארתי בביאור עשרת הדברות.

התבאר מזה כולו שאין כפל ומותר בפסוקים האלה, ושאמרו כי אני מקדשכם, הוא להגיד שקידשם קידוש נפשי אחר המוות בשמירתו.

והותרו בזה השאלות השמינית והתשיעית.

השאלה העשירית

באמרו **מחלליה מות יומת כי כל העושה בו מלאכה ונכרתה**. כי איך יהיה סיבת מחלליה מות יומת. אמרו: כי כל העושה בו מלאכה. כי הנה אף על פי שנדחק ונאמר שעונש

הראשון הוא בעדים והתראה, והשני הוא שלא בעדים והתראה, כדברי רש"י, הנה עדיין יקשה מאוד איך יהיה העונש השני סיבה לראשון. וכל שכן בהיות השני יותר קל אצלם, איך יהיה טעם לראשון היותר חמור ממנו. כי הראשון הוא בסקילה, והשני הוא מיתה בידי שמים.

ובפירוש הפסוקים אזכור דעת הרב"ע והרמב"ן ומה שהתחייב אליהם מהספק, מלבד זה אשר כתבתי לרש"י.

השאלה האחת עשר

אם היה מצוות השבת השביתה ביום השביעי בלבד, למה בכל מקום שנזכרה מצוות השבת נאמר ששת ימים תעשה מלאכה, ששת ימים תעבוד. ואין לומר שבא לתת רשות לעבוד בששת ימים, כי מי אסרו שיצטרך הכתוב להתירו.

ואמרו חכמינו זיכרונם לברכה ללמוד שהמחשבה בעסקיו מועילה ביום הזה. אבל מצד ההכפל עדין הקושיא במקומה עומדת, כל שכן שהכתוב הזה כאן מורה שששת ימים תעשה מלאכה, ודאי היא מצווה על מלאכת המשכן, שאמר עליה אלה הדברים אשר ציוה ה' לעשות אותם.

תשובה לשאלות י-יא

וכן התבאר איך היה כי כל העושה בו מלאכה, סיבה וטעם למה שאמר מחלליה מות יומת. ולמה סמוך למצוות השבת נאמר בכל מקום ששת ימים תעשה מלאכה, ששת ימים תעבוד, וכדומה לזה.

הותרו בזה השאלות העשירית והאחת עשרה.

טז ושמרו בני ישראל את-השבת לעשות את-השבת לדרתם ברית עולם:
יז בני ובני בני ישראל אות הוא לעולם
כי-ששת ימים עשה ה' את-השמים ואת-הארץ וביום השביעי שבת וינפש:

ואמנם אומרו עוד ושמרו בני ישראל את השבת, בא להגיד שמשתי הכוונות שכיוון יתברך במצוות השבת, ושתי הפינות אשר תרמוז אליהם, הנה עם בני ישראל יעשו עיקר שמירת השבת מהטעם הראשון, שהוא אות וזיכרון לחידוש העולם, להיותו דבר נגלה ומבואר. ולא יתנו לב כל כך לטעם השני מהשארות הנפש, להיותו דבר נעלם.

לפי שבמניעת המלאכה בשבת יש שתי בחינות:

האחת שקט ונופש האיש.

והשני בטול המלאכה ההוא והעדרה.

והשני"ת חשש אל שתיהן, כי הוא כיוון שיניח וינפש האדם ביום המנוחה הזה, ושלא תעשה בו מלאכה בשום פנים. והתועלת אשר כיון בנופש וההשקט, הוא לתת מקום באותם הימים הקדושים להשכיל ולהתבונן בתורת ה', והמשכילים ימצאו נחת רוח

להשלים שכלם ולהיטיב לנפשם בהם. וכמו שאמרו חז"ל לא ניתנו שבתות וימים טובים לישראל אלא ללמוד בהם תורה, וזו הוא הנפש היתירה שאמרו, שימצא אדם בעצמו בשבת, מצד ההכנה הטובה אשר ימצא אז ללמידה ולידיעה, במניעת העסקים והסרת הטרדות המונעות שלמות השכלי.

שמות לא, יח - ויתן אל משה ... שני לוחות העדות ביאור הפסוקים, השאלות והתשובות

[סדר הפרשה]

יח וַיִּתֵּן אֶל-מֹשֶׁה כְּכַלְתּוֹ לְדַבֵּר אֵתוֹ בְּהַר סִינַי שְׁנֵי לְחֹת הָעֵדוּת לְחֹת אֲבָן כְּתֻבִים בְּאֶצְבַּע אֱלֹהִים:

קצת מהמפרשים חשובו, שהייתה ראויה זאת הפרשה להיות כתובה בסוף סדר אלה המשפטים, כי שם נאמר ויאמר ה' אל משה עלה אלי ההרה והיה שם ואתנה לך את לוחות האבן וגו' ויבא משה בתוך הענן וגו' והיה משה בהר ארבעים יום וגו'. ואחר זה בסמוך היה ויתן אל משה ככלותו, ואחריו היה מעשה העגל, ואח"כ ציוהו השם לפסול לוחות כראשונים, ועלה משה להר וקרן עור פניו, ואז נצטוה על מעשה העגל, ואח"כ המשכן.

אבל אין העניין כן לדעתי. כי הפרשיות הן נכתבות כולן כסדר וכפי הנחתן היו הדברים. כי הנה אחרי המשפטים ציוהו השם שיעלה בהר לקבל התורה והמצוות והלוחות, ושם באותו מעמד עצמו ציוהו על מעשה המשכן ובגדי הכהנים וקורבנותיהם. ואחרי השלימו כל זה, כמו שהוא בפרשיות, אז ויתן אל משה ככלותו לדבר אתו, רוצה לומר: כאשר כילה לדבר אתו כל מלאכת המשכן והדברים הנמשכים אליו, אז נתן לו את שני לוחות האבנים. ובהיותו בזה מוכן לרדת, עשו ישראל את העגל. וירד הוא ע"ה ושיבר את הלוחות, ודן את עובדי העגל, ואח"כ עלה להתפלל עליהם ויצוהו השם לפסול שני לוחות אבנים כראשונים. ועלה ונתרצה לו הקדוש ברוך הוא, והראהו את כבודו ואת גודלו, וקרן עור פניו. וכאשר ירד, הקהיל את העם וציוה אותם על מעשה המשכן. ובאו אם כן הפרשיות בקדימה והאיחור, כפי מה שאירעו הדברים במציאות, מבלי דוחק ולא בלתי סידור כלל.

ואמרו ויתן אל משה, ירצה האלהים שזכר למעלה. וקראם לוחות העדות. לפי שהיו עדות לתורה שניתנה בסיני, לישראל ששמעו עשרת הדברות, כמו שהיו על הלוחות. ולפי שהיו אבנים בצורת לוחות דקות. לכן קראם לוחות, כי היו כלוח אשר יכתבו עליו. וכבר ביארתי שרצה השם לכתוב עיקרי התורה באבנים ההם, כדי שיתקיימו תמיד מבלי הפסד, והוא מורה על נצחיות התורה לעד. והיו הלוחות דקות כדי שלא יהיו כבדות מאוד לשאת אותן. ואחר זה יפרש הכתוב עניינם, וכמו שאבאר במה שיבוא:

אברבנאל שמות פרק לב

שמות לב,א-ו - וירא העם כי בושש משה

א וירא העם כי-בושש משה לרדת מן-ההר ויקהל העם על-אֶהֱרֹן ויאמרו אליו קום עשה-לנו אלהים אשר ילכו לפנינו
כי-זה משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים לא ידענו מה-היה לו:
ב ויאמר אלהם אֶהֱרֹן פרקו נזמי הזהב אשר באזני נשיכם ובנתיכם והביאו אלי:
ג ויתפרקו כל-העם את-נזמי הזהב אשר באזניהם וביאו אל-אֶהֱרֹן:
ד ויקח מידם ויצר אתו בחרט ויעשהו עגל מסכה
ויאמרו אלה אלהיך ישראל אשר העלונך מארץ מצרים:
ה וירא אֶהֱרֹן ויבן מזבח לפניו ויקרא אֶהֱרֹן ויאמר חג ליהנה מחר:
ו וישפיתו ממחרת ויעלו עלת ויגשו שלמים וישב העם לאכל ושתו ויקמו לצחק:

התחלפו דעות החכמים והמפרשים בעניין העגל חילוף רב. מהם חשבו שהיה עניינו עבודת אלילים גמורה, וכמו שאמר המשורר (תהלים ק"י כ') **וימירו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב**. והוא דעת זר מאוד, שנאמר שביקשו ישראל עגל לעבדו, וימרדו באלהים צורם, וגם כן שאהרן קדוש ה' הסכים בו ועשאו בידיו.

[הסבר רמב"ן לחטא העגל]

והרמב"ן כתב, שהם בקשו מנהיג שיעמוד להם במקום משה לנחותם בדרך. וכמו שאמרו אשר ילכו לפנינו כי זה משה האיש וגו'. ומפני זה כשירד משה מן ההר, מיד בעטו כולם בעגל, ומשה לקחו לעיניהם ושרף אותו. ואילו היו עובדים אותו לשם אלהות, לא יניחו לשרוף אלוהיהם.

ושאהרן הוא המציא הצורה הזאת, כי הם לא שאלו צורת עגל, אבל אמרו **עשה לנו אלהים אשר ילכו לפנינו**, לפי שהם לא ידעו במה יבחרו ומה הטוב להם. וזה הוא שאמרו **חז"ל** (סנהדרין דף ס"ג) שביקשו להם אלהות הרבה, רוצה לומר שלא ידעו הזה או זה יכשר. אבל אהרן, מפני שהם היו במדבר חורב שממה, והחורבן ושמועות העולם יבוא מן הצפון, כדכתיב **מצפון תפתח הרעה**, כי הוא השמאל המיוחד למדת הדין. וראה שבמעשה המרכבה העליונה היו פני שור מהשמאל לארבעתם. לכן חשב אהרן שהמחריב יורה דרך המדבר החרב, כי שם כוחו גדול. ובהיותם עובדים שם לאל, יערה רוח ממרום כאשר נאצל על משה. וזה שאמר **חג לה' מחר**, שתהיה העבודה והזבחים לשם המיוחד להפיק רצון ממנו אל בעל הצורה. כי בהיותה לפנייהם, יכוונו לעניינה, וכמו שהרחיב בזה דברי חכמתו.

ואין דעתי נוטה בדעת הזה. כי אלו היה ישראל מבקש מנהיג במקום משה, אדם היה כאחד ממנו, והיה להם לומר לאהרן משה אחיך מת אתה קום עבור. אבל הם בלי ספק בקשו **צורה וקראוה אלהים.**

גם מה שאמר שאהרן בחר בשור מפני שהיה לצפון במרכבה העליונה, ומצפון תפתח הרעה, הנה הם לא ביקשו מי שירע להם ויחריבם, אלא מי שינהיגם וישמרם. ואין המחריב מורה דרך ישרה במדבר החרב. כי המחריב הוא פועל הרעות ומורה הדרך הוא פועל הטובות.

והנה מצאנו (משלי י"ד) **ורב תבואות בכח שור** ולשבח את יוסף אמר **בכור שורו הדר לו.** ואלו הייתה צורת העגל מחריבה ומשטינה, לא היו ישראל חפצים בה.

ולכן היותר מתיישב אצלי בדבר הזה הוא [שלא שאלו ישראל את העגל לעבדו לשם אלהות]. ובצד מה אטה לדברי **הראב"ע**, ובצד אחר לדברי **הר' יהודה הלוי** חותנו, בעל ספר הכוזר, וגם מעט אקח מדברי **הרלב"ג** ממה שכתבו בדבר הזה, כמו שאבאר כל דבר בשם אומרו. ואשלים אמיתת העניין במה שהם לא כתבו ולא זכר אחד מהם.

[הסבר הכוזרי לחטא העגל]

ואומר שבעל ספר הכוזר, בשבחו את האומה, הקשה לו הכוזרי מעניין העגל שעשו. והוא השיבו בדברים צחים ויפים,

עון העגל היה חטא שהגדילוהו עליהם לגדולתם, והגדול הוא מי שחטאיו ספורים. והעד בגדולתם שהשי"ת בחר בהם לעם מבין כל שאר האומות. וחל העניין האלוהי על המונם, עד שיגיעו כולם למעלת הנבואה. ועבר העניין אל נשיהם בהיות גם המה נביאות, בהיות קודם הזמן ההוא הנבואה בלתי נמצאת אלא בבחירים כאדם הראשון, שהיה בתכלית השלמות, להיותו מעשה ידי יוצר, בחרו הבורא לרצונו, מבלי מונע, לא מפאת שכבת זרע האב, ולא מפאת האם, ולא מרוע המזונות, ולא מן הגידול. כי הוא קבל הנפש המשכלת בתכלית השלמות האנושי, והיה יודע האמיתיות מבלי לימוד אלא במחשבה קלה, עד שמפני זה נקראו הוא ובניו בני האלהים. ומאדם נמשכה המעלה לשת, וכן דור אחר דור עד משה ואהרן, שהיו הפרי הדומה לאבות.

והנה האומות כולם בזמן ההוא היו עובדים צורות, ולא היו מסכימים ההמון על תורה אחת. אבל היו מכוונים בצורה מוחשת. וכאשר אמר יתברך למשה עלה אלי ההרה וגו' ועלה לשם, היו ישראל מצפים מתי יבוא ושיביא להם כמו שיעדם עניין מאת האלהים, שיראו אותו כאשר היו רואים ומקבלים עמוד הענן ועמוד האש בצאתם ממצרים שהיו משתחוים נכחו, וכן היו מקבלים עמוד הענן היורד על משה

בדברו עם השם שהיו עומדים ומשתחווים נכחו. כן היו מצפים שיהיה ביניהם הארון עם הלוחות, תמיד יהיה על הארון עמוד ענן השכינה והכבוד.

וכאשר בושש משה לבוא ארבעים יום, והוא לא לקח צידה ולא נפרד מהם אלא לשוב ביומו - כי גם הוא עליו השלום לא ידע כמה ישב שמה - גברה המחשבה הרעה בקצת ההמון הגדול ההוא, והתחילו להיחלק במחלוקות ומחשבות. עד שבאו אנשים מהם לבקש צורה מורגשת, יכוונו אליה כשאר האומות לצורותיהם, מבלי שיכחישו באלהות מוציאים ממצרים. אבל שיהיה מונח הנעבד ההוא לפנייהם להקביל אליו, כאשר עשו הפלשתים בארון שאמרו שהאלהים שמה. וכאשר אנחנו עושים היום בשמים. ובכל דבר שאנו יודעים שתנועתו בחפץ אלהים מבלי מקרה ולא רצון אדם ולא טבע.

והייתה חטאתם בעשיית תמונה אשר נאסר עליהם, ובמה שייחסו עניין האלהים למעשה ידיהם מבלי מצוותו. ולא הגיעו החטאים האלה בנפשותם לשלושת אלפי איש מכלל שש מאות אלף רגלי שהיו במחנה.

אבל התנצלות הגדולים אשר סייעו בעשייתו, היה בעבור שייראה הממרה מהמאמינים, כדי להרוג ממרה העובד אותו. ונחשב להם לעוון מפני שהוציאו המרי מן הכוח הצפון אל גבול המעשה. ולא היה אם כן העוון ההוא יציאה מכלל עבודת האל המוציאים ממצרים, אך היה המרי בקצת מצוותיו, כי הוא יתברך הזהיר מן הצורות והתמונות והם עשו צורה. והיה להם להמתין, שלא יקבעו בעצמם דבר שיקבלוהו וימשכו אחריו, ומזבח וקורבנות. וזה היה מעצת מי שהיה ביניהם מן החוזים ואצטגנינים, שחשבו שיהיו פעולתם הסבריות קרובות מן המעשים האמיתיים. ולכן באו אל אהרן לגלות מצפונם והוא סייע בעשייתו, ונאשם בהוצאתו מריים מן הכוח אל המעשה.

והדבר ההוא הוא זר מאוד בעינינו, לפי שאין בזה הזמן צורות נעבדות ברוב האומות. והיה הדבר נקל בזמן ההוא, מפני שכל האומות היו עושים צורות לעבוד אותן. ואלו היה חטאתם שעשו בית כרצונם לעבודה, לכוון אליו ולהקריב בו קורבנות ולכבדו, לא היה דבר זר ומגונה מאוד אצלנו, מפני שאנחנו נוהגים היום לעשות בתים להתפלל ולהתברך בהם. ונאמר שהשכינה חלה בהם, ומלאכי אלהים חונים סביבותיהם.

ולולי הצורך להתחברות קהלנו היה הדבר הזה נכרי כאשר היה בימי המלכות שהיו מוחין במקריבים בבמות. והיו חסידי המלכים הורסים אותו כדי שלא יגדילו זולתי הבית אשר בחר בו השם והתכונה אשר ציוה בה. ולא היו בו הכרובים דבר נכרי, לפי שציוה השם בהם. והנה יורה על מעוט החוטאים בעגל, שהם נהרגו כולם, והיו כשלושת אלפי איש. ולא פסק המן מלרדת להזנתם, והענן לסוכך עליהם, ועמוד

האש להנחותם, והנבואה מתמדת ומוספת ביניהם ולא נעדר מהם דבר מכל אשר נתן להם האלהים, זולת שתי הלוחות ששבר משה והושבו להם. זה הוא כללות מה שכתב בזה הרב בעל **ספר הכוזר** דברי פי חכם חן.

[הסבר אבן עזרא לחטא העגל]

ומסכים לזה כתב **הראב"ע**,

שחלילה לישראל שיעבדו עבודה זרה, וחלילה לאהרן קדוש לה' לעשותה. אבל אומרם קום עשה לנו אלהים, הוא כבוד חונה בצורת גויה. ואם תשית לבך אל המסע הראשון תבין זה.

פירוש, שעמוד הענן ועמוד האש שהיו הולכים לפניו במסע הראשון כשיצאו ממצרים וקראם הכתוב מלאך האלהים, שנאמר ויסע מלאך האלהים ההולך לפני מחנה ישראל, כן היו שואלים עתה אלהים אשר ילכו לפנינו. ואמר שלכבוד השם נעשה, ולכן בנה אהרן מזבח, והכריז שיזבחו מחר לכבוד השם. וכן עשו כאשר ציוה. רק בעבור שישראל היו מעורבים בערב רב, אמר אהרן למשה אתה ידעת את העם כי ברע הוא, רוצה לומר שהם מחוברים עם ערב רב. ולכך לא אמר כי רע הוא, אלא כי ברע הוא. והם היו שנטו לעבודה זרה, ואמרו אלה אלהיך וגו'.

ואל תתמה בעבור שאמר הכתוב **כי שחת עמך**, כי הנה לא אמר כל עמך. וכן תמצא שלא מעל בחרם רק עכן לבדו, ואמר הכתוב בעניינו **חטא ישראל גם עברו גם גנבו גם שמו בכליהם**. וככה כל עובדי העגל שאמרו אלה אלהיך וגו' לא היו רק שלושת אלפי איש, שהם חצי עשירית עשירית המחנה. ואל תתמה בעבור שהתאנף השם על אהרן, כי זה בעבור שהיה הוא הסיבה, כי כן נענש עם משה על מי מריבה והם לא חטאו בזדון.

הנך רואה שדברי שני החכמים האלה, חתן וחותן, הם מסכימים בזה הדעת, לא ידעתי מי קבלו ממי. אם הראב"ע מר' יהודה הלוי בעל ספר הכוזר, או קבל הוא מהראב"ע חתנו. כי שניהם היו בזמן אחד, ודברו פעמים רבות בדברי תורה, כמו שזכר הראב"ע בפירושו.

[הסבר רלב"ג לחטא העגל]

אמנם עדיין נשאר להם לתת הסיבה למה נעשה צורת עגל ולא צורת גויה אחרת. וגם למה עשה אהרן אותה הצורה אשר לא כדת. ומפני זה התעצם **הרלב"ג** על התנצלות אהרן, וכתב שהוא כאשר ראה את העם ברע, וראה שאם יוכיחם על זה לא יקבלו דבריו, אבל ימיתוהו ויבואו להריסה נפלאה באופן

שיאבדו כולם, חשב להתחכם בהראות מסכים עימהם ולהאריך העניין כל מה שיוכל עד אשר יבוא משה.

ושאל מהם תחלה הנזמים אשר באזני נשיהם בניהם ובנותיהם, כדי להרחיק את העניין כפי היכולת. כי הנשים והילדים יקשה להם לתת תכשיטיהם, ולא יתפתו לזה אלא בזמן ארוך. וכאשר ראה שלא הועיל זה, עשה מהזהב תמונת עגל. ולא עשה תמונת טלה, כדי שלא ישובו אל האמונה הנפסדת שהיה להם במצרים לעבוד למזל טלה.

ולפי שהמזל העולה אחר טלה הוא שור, לכן עשה תמונתו כדי שיבטחו בו יותר, באומרם שהמצריים היו טועים בתתם הממשלה למזל טלה כי היא למזל הבא אחריו, והוא שור. וכאשר ראה שעדיין לא בא משה, צר אותו בחרט כדי שתתעכב המלאכה זמן ארוך, ויבוא משה קודם השלמתה. וידמה שאמר להם שהמלאכה ההוא לא תעשה אלא ע"י השלם שבאומה. וכאשר ראה שעדיין לא בא משה, אזי כדי להאריך העניין עוד בנה מזבח לפני העגל. וכאשר נשלם גם זה ועדיין לא בא משה, אז כדי להאריך עוד העניין אמר חג לה' מחר. והם השכימו בבוקר והעלו עולות ויזבחו שלמים ועשו מהעגל אלוה.

וזה העניין התנצלות שנתן אהרן למשה. **ואומר אליהם למי זהב התפרקו ואשליכהו באש.** רוצה לומר, להתיכו. ולא עשיתי דפוס להשליך בו הניתך. אבל ציירתי אותו במלאכה. **ויצא העגל הזה - באורך הזמן.**

והנה התאנף השם באהרן, מפני שהיה סיבה מה להחטיאם, ואף על פי שהייתה כוונתו טובה.

זה הוא דעת החכם הזה, והוא נאות ומתיישב כפי הפשט.

[הסבר אברבנאל לחטא העגל]

אבל עדיין לא יצאנו מן הספק השלישי, ולא יצאנו מאשמת אהרן בעשותו העגל. אף שפחד שיהרגוהו, כי מוטב היה שיהרג ולא יעבור. והחכם הזה מודה שביקשו העגל לשם אלהות, ושאהרן עשאו מפני אימת מות. והוא הוא מקום המחלוקת.

ובעבור זה ראוי שיאמר בזה עוד, שעם היוצא ממצרים, עם היות שראו מעשה ה' כי נורא הוא, תמיד היו נוטים לאמונות מצרים הנפסדות וכישופיהם ופחיתות פעולותיהם הנכריות, עד שבמעט מהסיבה היו עוזבים אמונותיהם הטובות ומספקים בהן.

הלא תראה שבמצרים, כשעשה משה לפנייהם האותות, נאמר **ויאמן העם**, ומיד חזרו לומר **ירא ה' עליכם וישפוט**. ואם האמינו ביציאתם ממצרים, מיד **וימרו על ים** בים סוף. ואם בקריעת הים נאמר **ויאמינו בה' ובמשה עבדו** מיד אח"כ היו מסתפקים **היש ה' בקרבנו אם אין**. ומעשה קורח יוכיח, שתמיד היו חושבים מחשבות והרהורים לדעת במה היה כוחו של משה גדול לעשות את כל המעשים אשר עשה.

ולכך היו בתלונותיהם תמיד מייחסים היציאה ממצרים למשה ולאהרן, לא לשם יתברך.

אלא שבכל זמן שהיה משה עימהם, לא היה להם מקום ולא עזות פנים לעשות חקירותיהם. אמנם עתה, בראותם שעלה משה להר ולא ירד כפעם בפעם לעלות ולרדת ביום אחד, ומשה לא הגביל ישיבתו בהר כשעלה שמה, כי גם הוא לא היה יודע מתי ישוב - אז מצאו מקום זמן מוכן לחקור ולנסות דבר ממה שהיה בלבם. ולכך נקהלו על אהרן, בחושבם שלהיותו גם הוא נביא, ואחיו של משה, ידע את סודו, והוא יישר אורחותיהם בדבר ההוא.

והוא אמרם **קום עשה לנו אלהים אשר ילכו לפנינו כי זה משה האיש** רוצה לומר: כי הנה משה להיותו איש ההוא נפסד, לא ידענו מה היה לו, אם שורפו האש אשר בראש ההר או מת או נשבר או נשבה אין רואה. ולפיכך לא ירצו עוד באיש שינהיגם, בן אדם שאין לו תשועה, תצא רוחו ישוב לאדמתו. ובזה התנצלו מאהרן למה לא ימנו אותו נגיד ומצווה במקום משה, כי לא ירצו עוד באיש אחר, כיון שמשה להיותו איש קרה לו מה שקרה. ולכן יעשה אליהם אלהים, שהכוונה בו או טלסמאות שיהיה להם כוח עליון להגיד להם העתידות, ולעשות אותות ומופתים, ולעמוד להם במקום משה להנהיג אותם ולהודיעם מה שיקרה להם, כמו שהיה בזמן ההיא במצרים עם צורתיהם.

ואמרם **אשר ילכו לפנינו**, רצו שלא יעשה כמו שהיה עושה משה, שהיה עולה להר ומניחם במחנה. אבל הטלסאם לא יזוז ממקומו, אלא כאשר יניחוהו ויעתיקוהו משם. ואפשר לומר שגם הם בחרו בצורת מזל שור, כי על כן אמרו אשר ילכו לפנינו, כלומר לפני מזלנו טלה שהיינו תחת ממשלתו. כי הנה מזל שור הוא עומד לפני מזל טלה בסדר האפודה, כלומר למזרח העולם כשהם על האופק, ואם הוא אחריו בתנועה היומית. וחשבו שבכוח מזל שור ניצח משה לכוחו של טלה מזל מצרים.

ואפשר לפרש **כי זה משה האיש וגו' לא ידענו מה היה לו**, שהם בקשו מאהרן שיעשה להם אלהים בכח העליונים, אבל לא בקשו בפרט צורת שור. והתנצלו למה לא ביררו הצורה שיחפצו בה, באומרם כי זה משה האיש אשר העלונו מארץ מצרים לא ידענו מה היה לו. רוצה לומר, לא ידענו בידיעה אמיתית מה הכוח אשר היה לו, שבו היה עושה נפלאות ומגיד העתידות. ולכן אנחנו שואלים בכלל אלהים אשר ילכו לפנינו, בחר לך הצורה היותר נאותה לזה.

ואין ספק אצלי שביקשו זה מאהרן, לא יום אחד ולא יומיים אלא ימים רבים זה אחר זה. והיה דוחה אותם עד שהרגו עליו את חור, לפי קבלת חכמינו זיכרונם לברכה. ואז נקהלו בערבוביא על אהרן שיעשה זה ולא ידחם ממנה עוד. ואהרן אמר כדי לדחותם, פרקו נזמי הזהב אשר באוזני בניכם נשיכם ובנותיכם והביאו אלי. כי הגיד להם שאחרי שהיו חפצים

בטלסאם נכבד, מקבל כוח העליונים, ראוי שיהיה מזהב, ושיהיה עשוי מהכלים היותר חביבים ואדוקים עימהם, בחושבו שהנשים והילדים יעכבו הדבר ויעבור זמן עד בוא משה. והם, כדי למהר הדבר, לא חששו לנשים ולבנים אבל פרקו הנזמים שהיו על עצמם וביאו אל אהרן.

וצדקו דברי הרלב"ג שלא עשה את העגל בדפוס, אבל התיך הכלים באש, כמו שכתוב ואשליכהו באש. ומאותו זהב שהיה חומר אחד, צייר בחרט ועשאו בידי כצורת שור קטן, שהוא הנקרא עגל. כמו שכתוב ויצר אותו בחרט. והיה זה גם כן כדי שיתארך הזמן יותר באורך המלאכה, ויבוא משה ולא ישלם הדבר.

וראיתי מי שפירש בחרט מלשון חרטה שנתחרט אהרן אח"כ מאוד ממה שציירו. והייתה כוונת אהרן בפועל הזה, שבראותו אותם להוטים אחרי הטלסאם הזה, רצה להראות את עצמו כאלו הוא היה מזדרז בכל כוחו לעשות שאלתם ובקשתם באופן היותר שלם שאפשר, כדי שבסוף ייראו שאין בו ממש, וגם אין בקרבו לא ידע ולא יודיע דבר, ואז יבושו ממועצותיהם ויכלמו ממחשבותיהם, ותשקוט תשוקתם הפחותה ולא יהיה לה עוד תקומה מה שלא יהיה בזולת זה האופן.

סוף דבר שהייתה כוונתו שלא לגרוע מחוק הטלסאם כלל, כדי שלא יתלו חסרונם בחסרון המעשה אלא בו בעצמו. וכן עשה אליהו לנביאי הבעל, כשאמר אליהם בחרו לכם הפר האחד ועשו ראשונה. וכאשר עשו ולא הועילו, אז ויהתל בהם אליהו. וכך הייתה כוונת אהרן להעתיקים משיבושם ולגלות להם שהיו רודפים אחרי ההבל.

אבל היו מהם אנשים בוערים בעם, בלי שום דעת ותבונה, שבראותם תמונת העגל ויזפי הזהב והמלאכה אשר בו, השתחוו לו ויאמרו אלה אלוהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים, מבלי שינסו אם היה שום אלהות במעשיו. והייתה כוונתם באומרם אלה אלוהיך, שבצורה אחרת כזאת מקבלת השפע מהעליונים הוציאם משה ממצרים. לא שיאמרו שהעגל היה סיבה ראשונה שהוציאם, אלא שהיה דעתם שלא ה' פעל כל זאת, אלא שמשה בצורה כזאת מושפעת מעליונים הוציא אותם ממצרים.

ובמדרש (ויקרא רבה פ' כ"ז) דייקו אמרם **אלה אלוהיך ישראל**. ולא אמרו **אלהינו**. לפי שהיו אלו דברי הערב רב, שאמרו לישראל אלה אלוהיך ישראל אשר העלוך.

ואמר וירא אהרן ויבן מזבח, רוצה לומר שראה מסכלותם שהיו משתחווים למעט מהזהב ההוא בלא דעת ולא תבונה, שלא היה בו צד אלהות, ואז בנה מזבח, וקרא חג לה' מחר,

כי חשב שיודיע הקדוש ברוך הוא למשה את כל המעשה ההוא ובא יבוא ולא יאחר. וביאר שהחג יהיה לה' לא לעגל כי לשם הנכבד היה מכווין. אבל הבורחים ההם שלא ירדו לסוף דעתו, כשראו שלא השכים אהרן בבוקר לזבוח, באו הם והעלו עולות ויזבחו שלמים וישב העם לאכול ולשתות מהשלמים ההם בשמחה ובטוב לבב, ויקומו לצחק בדברי התולים.

השאלה הראשונה

מה ראה העם לבקש אלהים אשר ילכו לפניו מפני שבושש משה לבוא. ומי הגיד להם זמן בואו שחששו על איחורו. ואולי עלה לשבת בהר ארבעים יום.

[ועל מה שאמרו בשבת (דף פ"ט) פרק ר"ע:

כשעלה משה להר אמר להם לסוף ארבעים יום] אני בא, וכאשר בא שש שעות ולא

בא כסבורין שהיה יום העלייה מן המניין,

עדיין יקשה, ואיך יהיה להם שהות באותו יום אחר חצות להקהל על אהרן, ולהרוג את חור, ולעשות את העגל, ולבנות מזבח לפניו.

וכל שכן שיקשה זה למאן דאמר שטעו ביום מעונן בין קודם חצות בין לאחר חצות, לעשות את כל המעשים שנעשו שמה.

השאלה השניה

ב ויאמר אלהים אהרן פרקו נזמי הזהב אשר באזני נשיכם בניכם ובנותיכם וקביאו אלי:

ג ויתפרקו כל-העם את-נזמי הזהב אשר באזניהם וקביאו אל-אהרן:

ד ויקח מינדם ויצר אתו בחרט ויעשהו עגל מסכה

ו יאמרו אלה אלהיך ישראל אשר העלונך מארץ מצרים:

אחרי שהייתה בקשת ישראל מפני העדר משה מהם, למה לא שאלו ראשונה לאהרן אם היה משה אחיו מת, או אם חלף הלך לו אל ארץ אחרת, כי נביא הוא וידבר אליהם דברי שלום ואמת.

ולמה לא שאלו מאהרן שיעמוד הוא במקום משה להנהיגם ולהנחותם במעגלי צדק.

ומה להם לשאול אלהים אשר ילכו לפניו, כי הנה משה ההולך לפניו לא היה אלהים. והאלהים בשמים, ואיך ילך לפניו בארץ?

ומי נתן כוח לאהרן לעשות אלהים, היעשה לו אדם אלהים?

ואיך אמרו על העגל הנעשה מזהב אלה אלהיך ישראל אשר העלונך מארץ מצרים, וכי שוטים ומשוגעים היו כולם, שחשבו שהעגל שנעשה ביום ההוא היה הסיבה הראשונה שהוציאם ממצרים?

ואיך שכחו כולם מה ששמעו בסיני אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים?

השאלה השלישית

איך אהרן קדוש ה', מלאו לבו לעשות פסל מסכה, להכשיל בו ישראל, ואיככה נביא קדוש אלהים היה חוטא ומחטיא את הרבים בחטא עבודה זרה.

ואין להשיב שעשאו מפחד שימיתו העם כמו שהרגו את חור. כי היה אם כן חור טוב וחסיד מאהרן, שנהרג ולא עבד עבודה זרה. ומוטב היה לאהרן שיהרג על קדושת השם, ולא יעבור ולא יעשה בידיו עבודה זרה להחטיא את ישראל. כי כמה אלפים מחסידי ישראל היה שלא הגיעו לרגלו של אהרן בקדושה וטהרה, שקדשו את השם, כמו שכתוב **הראב"ע**.

וחנניא מישאל ועזריה הושלכו לכבשן האש כדי שלא ישתחוו לצלם. וכ"ש שהיה זה ראוי וחוק אהרן הקדוש. כי הנה ישראל לא שאלו ממנו שור או כשב או עז, אלא לבד שאלו אלהים שילכו לפניהם. ואהרן הוא חידש והמציא עניין העגל מדעתו, והוא היה אם כן סיבת כל הרעה אשר נעשתה.

ואין ראוי לחשוב שזה אהרן שנזכר בפרשה לא היה אהרן הנביא אחיו של משה אלא אהרן אחר, כי הנה אם היה הדבר כן, הייתה התורה מפרסמתו, כדי שלא להוציא לעז על אחיו של משה רבנו אהרן נביא אלהים וקדוש לאלוהיו.

השאלה הרביעית

ז וַיְדַבֵּר ה' אֶל-מֹשֶׁה לֵךְ-רַד כִּי שַׁחַת עִמָּךְ אֲשֶׁר הֶעֱלִיתָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם:
ח חֲסֹרוּ מֵהָר מִן-הַדָּבָר אֲשֶׁר צִוִּיתֶם עֲשׂוּ לָהֶם עֵגֶל מִסֹּכָה וַיִּשְׁתַּחֲוּ-לוֹ וַיִּזְבְּחוּ-לוֹ
וַיֹּאמְרוּ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הֶעֱלִיתָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם:

במה שאמר יתברך למשה לך רד כי שחת עמך וגו' עשו להם עגל מסכה. ולמה לא הודיעו שאהרן עשה את העגל, ולא ביאר אשמתו כמו שביאר אשמת העם? ולמה ייחס פעם העגל עליהם, באומרו עשו להם עגל מסכה, ואין הדבר כן כי אהרן עשאו, כמו שאמר את העגל אשר עשה אהרן. ולמה לא בקשו הקדוש ברוך הוא ממנו, האם היה משוא פנים בדבר חלילה? ובפירוש הפרשה אזכור בפסוקים האלה הערות אחרות מלבד אלה.

תשובה לשאלות א-ג

ועם מה שפרשתי בזה הותרה השאלה הראשונה: שלא שאלו ישראל את העגל לעובדו לשם אלהות, ולא עלה על לבם שהעגל הוא היה סיבת הסיבות יתברך עושה שמים וארץ. אבל בקשו הטלסאם, שיקבל כוחות מהעליונים, על ידו יהיו מונהגים, כאשר היו ע"י משה. ולכן קראוהו בלשון רבים אלהים אשר ילכו לפנינו, לפי שיהיו בו כוחות העליונים. ומה שאמרו קצתם אלה אלהיך ישראל, עניינו שבטלסאם אלוה כזה שהיה ביד משה, היה עושה ניסים ונפלאות ומוציאם ממצרים.

וכן הותרה השאלה השנייה, שהם לא שאלו שינהיג אהרן במקום משה אחיו, באומרם פן ימות גם הוא כאחיו. ולכך לא נתרצו באדם ילוד אשה קצר ימים ושבע רוגז, אלא בטלסאם ממתכת, עומד וקיים. גם שהאיש המנהיג לא ימנעו ממנו שיעלה להר וילך מכאן ומכאן כמשה, ואולי יקרה לו בהליכותיו כאשר קרה למשה שלא ידעו מה היה לו. ולזה בקשו הטלסאם.

ואמרו אשר ילך לפנינו, שלא ייעתק ממקומו, ותמיד ילך עמנו ויהיה לפנינו. ובקשו זה מאהרן בחשבם שבחכמתו ידע לעשותו גם כי הוא היה יודע סודות משה שהיה בידו כיוצא בו.

וכן הותרה השאלה השלישית, שלא כיון אהרן חלילה לעשות עבודה זרה שיעבדו אלא לעשות תחבולה לעכבם עד בוא משה כדברי **הרלב"ג**. וגם להראות להם סכלותם, ושהטלסאם ששאלו רוח אין בקרבו והבל הוא כפי הדעת האחרון שזכרתי. ומפני שלא הייתה כוונתו רעה לכן לא הענישו הקדוש ברוך הוא כחוטא ומחטיא את הרבים. וגם משה לא הרגו כשציוה הרגו איש את אחיו. ולא היה משוא פנים בדבר, כי רחמנא לבא בעי.

וכן אמרו באלה שמות רבה:

משל לבן מלך שזחה דעתו עליו ונטל את הצפורן לחתור בית אביו. אמר ליה פדגוג אחד, אל תיגע בעצמך, תן לי ואני חותר. הציץ המלך עליו, אמר לו: יודע אני כוונתך, חיי איני משליט על פלטין שלי אלא אתה. כך בשעה שאמרו ישראל לאהרן קום עשה לנו אלהים, אמר להם פרקו את נזמי הזהב, אני כהן ואני עושה אותו ואקריב לפניו. והוא לא עשה כן, אלא לעכבן עד שיבוא משה. א"ל הקדוש ברוך הוא: אהרן, אני יודע איך הייתה כוונתך חייך איני משליט על קורבנותיהם אלא אותך, שנאמר ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך.

ואלו היה אהרן מוחה בידיהם ומוכיחם היו הורגים אותו וממהרים לעשות את העגל בידיהם ועובדים אותו בלי עיכוב ותהיה זו סיבה שיכלם כולם יחד. ולכן היה מה שעשה אהרן בחכמתו הוא בדרך הישר ובוחן לבות וכליות נתן שכרו כהונת עולם.

וכן הותרה השאלה הרביעית, שהנה אמר השם יתברך למשה לך רד כי שחת עמך. ולא אמר לו שאהרן הכשילם, וסיבב השחתתם, מפני שידע ית' שלא הייתה כוונתו לחטוא ולהחטיא חלילה, אלא למנוע את הרע כל מה שאפשר וכן אמרו **חז"ל** במקום הנזכר: ויבן מזבח לפניו, בקשו לבנות עמו ולא הניח להם. אמר: הניחו לי, שאני בונה לעצמי, שאין כבודו של מזבח שיבנהו אחר. ואהרן נתכוון לאחר הדבר. אמר, בעוד שאני בונה לעצמי משה יורד וכו'.

שמות לב, ז-יח - לך רד כי שחת עמך...

ראוי להעיר בדברי השם למשה כאן על שמונה דברים, ובתפלת משה על שמונה דברים אחרים. כי הנה בדברי הקדוש ברוך הוא למשה ראוי לעיין:

[שאלות בדברי הקב"ה למשה]

ז וַיִּדְבֹר ה' אֶל-מֹשֶׁה לֵךְ-רֹד כִּי שַׁחַת עַמְךָ אֲשֶׁר הֶעֱלִיתָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם:
ח סֵרוּ מֵהָר מִן-הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוִּיתֶם עֲשׂוּ לָהֶם עֵגֶל מִסֵּכָה
וַיִּשְׁתַּחֲוּ-לוֹ וַיִּזְבְּחוּ-לוֹ וַיֹּאמְרוּ אֵלֶּה אֱלֹהֵינוּ אֲשֶׁר הֶעֱלִינוּךָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם:

הראשון אמרו **לך רד**. כי למה זה יצווהו שירד מן ההר אל העם, כיון שהיה רצונו כמו שביאר מיד לכלות את ישראל כרגע. ואם כן לא הייתה צריכה ירידת משה להוכיח ולא להעניש את הרשעים כפי כוונת השם יתברך, ומוטב היה שישב בהר ולא ירד שמה ולא יראה ברעתם.

השני באמרו **כי שחת עמך** כי מלת שחת היא פעל יוצא כאלו העם שחת את אחרים. ואם ישראל השחית עצמם היה לו לומר כי נשחת עמך.

השלישי במה שביאר **אשר העלית מארץ מצרים** כי כבר היה יודע משה מי היה עמו ומה צורך לברר אשר העלית האם היה לו עם אחר שלא העלה משם כ"ש שהקדוש ברוך הוא הוציאם ממצרים לא משה.

הרביעי בתארים שתוארו עוון העגל רבים ומתחלפים. **סרו מהר מן הדרך אשר צויתם** והוא עצמו מה שאמר **עשו להם עגל מסכה וישתחוו לו ויזבחו לו ויאמרו הרי שעל פעל** אחד הרבה תארים והאשמות האלה.

ט וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה רְאִיתִי אֶת-הָעַם הַזֶּה וְהִנֵּה עַם-קָשָׁה-עֲרֹךְ הוּא:
י וְעַתָּה הִנֵּיחָה לִי וַיִּחַר-אַפִּי בָהֶם וְאָכַלְסָם וְאַעֲשֶׂה אוֹתְךָ לְגוֹי גָדוֹל:

החמישי ויאמר ה' ראיתי את העם הזה וגו' כי בהיותו המדבר הראשון הוא יתברך. והוא עצמו הוסיף הדברים האלה, מה צורך לזכור אמירה מחודשת **ויאמר ה' ראיתי** וגו' בהיות הדיבור מדובק ומקושר.

השישי במה ראה לתאר אותם **בעם קשה עורף**, והיה לו לומר **עם כבד עוון בנים משחיתים**.

השביעי באמרו **ועתה הניחה לי**, כי הנה משה לא היה מחזיק בו, שיצווהו **הניחה לי**. ומה שאמרו חז"ל שבזה העירו שיתפלל לפניו, כי לא יעשה ה' אלהים דבר מבלתי רצונו, דרך

דרש הוא. ואני ליישב הפסוק על פשוטו באתי.

השמיני מה ענין **ואעשה אותך לגוי גדול** האם מפני שבועת האבות. והנה משה עדיין לא זכרם אליו שיצטרך להשיב עליו. ואם זה למשה שוחד דברים שיקבל הגזרה, האם כהתל באנוש קל לראש יהתל במשה.

אלה הם שמונת הדברים שראוי לעיין בדברי השם למשה במקום הזה והם מכלל השאלה החמישית משאלות הפרשה אשר העירותי.

[תשובות לשאלות]

ומה שנראה בזה הוא -

שהאלהים יתברך יודע כל הנסתרות, ראה שמעשה העגל התחלתו היה מערב רב שעלה עם ישראל ממצרים, כי הם תמיד היו באמונותיהם הנפסדות, והיו מסיתים ומדיחים לבני ישראל לעשות כמעשיהם. ומפני שרבים מישראל נמשכו אחריהם ונכשלו בעוונם, וגם הבלתי נכשלים בו לא מחו בידיהם, והיה ראוי שיהיו נתפשים בעוונם כמי שיש בידו למחות ואינו מוחה. לכן חשב ה' להשחית את האומה בכללה, ולכלותם כרגע. כמו שאמר מיד. ומפני זה אמר למשה לך רד, רוצה לומר כבר אינך צריך לא לתורה ולא למצוות ולא ללוחות להישיר את ישראל, כי במהרה ייתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם.

וזוה ענין **לך רד**, כלומר לך מכאן ורד מן ההר, כי ישיבתך כאן אינה צריכה עוד. ולזה נטו חז"ל באומרם רד מגדולתך, כלום נתתי לך גדולה אלא בשבילם. ואמרו **כי שחת עמך אשר העליתי**, פירושו אצלי כי שחת לעמך, אותם אשר העלית מארץ מצרים, והוא הערב רב שהעלה משה, כי הם שחתו לישראל. והיה עמו אם כן הוא הנשחת, והמשחית אותו היה אותו גוי ערב רב שהעלית משם.

ומה נאוו דברי רש"י ז"ל, אם לא שהיו על כוונה אחרת, שכתב **שיחת העם** לא נאמר, אלא **שחת עמך**, ערב רב שקבלת בעצמך וגירתם ולא נמלכת בי, ואמרת טוב שידבקו גרים בשכינה, הם שיחתו והשחיתו. פירש הרב **עמך** הנזכר בכתוב, על **הערב רב**. ויותר נכון לפרשו על ישראל כי הם הנקראים תמיד בשם **עמך**. ויאמר ששחת לו הערב רב שהעלה משה עימהם ממצרים, כי אותה העלייה מהערב רב התייחסה למשה, לא עליית ישראל, שהאל יתברך הוציאם ממצרים בכוחו הגדול.

והנה הודיע הקדוש ברוך הוא למשה גודל החטא הזה משלוש בחינות: מפאת משה, ומפאת השם יתברך, ומפאת עצמם.

וכאלו אמר הם חטאו ופשעו ושחתו, לך ולי ולהם. אם לך - כפי שהם עמך ואתה מנהיגם

ובזו אליך כדי בזיון וקצף. ואמנם לי - כי סרו מהר מן הדרך אשר צוותים, רוצה לומר אתמול אמרתי להם אנכי ה' אלהיך, לא יהיה לך אלהים אחרים על פני, לא תעשה לך פסל וכל תמונה, ועתה עשו עגל. הרי שסרו מהר מן הדרך אשר ציוויתם, ככלה שזנתה בתוך חופתה. וזה הוא מה שחטאו לי. ואמנם לעצמם חטאו גם כן, כי הקלו את כבודם בהיותם משתחוים למעשה ידיהם. וזה שאמר **עשו להם עגל מסכה**, רוצה לומר הם עצמם עשו העגל, כי מזהבם ובמצוותם נעשה, ועם כל זה **וישתחו לו** כאלו הם עבדיו נכנעים לפניו ויראים ממנו, **ויזבחו לו** שהוא ההידור והכבוד הניתן לגבוה. **ויאמרו אלה אלוהיך ישראל**, שהוא ההילול והשבח. ואלה הן העבודות הראשונות המיוחדות לבורא העולם. וכמו שאמר המשורר יראי ה' הללוהו כל זרע יעקב כבדוהו וגורו ממנו כל זרע ישראל. ומה הביזיון והקלון שיכלו לעשות לעצמן, כי אם זה שעשו למעשה ידיהם.

ונראה שהדיבור האלהי שהיה מדבר למשה חדל, ויפסק לראות מה ידבר משה ומה ישיב על תוכחתו. ומשה נאלם דומיה, כי כיסתה כלימה פניו. וגם הוא שתק ולא השיב אל השם כלום. ואז הוצרך יתברך לדבר דיבור שני למשה, ולזה נאמר שנית **ויאמר ה' אל משה ראיתי את העם הזה**, כי היה זה דיבור מחודש ואמירה בפני עצמה. ואמנם אמרו ראיתי את העם הזה והנה עם קשה עורף הוא, יש מפרשים, שלא יסורו מעיקשות לבבם אף כי תכה על קדקודם, כי לא ירגישו במכות לקושי ערפם.

והראב"ע פירש שהוא ההולך לצורכו במרוצה, ולא ישיב עורף לקורא אליו.

והנכון בעיני שהוא משל להיותם בהמיים נמשכים לתאוותם ולא יראו את הנולד. כי הנה הטבע בחכמת בוראו נתן בחי עיניים בראשו, כדי שיהיו צופים ומביטים למה שיבוא, ויזהירו את החי כדי להתקרב אל המועיל ולברוח מן המזיק. ומפני שהעיניים ללכת יביטו והם ישמרו הגוף מצד הפנים. ומי ישמר את אחורי גופו שאין שם עיניים? עשה הטבע בצוואר החי חוליות מתנועעות בקלות, כדי שהעיניים שהם בפנים, יביטו גם כן לאחור, וישמרו את הגוף מכל צד. אמנם מי שעורפו קשה וכבד, לא יוכל להניע צווארו ולהעתיקו מצד אל צד, ומפני זה לא יראה העתיד לבוא עליו, וימצאוהו צרות רבות ורעות.

הנה אם כן באומרו עם קשה עורף, הוא עניינו, שלא יוכל להתנועע, ולא יראה מה שיבוא אחריו, ואין סכלות גדול מזה, כי הוא כמו הבהמה שתראה ההוות אשר לפניו, אבל לא תצייר מה שיהיה ומה שימשך בעתיד.

ובזה הודיע למשה, שלהיותם עם קשה עורף, אין תועלת בהוכיחם ולא בהענישם מעט או הרבה, ולא בכפרתם.

ולכן עתה הניחה לי. רוצה לומר אל תחוש אתה לעשות משפט בהם על זה, ולא להוכיחם. הניחה לי לעשות בהם כרצוני, ואל תתעסק אתה בו, ורשע וצדיק אל תהרוג.

ואל תסתכל עוד בהנהגתם, עזוב אותם והניחה לי להנהיגם ולהענישם על מה שעשו. כי אני לא אצטרך לחקור ולדרוש מי אשר חטא לי. אבל ייחר אפי בהם ואכלה אותם בכליה מוחלטת, ואעשה אותך לגוי גדול. רוצה לומר, אל תחשוב שתפסיד בזה כבודך ומעלתך לפני, כי אני אעשה אותך לגוי גדול בכבוד ומעלה. וכמו שאמר **כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו**. הרי שלא אמר זה בעבור שבועת האבות, אלא מפני זכות משה. הנה התבארו דברי השם.

וכפי מה שפירשתי אותם, הותרו כל שמונת ההערות אשר העירותי בהם כמו שתראה.

[שאלות בתשובת משה ותפילתו]

ואמנם בתשובת משה ותפלתו למה ה' וגו' ראוי לעיין גם כן בשמונת הערות אחרות.

יֵא וַיִּחַל מֹשֶׁה אֶת-פְּנֵי ה' אֱלֹהָיו

הראשון מה עניין אומרו **ויחל משה את פני ה' אלהיו**. כי היה ראוי שיאמר לפני ה' אבל ויחל את פני ה' הוא זר מאד. ואין ענינו כעניין (משלי י"ט) רבים יחלו פני נדיב כי פני הנדיב הוא רצון המתנה והוא הנראה בפניו.

וַיֹּאמֶר לְמַה ה' יַחַרָה אַפְּךָ בְּעַמְּךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּכַח גְּדוֹל וּבְגִיד תְּזַקָּה:

השני אמרו למה ה' יחרה אפך בעמך והוא מה שזכרתי בשאלה שאיך שאל על סבתו בהיותה מבוארת על כי תשובתו הייתה בצדו על העגל אשר עשו ועבדו כי כל מעשה העגל אמר לו השם יתברך.

יב לְמַה יֹּאמְרוּ מִצְרַיִם לֵאמֹר בְּרָעָה הוֹצִיאָם לְהַרְגֵם אֶתְּם בְּהָרִים וּלְכַלְתֵּם מֵעַל פְּנֵי הָאָדָמָה שׁוֹב מַחְרוֹן אַפְּךָ וְהִנַּחֲם עַל-הָרָעָה לְעַמְּךָ:

השלישי אמרו אשר הוצאת ממצרים וגו' כי יציאת מצרים לא הייתה טענה לכפר חטאתם אלא להכביד עונשם כיון שקבלו חסדים ממנו ומרדו בו.

הרביעי בטענת למה יאמרו מצרים כי מפני דברי השוטים לא היה ראוי שתחדל מדת הדין לעשות משפט וצדקה בעמו. [נוציה 425]

החמישי באומרו שוב מחרון אפך ואח"כ זכור לאברהם וגו' כי ראשונה היה ראוי לזכור זכות האבות ושבועתם ועל הכל אמר שוב מחרון אפך.

יג זְכֹר לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיִשְׂרָאֵל עֲבָדֶיךָ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לָהֶם בְּךָ וַתְּדַבֵּר אֱלֹהִים אֲרָבָה אֶת-זִרְעֶכֶם כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וְכָל-הָאָרֶץ הַזֹּאת אֲשֶׁר אָמַרְתִּי אֲתֵן לְזִרְעֶכֶם וְנָחֳלוּ לְעַלְמִים:

השישי מה הטענה בזכור לאברהם אם מפני השבועה שנשבע לאבות לתת הארץ לזרעם אם הם עבדו עבודה זרה למה לא יקבלו עונשם ויבוא במקומם זרע אחר שתתקיים בהם השבועה והיא לא הייתה שאע"פ שיעבדו עבודה זרה בניהם יתננה להם.

השביעי מה עניין אמרו אחר שאמר אשר נשבעת להם בך אמרו עוד **ותדבר אליהם**. כי השבועה היא הדיבור והדיבור היותר חזק הוא השבועה.

השמיני באומרו וכל הארץ הזאת וגו' כי לא היה לו למשה להתפלל עתה על ירושת הארץ אלא על הכפרה וההצלה מהכליה ומה לו עתה בירושת הארץ.

[תשובות לשאלות על דברי משה]

ואומר בתשובת כל זה שמשה רבנו ע"ה, כאשר שמע מהאל שכלה ונחרצה היה הקדוש ברוך הוא חושב לעשות לעמו, השתדל בכל עוז להשיב גזרת האף והחמה. לא שיכפר הקדוש ברוך הוא להם בעד חטאתם, אלא שלא ישלח בם חרון אפו עברה זעם וצרה לכלותם מעל פני האדמה, אבל יענישם אך במשפט, ומי אשר חטא לו בעבודת העגל ימחה מספר חיים. לא שיענש הכלל בהחלט, כאשר אמר לו יתברך.

ומלת ויחל אפשר לפרשה מלשון חולי, וכן פירשה הרלב"ג, ומדברי חז"ל היא. והעניין שמשה בשמעו דברי השם **ואכלה אותם כרגע**, אחזהו חיל כיולדה, בהיותו לפני השם, וזה הוא **ויחל משה**, רוצה לומר שנהיה ונחלה את פני ה' בהיותו בפניו.

ויותר נכון לפרש ויחל מלשון תפלה, כמו חלו נא פני אל. ופני ה' הוא מלשון כעס, כמו פני ה' חלקם, פני ה' בעושי רע, ופניה לא היה לה עוד. יאמר שחילה משה בעבור פני ה' וכעסו וחרון אפו, שאמר לשפוך על ישראל, או שחלה והתחנן לפני חרון אפו, שלא יעבור עליהם. ואמר בתפלתו **למה ה' יחרה אפך בעמך**.

השאלה החמישית

בתפלת משה שאמר **למה ה' יחרה אפך בעמך**. כי הנה בדבר שהוא מבואר ונגלה סיבתו אין ראוי לשאול עליו סיבה. ואיך אמר משה **למה ה' יחרה אפך**, והוא לא ידע למה, כי הנה היה חרון אפו על אשר עשו את העגל וישתחוו לו ויזבחו לו ויאמרו אלה אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים! ואיך היה אם כן משה שואל סיבה: למה יחרה אפו.

ואמרו **אשר הוצאת מארץ מצרים בכח גדול וביד חזקה**, אינו טענה, כי היא הנותנת: בעבור שהוציאם משם במסות באותות ובמופתים, ומרדו בו וימירו את כבודו בתבנית שור אוכל עשב, היה ראוי שיחרה אפו בהם ויכלם.

גם אמרו **ותדבר אליהם ארבה את זרעכם** וגו' היה מאמר בלתי צריך כפי העניין, כי מחילה הייתה בקשתו, שלא יכלם כרגע, לא שיורישם את הארץ מהרה. ובפירוש הפסוקים אזכור עוד בתפילה הזאת ספקות אחרים.

[פירוש למה ה' יחרה אפך בעמך]

תשובה לשאלה ה

ופירושו אצלי באחת משתי כוונות:

הכוונה הראשונה שאמר הנה בחרון אפך על הערב רב, שהיו סיבה ברעה הזאת, החרשתי כי הם ראויים באמת לעונש גדול וכליה מוחלטת. אבל למה יחרה אפך לכלות

את עמך ישראל אשר הוצאת ממצרים בכוח גדול וביד חזקה, והם עמך ונחלתך, עשית בעבורם נסים ונפלאות להוציאם ממצרים. ואיך עתה בעבור רשעת הערב רב, שאינם עמך, ולא הוצאת אותם ממצרים, יחרה אפך בעמך הקדוש אשר הוצאת משם. והיה כצדיק כרשע, ויהיו לבטלה כל המופתים אשר עשית בעבורם. והוא על דרך מה שהתפלל אברהם על הפיכת סדום **חלילה לך מעשות כדבר הזה להמית צדיק עם רשע**. והטענה הזאת היא חזקה, בהיות הפשע מיוחס ומסובב מהערב רב, וישראל מוסתים ומודחים מהם בדבר.

וכאשר הליץ בעד עם הארץ, הליץ גם כן בעד הגרים, ערב רב שהיו מצרים ונענשו ישראל, שאין ראוי גם כן לחרות בהם אפו ולא לכלותם בהחלט. ועליהם אמר למה יאמרו מצרים ברעה הוציאם, רוצה לומר למה תרצה שיאמרו המצרים, שאותם ערב רב שנכנסו תחת כנפיך ויצאו ממצרים ארצם ומולדתם ללכת אחריו במדבר, שהוצאת אותם בכוונה להרוג אותם בהרים ולכלותם, ושכדי להנקם מהם קבלת אותם בתוך עדתך. וזה באמת חילול שמך הגדול לבאים לחסות בצלך ומקבלים תורתך, שתכווין לכלותם. ולכן חתם דבריו באומרו בעד המצריים הגרים ההם: **שוב מחרון אפך** רוצה לומר: יסרם במשפט ולא בחרון אף תכלה אותם.

וכנגד עמו ונחלתו ישראל אמר עוד **והנחם על הרעה לעמך** שהוא ישראל. הרי שהתפלל אדוננו משה כפי זאת הכוונה בתחילה בעד עם ישראל, ואח"כ בעד הגרים ערב רב, והיה תכלית תפלתו לא שישא חטאתם ויכפר עליהם לגמרי, אלא שלא ישלח בם חרון אפו לכלותם פתאום.

זו היא הכוונה הראשונה בפסוקים האלה.

ואמנם הכוונה השנית בהם היא, שמרע"ה רצה לטעון שלא היה ראוי שיחרה אפו של הקדוש ברוך הוא על ישראל במעשה העגל. לפי שבקשת הטלסמאות להוריד הכוח מהעליונים וגם לעבדם, עם היותו עוון פלילי כפי התורה, הנה לא נתחדשה הרעה הזאת עתה בהם, כי מורגלים היו בה במצרים, וכאלו נעשתה להם כדבר טבעי. וכשהוציא אותם ממצרים באותו חטא ורעה הוציאם. ועל זה אמר למה ה' יחרה אפך בעמך אשר הוצאת ממצרים, כלומר הלא ידעת שהוצאת אותם ממצרים עיר מלאה גלולים אשר שם היו מלומדים בכל התועבות האלה.

וכן אמרו במדרש:

אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא, ריבונו של עולם, הנחת כל העולם ולא העבדת בניך אלא במצרים. והמצריים עובדי טלאים הם, ולמדו מהם, ואף הם עשו.

לפיכך אמר אשר הוצאת מארץ מצרים. ואמרו **בכח גדול וביד חזקה**, ירצה שהם לא היו רוצים לצאת משם, ושבעל כרחם הוציאים בכוחו הגדול של הקדוש ברוך הוא ובזרועו הנטויה. וסוף הדברים, אם הוצאתי אותם מתוך הגילולים והעבודות הזרות שהיו מורגלים לעשות במצרים, למה יחרה אפך אם חזרו לעשותם, כי ההרגל נעשה בהם טבע שני, והוא הביאם אל זה, ולא היה דבר שנתחדש בהם עתה.

אבל הוא במשל האדם שנשא אשה זונה, קדשה היא בעיניים, ולקחה בקדושין וכתובה להיות לו לאשה. והזהירה שלא תזנה עוד. כי הנה אם אחרי כן חטאה בדרכי ההסת, אין ראוי שיחרה אפו עליה להורגה, כי אשה זונה לקח, וככה הוא טבעה והרגלה. אבל צריכה מפני זה מוסר ועונשים, לא הריגה וכליה מוחלטת.

וזה הוא אומרו למה ה' יחרה אפך בעמך אשר הוצאת ממצרים. ואמר עוד מסכים לזה, למה יאמרו מצרים ברעה הוציאים, רוצה לומר: זה תרצה שיאמרו אנשי מצרים, ואשר נשאר שם, כשישמעו הכליה הזאת אשר תעשה בעוון העגל הזה, ברעה הוציאים. והרעה במקום הזה הוא כינוי לפשע אשר עשו. והוא כמו תבוא כל רעתם לפניך. יאמרו: כשהוציאים ממצרים, ברעה הזאת שעתה מצא בהם, שהיא עבודת אלילים, עמה הוציאים, כי רגילים היו בה. ולמה לא הרגם אז, והרגם עתה אם היה בעבור עבודת אלילים. אלא שבחר להרוג אותם בהרים מתחילה ועד סוף. ולכך בחרת לעשות הכליה במקום שם שלא ימלט מהם איש. וזהו הוא ולכלותם מעל פני האדמה. ולכן, כיון שכאשר הוצאת אותם ממצרים תמיד הייתה עבודת אלילים עימהם, ולא כיליתם, גם עתה שוב מחרון אפך, ולא ישלוט בהם חרי אף לכלותם יחד. והנחם על הרעה בעבור עמך.

[זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך]

ואמנם אמרו עוד **זכור לאברהם**, נראה לי שאינו לזכור להם זכות אבותם שיכפר להם, כי אם הם עבדו עבודת אלילים, לא עשו כאבותם ולמה יעמוד להם זכותם. אבל אמר זה להשיב על מה שאמר לו יתברך **ואעשה אותך לגוי גדול**. יאמר: ואולי שזרעי יעשה עבודת אלילים או פשע אחר כזה, הלא תעשה בהם כליה מפני זכותי. ומפני הדיבור הזה שאמרת לי ואעשה אותך לגוי גדול, זכור לאברהם ליצחק ולישראל שהיו עבדיך כמוני היום, והיו שלושה צדיקים ואני אחד. וזכות רבים עדיפה. ונשבעת להם בך, שהיא השבועה היותר חמורה שאפשר, מה שלא נשבעת לי.

אמנם אם עתה דברת עמי זה היעוד, הנה גם כן דברת עמהם וזה הוא **ותדבר אליהם ארבה את זרעכם ככוכבי השמים**, רוצה לומר שיהיה הריבוי בכמות ובאיכות ככוכבים. ואם היה שעם כל זה אתה רוצה לעשות כליה בזרעם, וכסא של שלוש רגלים שהוא זכות שלושת האבות לא יעמוד לפניך, איככה אחשוב אני שתעשה אותי לגוי גדול ולא תקראנה אותי ולזרעי כאלה.

הנה אם כן בראשונה טען בעד העם, להצילם מהכליה המוחלטת, ושייסרם אך במשפט. ולכן חתם הטענה הזאת באומרו **שוב מחרון אפך**. אחר כך השיב על מה שנאמר לו בייחוד **ואעשה אותך לגוי גדול כפי מה שביארתי**.

הותרה עם זה השאלה החמישית.

והתבארו שמונת ההערות אשר העירותי בתפילה הזאת.

[מתי ניחם ה' על הרעה?]

ואמנם אמרו **וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו**. חשב **הראב"ע** שהתפילה הזאת ונחמת השם שנזכרה כאן, הוא אשר נזכרה אחר זה כשאמר **ועתה אעלה אל ה' אולי אכפרה בעד חטאתכם**, ושאין מוקדם ומאוחר בתורה.

ואין הדבר כן. אבל משה כשהודיעו יתברך בהר עניין העגל, ואמר ואכלה אותם כרגע, מיד התפלל שם שלא יעשה בהם כליה. כי ירא פן יצא הקצף מלפני ה' ברדתו ויחל הנגף. ולכך התפלל להשיב החרון אף והכליה המוחלטת הפתאומית שאמר לו, ועליה בלבד אמר וינחם ה' על הרעה. וירד, ודן את העגל ואת עובדיו, ואז עלה להר להתפלל שנית שיכפר חטאתם בארבעים ימים שישב שם עליו.

והם אם כן שתי תפלות בשתי זמנים. והפרשיות הם כולן כסדרן וכמו שכתב **הרמב"ן**.

וכן אמרו באלה שמות רבה:

אמר משה אם מניח אני את ישראל וארד לי, אין לישראל תקומה בעולם. אלא איני זז מכאן עד שאבקש עליהם רחמים, מיד התחיל משה ללמד עליהם סניגוריא וכו'.

אמנם במשנה התורה סיפר העניין בסדר אחר, לפי שהיה משה מסדר להם כל חטאיהם והטורח שטרח עליהם.

והרמב"ן מטיב אמריו בזה, ואין צורך בהשנותם.

וגם אמרו במדרש:

אמר משה, ריבון העולמים, תן לי רשות ואדבר. אמר ליה: אמור מה שתבקש. אמר: ריבוננו של עולם, הם בטלו ראשו של דיבור, ואתה מבקש לבטל סופו? הם עברו על 'לא יהיה לך אלהים אחרים', ואתה מבקש לבטל סופו שנאמר 'ועושה חסד לאלפים'!?

שמות לב, טו-כד – משה יורד מההר. שבירת הלוחות

**טו וַיִּפֶן וַיֵּרֶד מֹשֶׁה מִן־הָהָר וּשְׁנֵי לַחֹת הָעֵדוּת בְּיָדוֹ
לַחֹת פְּתָבִים מִשְׁנֵי עֲבָרֵיהֶם מִזֶּה וּמִזֶּה הֵם פְּתָבִים:
טז וְהַלְחֹת מַעֲשֵׂה אֱלֹהִים הִמָּה וְהַמִּכְתָּב מִכְתָּב אֱלֹהִים הוּא חֲרוּת עַל־הַלְחֹת:**

סיפר הכתוב שמשה רבנו, אחרי שעצר החרון אף שלא ישלוט בעם לכלותם יחד, פנה וירד מן ההר. ועניין הפניה שפנה בשכלו ונתיעץ בלבבו מה היה ראוי לעשות בזה, כי על העצה ומחשבת האדם יאמר לשון **פנה**, וזה הוא **ויפן וירד משה מההר**, שחשב שהיה ראוי לרדת ולדון את העגל ולהעניש את עובדיו, כי בזה ישא השם בעד חטאתם ויכפרם בהחלט.

ואפשר לפרש ויפן וירד משה מן ההר, שפנה שכלו ונפרד מההשגות האלהיות שהיו נשפעות עליו בהר, וירד לדון את העגל ואת עובדיו.

והנה זכר שהיו שני לוחות העדות בידו. להגיד שלא הניח את הלוחות במקום שניתנו לו, אבל הביאם בידיו כדי שיראו אותם ישראל, וירגישו אבדתם כאשר ישברם לעיניהם. ואמר ושני לוחות העדות בידו, לא ששתיהן היו ביד אחת. אלא ששתיהן היו כל אחת ביד אחת. וכמו שכתוב ושני לוחות העדות על שתי ידי.

וכבר ביארתי שמפני שהיו כתובים על הלוחות עשרת הדברות, לכך נקראו לוחות העדות שהנכתב בהן היה עדות במה ששמעו. כי היו הלוחות דקות מאוד, כדמות הלוחות שיכתבו בהם אנשים המלמדים לכתובה.

ויש **מחז"ל** שאמרו (שבת ק"ד) שהיה הכתב מפולש, עד שהיו האותיות נוקבות מעבר לעבר, ולכן אמרו שמ"ם וסמ"ך שבלוחות בנס היו עומדים.

והראב"ע וגם **הרלב"ג** ימאנו זה, ואמרו שדרך דרש הוא, כי משמעות הכתוב הוא שהיה בלוחות כתיבה אחת מצד אחד וכתיבה אחרת בהם מהצד האחר, וזה הוא מזה ומזה הם כתובים. ולמדנו מזה שהיו הלוחות דקות מאוד. וכן יראה מעניינם, שמיד שישליכם מידי לארץ נשברו. ואלו היו עבות לא היו נשברות לשעתם.

וזכר שתמונתם היה בדמות לוחות, אבל לא היה פועל מלאכותי נעשה על ידי בני אדם, אלא מעשה אלהים שבדרך המופת נעשו כן. וכן המכתב שהיה כתוב בהן, לא היה פועל אדם אלא מכתב אלהים, שעל דרך הפלא נעשו תמונות האותיות שמה. ונכתבו אותם עשרת הדברות. ואמרו חרות על הלוחות, ענינו חרות וחרות בהם המכתב ההוא.

ואונקלוס תרגם **חרות - מפורש**. ואני אחשוב שהאמת כדבריהם ז"ל, שהיה הכתב מפולש מעבר לעבר, ועם זה היו כתובים מזה ומזה. ונקראת הכתיבה בתמימותה. ולכך היה דבר אלהי מה שאין הפה יכולה לדבר.

ואמרו **חז"ל** (אבות פ"ה) שהם היו מעשרה דברים שנבראו בערב שבת בין השמשות, שכל אחת מהן הייתה בפני עצמה מציאות נסית נורא מאוד, והיה תלוי ועומד מציאותו עד בא עתו.

ולכן נאמר עליהן והלוחות מעשה אלהים המה, והמכתב מכתב אלהים. ואמר **כתובים באצבע אלהים**, על דרך מה שאמר **כי אראה שמין מעשה אצבעותיך** לא שהיו הלוחות מכלל הדברים הטבעיים. כמו שיראה מדברי **הרב המורה** בפרק ס"ה ח"ג שכתב שהיו הלוחות דבר טבעי ולא מלאכותי.

אבל מה שראוי שיאמן הוא, שביום השישי של ימי בראשית, ערב שבת בין השמשות, עלה במחשבתו יתברך לברוא הדברים האלה בדרך פלא, כל אחד לשעתו כפי הצורך. ואמנם למה זכרו במשנה אותם עשרה דברים מזולתם מהנפלאות, כבר ביארתי ענינו בספר נחלת אבות אשר עשיתי בפירוש מסכת אבות.

והנה סיפר הכתוב מה ששמע יהושע ומה שאמר לו משה להגיד שכאשר ירד משה מן ההר מצא את יהושע משרתו שהיה מקום ביאתו בסוף התחום שלוחה אותו וירד עמו. ובהיותם יורדים שמע את קול העם ברעה, רוצה לומר בתרועתו והמייטו. ונכתב ברעה עם ה"א, לרמז שהיא הייתה הרעה והפשע רב.

**יז וישמע יהושע את-קול העם ברעה ויאמר אל-משה קול מלחמה במחנה:
יח ויאמר אין קול ענות גבוהה ואין קול ענות חלושה קול ענות אנכי שמע:**

ואמר אל משה: קול מלחמה במחנה, כי לא ידע יהושע דבר מעניין העגל. ולא הגיד לו משה מה שאמר לו יתברך ממנו. ואמנם **ויאמר אין קול ענות גבורה**, אפשר לפרשו על משה שאמר אל יהושע אין זה קול מלחמה כאשר אמרת. לפי שאם היה קול מלחמה, היה בהכרח אם ענות גבורה המנצחים שירימו קולם בשמחה. ואם קול ענות חלושה מהמנוצחים שירימו קולם בבכי ומספד. ואחרי שאינו לא זה ולא אותו, אינו קול מלחמה אלא קול ענות מאנשים שמרימים קולם, שידברו ויענו זה לזה בקולות וברקים. ולפי שהיו כל אלה דברי משה, לכן כתוב אחריו ויהי כאשר קרב אל המחנה.

ואם נפרש ויאמר אין קול ענות גבורה על יהושע. יהיה ענינו שבתחילה גזר שהיה קול מלחמה, ואח"כ אמר אבל אינו קול ענות גבורה מהמנצחים, ואין קול ענות חלושה מהמנוצחים, שזה יצעק וזה ישחק. אבל הוא קול ענות מאנשים שוטים ושוחקים, כי קול שחוק וקלות ראש היה, ואותו קרא קול ענות. כי הרמת הקול יכולה לשון מענה, כמו והאלהים יעננו בקול. אין קול ואין עונה ואין קשב.

והיה אם כן יהושע מסופק בדבר לדעת מה הוא, כי משה לא גלה לו הסוד. אמנם כאשר קרב אל המחנה, רוצה לומר יהושע הנזכר, אז ראה את העגל ומחולות סביבו, ונתברר

אצלו אמיתת הדבר איך היה. ולכך נאמר ויחר אף משה, לפי שכל מה שנזכר קודם זה היה על יהושע, לא על משה.

ונכתב כל זה הסיפור להודיע שמשה היה יודע אמיתת הדבר, ולא גלה אותו ליהושע מפני כבודם של ישראל. וגם זה לפי שבעיצובן לבו לא יוכל לדבר דבר.

השאלה השישית

יט וַיְהִי כַאֲשֶׁר קָרַב אֶל-הַמַּחֲנֶה וַיֵּרָא אֶת-הָעֵגֹל וּמַחֲלֹת
וַיַּחַר-אֶף מֹשֶׁה וַיִּשְׁלַךְ מִיָּדוֹ אֶת-הַלַּחֹת וַיִּשְׂבֵּר אֹתָם תַּחַת הַהָר:

למה משה רבנו הוריד הלוחות מההר בשמעו עוון העגל שעשה ישראל, וישבר אותם במחנה או ברדתו מההר. והיה ראוי שמיד כששמע, בהיותו עדיין בהר, השחתת ישראל, לא יביא הלוחות בידו ויניחם שמה, או ישברם במקום שקיבלם. כי לא היה העם הפושע ראוי לקבלם. ומה התועלת בהורידו אותן מההר, אם מרה תהיה באחרונה לשברם בתחתית ההר.

תשובה לשאלה ו

אמנם כשהגיע אל המחנה, וראה את העגל ואת המחולות שהיו סביבו, חרה אפו של משה וישלך מידיה את הלוחות וישבר אותם תחת ההר. ואחשוב שבמקום המזבח שבנה הוא עליו השלום תחת ההר ביום מתן תורה, כשכרת ברית בין ה' ובין ישראל, שם השליך את הלוחות וישבר אותן, כמו שקורעים שטר עדות שנפסל.

והנה לא שבר אותם בהר כשידע עוון העגל. והביאם ושברם במחנה, לפי שישראל אם לא היו רואים את הלוחות ומעשה ה' כי נורא הוא בהם, לא היה להם יגון ואנחה על שבירתם. כי יותר תתפעל הנפש ממה שיראה האדם בעיניו, ממה שישמע מפי המגידיים. ולכך הביאם מההר להראותם להם, ולשברם לעיניהם. וכן אמר במשנה תורה (דברים ט' י"ז) ואתפוש בשני הלוחות ואשליכם מעל שתי ידי ואשברם לעיניכם.

והותרה בזה השאלה השישית.

וראיתי בדברי **קצת המפרשים** שהביא את הלוחות כדי שיראום ישראל, לדעת במה נתעכב בהר כל אותם הימים שישב שמה.

ואינה סיבה נכונה אצלי. כי כבר הוכחתי בסוף סדר תרומה, שלא ישב משה בהר ארבעים יום וארבעים לילה לחכות ולקוות מעשה הלוחות. אבל הסיבה האמיתית היא הראשונה אשר זכרתי.

[ויקח את העגל ... וישרוף... ויזר על פני המים וישק את בני ישראל]

כ וַיִּקַּח אֶת-הָעֵגֶל אֲשֶׁר עָשׂוּ וַיִּשְׂרֹף בְּאֵשׁ וַיִּטְחֵן עַד אֲשֶׁר-דָּק
וַיִּזְרַע עַל-פְּנֵי הַמַּיִם וַיִּשָּׂק אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:

ואמר ויקח את העגל אשר עשו וישרוף באש וגו' להגיד שמה בראשונה דן את העגל ושרף אותו באש.

ובקש **הראב"ע** תחבולה ודרכים לשרפת הזהב. ואפשר לומר שעובדי העגל תלו עליו ועל הבמה והמזבח אשר בנו הצאצאים והצעופות כל כלי יקר, כמו שאמר הכתוב (יחזקאל ט"ז) **ותקחי מבגדיך ותעשו לך במות טלואות וגו' ונאמר ותיקחי את בגדי רקמתך וגו'**. ומשה כשראה אותו כחתן בתוך חופה, מהודר בעדי עדים, לקח אותו וישרוף באש. והתבונן שלא אמר הכתוב וישרוף אותו באש, רוצה לומר ששרף באש את הבמה וכל אשר עליה, כדין תשמישי עבודת אלילים.

וכן נאמר במשנה תורה ואת חטאתכם אשר עשיתם את העגל, לקחתי ואשרוף אותו באש וגו'. שלא אמר ששרף את העגל, אלא שאת חטאתם שהוסיפו לכבד את העגל בבמה טלואה לקח ושרף את כל הכלים ההם.

ואותו, רוצה לומר העגל שהיה מזהב, טחן עד אשר דק, ויזר על פני המים שהם מי הנחל שהיה יורד מן ההר. וציוה שישתו ישראל מהמים ההם. ועפר העגל היה כמו העפר אשר בקרקע המשכן שהיה לוקח הכהן ונותן אל מי הסוטה.

וכתב הרב רבי אברהם בן עזרא שהמים ההם היו מחדשים את בעובדי העגל בפניהם, או שצבתה בטנם, כי לולי זה איך ידעו בני לוי מי ומי היו עובדי העגל. וכן אמרו חכמינו שבדק אותם כסוטה.

וידמה שכל מה שעשה משה בזה, לא עשאו אלא לנבל ולבזות העגל בעיניהם. כי אם אהרן לקח הנזמים הקטנים והדקים ועשה מהם גוף גדול כעגל בן בקר, משה השחיתו ועשאו חלקים קטנים כעפר הארץ. ואם הם אמרו אלהים נצחיים, משה גילה לעיניהם השחתתו ושובו אל היסודות, כי הוא שרף אותו ביסוד האש, וטחן אותו עד אשר דק, והיה כעפר האדמה, ויזר אותו וזריקו באויר ונזרק על פני המים. הרי לך ששב אל ארבעת היסודות, להודיע שלא היה בו צורך אלהות ולא כוח אחר אלא הרכבת ארבעת היסודות.

והנה ציוה שישתו מהמים ההם, כדי שיצאו בהשתנה הדבר נתעב ונאלח.

[משה ואהרן]

השאלה השביעית

בדברי התוכחה שהוכיח משה לאהרן אחיו באומרו **מה עשה לך העם הזה כי הבאת עליו**

חטאה גדולה, כמו שפירשוהו המפרשים. כי הנה יראה מזה המאמר שאם היה מקבל עליו ייסורין היה ראוי שיעשה אותו כדי להימלט מהם, ואין הדבר כן. כי בעניין עבודת אלילים ראוי לאדם שייהרג ואל יעבור. ולכן היה ראוי שאהרן יבחר מוות מחיים, כמו שעשה חור, ולא יעשה העגל.

תשובה לשאלה ז

ואחר שדן משה את העגל הוכיח את אהרן על אשר עשאו. ואמר מה עשה לך העם הזה כי הבאת עליו חטאה גדולה. ואתה תראה ^[427] שלא חשב משה שהייתה מחשבת אהרן רעה חלילה, ולכך לא כללו בחטא. אבל אמר שהיה לו לחוש פן יביא הדבר לקלקלה, כמו שיקרה בענייני ההמון. ולכך שאלו מה עשה לך העם הזה מהרעות והמצוקות, שהוכרחת לעשות זה, ולא יכולת להימלט ממנו. כי בעבור שלא היה זה עבודה זרה, אלא עשיית טלסאם כאשר אמרתי, לא היה מחויב אהרן ליהרג ואל יעבור לעשותו. אבל יעשה ולא יהרג.

ולכך הייתה שאלת משה מה עשה לך שהוצרכת לעשותו.

והרמב"ן פירש בו, מה הרעה שעשה לך העם הזה שכל כך שנאת אותו, עד שהבאת עליו חטאה גדולה כזאת. כאלו לא נתכוונת אלא להרע להם.

וכפי כל אחד מהפרושים הותרה השאלה השביעית.

השאלה השמינית

בתשובת אהרן למשה **אתה ידעת את העם כי ברע הוא**, וכחש המעשה שעשה את העגל ושצר אותו בחרט. ואמנם מה שאמר **ואשליכוהו באש ויצא העגל הזה** הוא דברי שקר, כי לא נעשה מעצמו, ולא יצא כן מהאש, שהרי הכתוב אומר **ויצר אותו בחרט ויעשהו עגל מסכה**. גם היה ראוי שתכסה כלימה פניו, למה לא דחה יום או יומיים עד בוא משה.

תשובה לשאלה ח

ואהרן השיב אל יחר אף אדוני. אתה ידעת את העם כי ברע הוא, רוצה לומר אדוני משה שמעני, אל באפך תוכיחני. אתה ידעת את העם הזה כי ברע הוא, שתמיד היו מסופקים בלבבם היש ה' בקרבנו אם אין, וגם בדבר הזה.

והם בשאלתם לא אמרו לעבוד עבודה זרה, אבל אמרו קום עשה לנו אלהים אשר ילכו לפנינו, כי זה משה האיש וגו'. הרי שלא שאלו אלא מנהיג שוטר ומושל במקומך, לא אלזה לעובדו. ואני עשיתי כל מה שיכלתי לעכב הדבר ולאחרו, כדי שבוא תבוא ולא יושלם הדבר. ולכן אמרתי אליהם למי זהב התפרקו, רוצה לומר כל אחד ייתן מהזהב כפי מה שיש לו, הרב ירבה מתנתו והמעט ימעט. והיה זה כדי שבדבר הזה ירבו ביניהם

הקטטות, מי ייתן הרבה ומי ייתן מעט, ויתארך בזה הזמן. אבל הם היו ממהרים את העניין, כל אשר אני הייתי מעכבו. וזה הוא ויתנו לי.

ואמר ואשליכהו באש, להגיד שלא שמר בעניין העגל אשר עשה שעות ידועות, ולא עירוב דברים אחרים עם הזהב כמו שעושים בטלסאם להמשיך עליו כח העליונים, כי הנה אני לא עשיתי אלא להשליכו באש, ושלא במתכוון יצא ונמשך העגל הזה. ומה שעשו וטעו אחריו, ואמרו אלה אלהיך, ואני בער ולא אדע שכן יקרה. הנה אם כן שוגג הייתי ולא מזיד בדבר הזה.

ומאשר ראה משה רבנו תוכן העניין ואמיתותו קבל תשובת אחיו.

והותרה בזה השאלה השמינית.

[מי לה' אלי]

כה וַיִּקְרָא מֹשֶׁה אֶת-הָעָם כִּי פָרַע הוּא כִּי-פָרַעַה אֶהְרֹן לְשִׁמְצָה בְּקִמְיָהֶם:
כּו וַיַּעֲמֵד מֹשֶׁה בְּשַׁעַר הַמַּחֲנֶה וַיֹּאמֶר מִי לֵה' אֵלַי וַיֹּאסְפוּ אֵלָיו כָּל-בְּנֵי לֹוִי:
כז וַיֹּאמֶר לָהֶם כֹּה-אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל שִׁימוּ אִישׁ-חֲרָבוֹ עַל-יָרְכוֹ עֲבְרוּ וְשׁוּבוּ מִשַּׁעַר לְשַׁעַר
בַּמַּחֲנֶה וְהִרְגוּ אִישׁ-אֶת-אָחִיו וְאִישׁ אֶת-רֵעֵהוּ וְאִישׁ אֶת-קָרְבוֹ:
כח וַיַּעֲשׂוּ כַּכֵּן כָּל-בְּנֵי לֹוִי כְּדַבַּר מֹשֶׁה וַיִּפֹּל מִן-הָעָם בַּיּוֹם הַהוּא כִּשְׁלֹשֶׁת אַלְפֵי אִישׁ:

השאלה התשיעית

אחרי שהכתוב אומר **וירא משה את העם כי פרוע הוא כי פרעה אהרן**, למה זה לא הענישו משה כדי חטאו. והנה הוא דן את המורדים והרגם, וציוה את בני לוי להרוג איש בנו ואחיו, ויגוף ה' את העם על אשר עשו את העגל אשר עשה אהרן, ולמה לא נענש אהרן החוטא? אין זה אלא כמו שאמרו 'טוביה חטא וזיגוד מנגד'. אף כי נעשה אהרן כהן גדול ויכפר על בני ישראל, ולא מצאנו שנענש על עוון העגל. והוא מתמיה מאד.

תשובה לשאלה ט

זכר שראה משה את העם כי פרוע הוא רוצה לומר מגולה ומוכן לכל דבר רע שיחול עליו וכי פרעו אהרן שבמה שעשה גלה חרפתו. באופן שיהיה לשמצה בקמיהם, כי כל אויביהם יגדפו ויחרפו אותם, באומרם אליהם עשיתם לכם פסל מסכה וזה היה לשמצה והמעטה וקלון להם בין אויביהם הלוחמים בהם.

ולכך להסיר חרפתם עמד בשער המחנה, רוצה לומר בתחילתו מצד ההר, וקרא מי לה' אלי. כלומר מי האיש אשר לבו תמים עם ה' יבוא אלי, ועי"ז היו נבחרים לשרת את השם. ומשה היה רוצה לנסותם, אם הם ראויים. וכאשר התחברו אליו כל בני לוי אנשי שבטו, כי לא היו הם מכלל אנשי העגל, ואז ציוה משה אותם ואמר, כה אמר אלהי ישראל, רוצה

לומר אל תחשבו שזה אשר אצווה אתכם הוא מפני אכזריות חמה ושטף אף על אחיכם בני ישראל. כי כה אמר ה', שהוא אלהי ישראל, ולטובתם ציוה זה אלי, שתשימו איש חרבו על ירכו, ותעברו במחנה משער לשער, והרגו איש את אחיו ואיש את רעהו. כלומר שלא יעשו זה בחיפזון. אבל במתינות הדין יעברו משער לשער, וידרשו היטב מי אשר חטא בעניין העגל, והרגו אותם ולא תחמלו עליהם. אף על פי שיהיה איש את אחיו ואיש את רעהו ואיש את קרובו שחטא בזה. והמה עשו כדבר משה, ויפול מן העם כשלושת אלפי איש, שאלה מתוך כל העם היו אשר חטאו בפרסום.

כַּט וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה מֵלֹאֵו יְדַכְּם הַיּוֹם לֵה' כִּי אִישׁ בָּבְנוֹ וּבְאָחִיו וְלִתְּת עֲלֵיכֶם הַיּוֹם בְּרָכָה:

הנה לא נאספו אליו הבכורות, רק בני לוי בלבד, מסופקים איך יעשו מכת חרב והרג כזה. לכן דבר משה על מלאכת השם שנית, באומרו כי איש בבנו ובאחיו, רוצה לומר כל אחד ישלח ידו בבנו ובאחיו אם היה מהעובדים, כי בזה תצאו מידי חובתכם. ואל תחושו לקללת החוטאים שיקללו אתכם, כי עתידים אתם לקבל עליו ברכה ולא קללה, כ"ש שבזה תסירו מעל ישראל חמת ה' וחרונו, ואין ברכה גדולה מזו.

וכתב **הראב"ע** שרמז להם באומרו ולתת עליכם היום ברכה, שמהיום ההוא יזכו לעמוד לשרת במקדש ה'. וכמו שכתוב בעת ההיא הבדיל ה' את שבט הלוי, ונכון הוא. כי מפני שהבכורות העלו עולות וזבחו שלמים לעגל, נפסלו לעבודה. ובחר השם בבני לוי שמלאו ידיהם.

אבל אהרן לא נענש עם עובדי העגל. לפי שהייתה כוונתו רצויה וטהורה מבלי חטא ואשם ואיך עם הפושעים ימנה.

אמנם התאנף השם עליו מפני שבאה התקלה על ידו ושגגת תלמוד עולה זדון. ואמנם מה היה עונשו יתבאר אחר זה בסדר זאת חקת התורה.

והותרה בזה השאלה הט'.

וכאשר משה דן את העגל ואת העובדים אותו ראה שנית לבקש מהאל ית' סליחה וכפרה לכל העם שהיו אשמים: מהם במחשבה רעה עם שלא הוציאוה לפועל, ובשאלתם טלסאם להוריד כוח הכוכבים עליהם, ומהם על שלא מיחו בידי החוטאים.

מפני זה אמר אל העם אל תחשבו שכבר נתכפר לכם עוון העגל ומעשהו בשלושת אלפי איש שנהרגו, כי אתם חטאתם חטאה גדולה. ומה שמץ דבר בערכה הוא העונש שנעשה עליה. ולכן צריך שאעלה אל ה' בראש ההר להתפלל בעדכם אולי אכפרה בתפילתי בעד חטאתכם. ואמר להם זה כדי שלא יספקו בהתמהמהו בהר כאשר עשו בראשונה. וזכר כאן בקוצר עניין, כי לא ביאר שישב בהר ארבעים יום וארבעים לילה, ושלא אכל ולא

שתה. אבל זכר בקוצר עניין תפילתו, שאמר אנה חטא העם הזה חטאה גדולה, ויעשו להם אלהי זהב, רוצה לומר הם בכוונתם באמת חטאו חטאה גדולה. אבל מה שעשו בפועל כולו היה הבל ורעות רוח, כי לא עבדו לשמש או לירח או לכל צבא השמים, אבל עשו להם אלהי זהב וכל רוח אין בקרב. וזה עניין היתול ושטות באלהות.

השאלה העשירית

במה שאמר משה אל העם **אתם חטאתם**. וכן אמר בתפלתו **אנא חטא העם הזה חטאה גדולה ויעשו להם אלהי זהב. ועתה אם תשא חטאתם ואם אין מחני נא...** כי הנה קודם שירד משה מן ההר התפלל על עוון העגל, ושם נאמר **וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו**. ואם כבר שב מחרון אפו, לא הייתה צריכה תפלה אחרת, ולא שיעלה אל ה' לבקש עליו, ולא שיאמר **ועתה אם תשא חטאתם ואם אין...** ולמה אמר אלהי זהב, ולא אמר עגל זהב בפרטות החטאים.

תשובה לשאלה י

לב וְעַתָּה אִם-תִּשָּׂא חַטָּאתָם וְאִם-אֵין מַחְנֵי נָא מִסַּפֶּרְךָ אֲשֶׁר כָּתַבְתָּ:

כתבו המפרשים שנכפל שם התנאי, כאלו אמר אם תשא חטאתם מוטב. ואם אין מחני נא. ולפי זה הפירוש יהיה מחני נא מספרך, שלא יזכר שם משה עוד בתורתו, ולא דבר משליחותו ולא מנפלאותיו. כי כיון שהעם כלה, יהיו מעשה משה כלים.

ונראה לי שאין חסרון בכתוב הזה כלל, אבל ענינו שמשה רבנו קץ בחייו ובהנהגתו לעם. וכמו שכתוב במקום אחר **הרגני נא הרוג ואל אראה ברעתי**. ולכן בקש במקום הזה ואמר בין אם תשא חטאתם, ואם אין, רוצה לומר שלא תשא חטאתם, בין להא ובין להא, מחני נא מספרך. כלומר שימיתו וימחהו מספר החיים, שכתוב בו לפניו ית' כל הכתוב לחיים, כי לא יחפוץ לחיות עוד על פני האדמה.

והנה משה בקש זה מפני שהשם אמר לו שיכלה את ישראל כרגע, ויעשה אותו לגוי גדול. ולכן אמר לפניו עתה, איני חפץ בכך כי בין שתישא חטאתם או לא תשא, אין לי חפץ בחיים.

והשם השיבו, מי אשר חטא לי אמחנו מספרי. כלומר, איך אעשה הרעה הגדולה הזאת שלא אמחה את הפושעים מספרי כאשר בקשת ממני, ואמחה אותך צדיק יסוד עולם. ואפשר שרמז בזה לאהרן, שלא היה מוחה אותו מספרו עם היות שחטא במה שעשה, ואיך ימחה את משה שלא חטא. והיה סוף הדברים אבל איני רוצה למחות את ישראל, ולא את אהרן, וכל שכן שלא אמחה אותך. ולכן לך נחה את העם אל אשר דברתי לך, והוא לארץ כנען שנתתי להם ירושה, ולא תירא ולא תפחד מהאויבים. הנה מלאכי ילך

לפניך לשמרך בדרך.

גם יתכן לפרש מי אשר חטא לי אמחנו מספרי, שאמר ית' למשה כשבקש שימיתהו, איך תאמר שאמחה את שמך בהיותך זך וישר בלי עוון. ומי היה האיש בעולם אשר חטא לי שאמחנו מספרי, בהחלט באמת לא ענשתי לשום אדם אלא למטה מעווננו, ואיך אם כן אמחה מי שכל יגיעיו לא ימצאו לו עוון אשר חטא. כלה מדברותיך, ועתה שעשיתי כדבריך ושבתתי מחרון אפי, לך נחה את העם.

ואמנם לעניין הסליחה והכפרה אשר שאלת בעדם. הנה ביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם, רוצה לומר עונש כללי לאומה לא אעשה אבל לפרטים אשר חטאו, מי אשר חטא אמחנו מספרי, ויבוא זה ביום פקדי, שאז אפקוד על הפרטים חטאתם. ויום פוקדו היה עוון המרגלים, שהיה גלוי וצפוי לפניו יתברך שיפקוד עליהם את חטאתם ולא על בניהם.

לה ויגף ה' את-העם על אשר עשו את-העגל אשר עשה אהרן:

ואמנם אמרו **ויגוף ה' את העם**, חשבו המפרשים שכאן על מעשה העגל נגפו, ולא מצאנו כאן זכר למגפתם, ולא נזכר במשנה תורה שנגפו בחורב. ולכן יותר נכון לפרש שעל המגפה שנגפו בעוון המרגלים נאמר. וכמו שכתוב שם אכנו בדבר ואורישנו, כי הודיע הכתוב כאן שכמו שיעד יתברך וביום פקדי ופקדתי, כן היה. הנה ביום הפקודה ההיא נגף ה' את העם על אשר עשו את העגל.

ואמר עוד אשר עשה אהרן. להגיד שהם עשו לאהרן שיעשה אותו. ולכך ייוחס אליהם שהם עשוהו, כי אהרן לא עשה דבר אלא באונס והכרח מהם. הנה התבאר שהייתה התפילה הזאת למשה, זולת מה שהתפלל קודם רדתו מן ההר. כי אותה הייתה על חרון אף שלא יכלם. וזאת התפלה הייתה שיישא ויסלח חטאתם לגמרי. ומזה התבאר למה אמר לך נחה את העם, אם היה עדיין החטא בלתי נסלח.

והותרה בזה השאלה הי'.

ואפשר לפרש שאחרי שאמר יתברך למשה וביום פקדי הודיעו אמיתת הזמן והעניין שיהיה בהיותם בקדש ברנע ולכך אמר לו ועתה לך נחה את העם אל אשר דברתי לך רוצה לומר לקדש ברנע שינחם עד לשם ומלאכו ילך לפניהם עד שם וישמרם בדרך שלא תאונה אליהם רעה ואחרי היותם שמה בקדש אז יהיה יום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם. וכן היה שאז נתקיים ויגוף ה' את העם לפי שכבר לא יהיה המלאך עמהם. ויורה על התקשרות שני המעשים האלה רוצה לומר העגל והמרגלים מה שכתוב במשנה תורה שהכניס בתוך ספור מעשה העגל ובשלוח ה' אתכם מקדש ברנע וגו' לומר לך שזה היה ענין אמרו וביום פקדי ופקדתי ומפני זה אמר משה לדור המרגלים אל תעלו כי אין ה'

בקרבכם ולא תנגפו וגו'. ונתן הטעם באומרו כי על כן שבתם מאחרי ה' ולא יהיה ה' עמכם שרצה בזה לעון העגל. כי הנה בעניין המרגלים לא שבו מאחרי ה' אבל שבו והתלוננו ממשה וכמה פעמים עשו כן.

אברבנאל שמות פרק לג

שמות לג, א-יא - וידבר ה' אל משה לך עלה מזה...

א וַיְדַבֵּר ה' אֶל-מֹשֶׁה לֵךְ עִלְה מִזֶּה אֶתְּה וְהָעָם אֲשֶׁר הָעֵלִית מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם
אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלִיעֲקֹב לֵאמֹר לְזָרְעֶךָ אֶתְנַנְּנָה:
ב וְשַׁלַּחְתִּי לְפָנֶיךָ מִלֶּאֱךָ וְגִרְשִׁיתִי אֶת-הַכְּנַעֲנִי הָאֲמֹרִי וְהַחִתִּי וְהַפְּרִזִּי הַחִוִּי וְהַיְבוּסִי:
ג אֶל-אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וְדָבָשׁ כִּי לֹא אֶעֱלֶה בְּקִרְבְּךָ כִּי עַם-קָשָׁה-עֲרָף אֶתְּה פֶן-אֶכְלֶךָ בְּדַרְכְּךָ:
ד וְנִשְׁמַע הָעָם אֶת-הַדְּבָר הַרְעָה זֶה וַיִּתְאַבְּלוּ וְלֹא-שָׁתוּ אִישׁ עֲדָיו עָלָיו:

השאלה האחת עשר

במה שאמר יתברך למשה **ועתה לך נחה את העם**, כי היה עדיין יתברך בכעס עליהם, ועדיין לא נתרצה להם, איך היה מצווה למשה שיעלה אותם לארץ וירשוה, ואיך היה מסכים עם זה אמרו מיד **וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם**, ולמה אמר עוד **לך עלה מזה**.

תשובה לשאלה יא

עם היות שכבר נזכר למעלה שאמר השם למשה ועתה לך נחה את העם, אין ראוי שנאמר שהיה מיותר ודבר כפול אמרו כאן לך עלה מזה. אבל אחשוב שמשה רבנו לא נתפייסה דעתו במה שנאמר לו ועתה לך נחה את העם, מפני שאמר לו וביום פקדי ופקדתי, ולא רצה לנחות את העם ולהנהיגם כעדר במדבר עד אשר ישוב השם להבטיחו עוד. ולכך שתק משה ולא השיב דבר על אותו דיבור, כי חשב שהייתה כוונת השם להרע להם, ושלכן לא זכר לו בזה זכות אבות ולא פרט הארץ בשמה כמו שהיה דרכו בשאר הדיבורים. ועל כן הוצרך יתברך לומר **עלה מזה**.

והודיעו שיתן להם ירושת הארץ לשתִי סיבות.

האחת בעבור משה עצמו ובסבתו, וזה שאמר **אתה והעם אשר העלית מארץ מצרים** כלומר כיון שאתה התחברת עימהם והוצאת אותם ממצרים, בעבור כבודך יזכו לכפרה ולירושת הארץ.

והשנית מפני שבועת האבות, והוא אמרו **אל הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב לאמור לזרעך אתננה** כי לקיים שבועתו יכפר עליהם ויישאם אל האדמה אשר

נשבע להם.

והותרה בזה השאלה הי"א.

אך אמנם הודיעו שישלח לפנייהם מלאך. ועניינו הוא מה שכבר ביארתי בפרשת משפטים בפסוק הנה אנכי שולח מלאך לפניך, שישלח לפנייהם מלאך ינהגם, הוא ימשול בם כל הימים שילכו במדבר עד בואם אל ארץ נושבת. וכמו שאמר שם (שמות כ' כג) **כי ילך מלאכי לפניך, והביאך אל ארץ האמורי**. וקבל משה הגזרה ההיא, לפי שהייתה בצדק ומשפט. ואחר כך כשעמד בהר ונשתלם בדיבוק האלהי כאחד השכלים הנבדלים, ראה יתברך שיהיה עלבון וחרפה לאדון הנביאים, בהיותו במעלה ההיא מהדבקות והנבואה, שתושפל מדרגתו ויחזור להינבא מהמלאך.

ובעבור זה ציוה לו פרשת וייקחו לי תרומה, לעשות המשכן, כדי שתדבק שכינתו ביניהם ולא יצטרכו לבוא מלאך להנהגתם, ולנבואת משה רבנו. וכמו שאמר **ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם וגו' (שם כ"ה) ונועדתי לך שם ודברתי אתך מעל הכפורת וגו'**. ובהיות הדבר בגבול הזה מהדבקות והמעלה, עשו ישראל את העגל, וקרה עליו מה שנזכר. ואמר השם לכלות אותם כרגע. וכאשר ניחם מעשות בהם כליה, ונשאם לפקוד עליהם חטאתם כפי מרים, אמר יתברך למשה שיעלה את העם. אך אמנם לא תעלה בקרבם שכינתו כמו שאמר לעשות כשציוה על מלאכת המשכן, אבל ישלח לפנייהם מלאך שינהגם במדבר כמו שאמר לו בראשונה, כי חזר בו יתברך מהחסד ההוא אשר אמר לעשות להם במדבר.

אם כן המאמר הזה הוא כמו מה שנאמר בפרשת משפטים משליחות המלאך, אבל בשם הקדוש ברוך הוא, שמשה לא יתפייס עתה בהליכת המלאך לפנייהם משתי סיבות: **האחת** מפחדו אולי המלאך לא ילחם עם האויבים ביכולת עצום כמו שיעשה הקדוש ברוך הוא שכחו בלתי-בעל-תכלית.

והשני שאולי בסיבתו לא תהיה הארץ אשר יירשוה טובה ודשנה כאשר יהיה בזרוח עליה אור השם יתברך בעצמו.

ולכן הבטיחו יתברך בשניהם. כי לענין המלחמה אמר **וגירשתי את הכנעני**, רוצה לומר אני אהיה המגרש את האויבים והלוחם עמהם לא המלאך. ולענין שלמות הארץ אמר, **אל ארץ זבת חלב ודבש** רוצה לומר כבר היא בעצמה ארץ זבת חלב ודבש לרוב דשנותה וטובה. ואם כן לא יחסר כל בה.

ונתן טעם בהליכת המלאך, באומרו **כי לא אעלה בקרבך**, רוצה לומר עם היות שאחרי שהודעתך שליחות המלאך בראשונה חזרתי ממנו כשצויתי על מלאכת המשכן. ואמת שאני בעצמי אעלה בקרבם אל הארץ. הנה עתה להיות ישראל עם קשה עורף לא אעלה בקרבך כאשר דברתי לעלות, כי מוטב הוא לכם שלא אעלה בקרבכם, פן אכלך, רוצה לומר כי אם תלך ביניכם שכינתי, תהיה לכם סכנה גדולה שאולי ישראל יחטאו כדרכם

ויתחייבו כליה, מה שלא יהיה בהיות השגחתם והנהגתם ע"י מלאך. כי אם ימרו את פיו ויחטאו לפניו, לא יתחייבו בעבורו כליה כמו בהמרותם את פי ה'. ואין זה סותר למה שאמר בפרשת משפטים **כי לא ישא לפשעכם**, כי הנה עם היות שלא ישא, הנה יהיה עונשו מוגבל כפי מעלתו, ולא תהיה כליה מוחלטת.

ולפי שכל ענין המלאך כמו שזכרתי שם היה בלבד לענין הדרך במדבר, לכן אמר כאן פן אכלך בדרך. ולכך לא דבר כאן כלל מהמשכן, לפי שבהיותו חוזר מהליכתו לפניו היה חוזר גם כן מכל מלאכת המשכן שציוה עליו.

אמנם **אונקלוס** תרגם **כי לא אעלה בקרבך - ארי לא אסלק שכינתי מבינך**. ולפי דרכו יהיה אמרו כי לא אעלה בקרבך יעוד טוב שלא יסלק ולא יסיר שכינתו מביניהם. ויהיה לדעתו פירוש הפסוק כן:

ושלחתי לפניך מלאך לשמרך בדרך ולהביאך אל המקום אשר הכינתי כי לא אסיר שכינתי והשגחתי מקרבך אף על פי שעם קשה עורף אתה ואינך ראוי לכך רק למען הקים שבועתי לאבות אשגיח עליכם על ידי המלאך הנזכר כדי שלא לאכלך בדרך וכמו שאמר בקרוב לזה (שם ל"ג ה') אמור אל בני ישראל אתה עם קשה עורף וראויים להסתיר פני מכם, ויקרה מזה שרגע אחד אעלה בקרבך ואסלק ואסיר שכינתי מקרבך וכליתיך. וכן אמר הנביא **בשצף קצף הסתרת פני רגע ממך**. ויהיה לפי זה **אעלה בקרבך מלשון יעל אלהים מעל אברהם ויעל מעליו אלהים**.

אבל הפירוש הזה מהמתרגם אין ראוי לקבלו.

כי אם הייתה כוונת השם שלא יסלק מביניהם שכינתו והשגחתו, איך יאמר עליו וישמעו העם את הדבר הרע הזה ויתאבלו. והיא הייתה בשורה טובה ולא רעה להתאבל עליה. ואין לומר שהתאבלו בעבור שקראם עם קשה עורף, כי כבר קראם קודם זה כן, ולא התאבלו.

ועוד, כי אם היה הדבר כן, על מה היו כל תחנוני משה **אם אין פניך הולכים אל תעלינו מזה. ילך ה' בקרבנו וגו'.** ואין ספק שכל זה קרה למתרגם, לפי שכיון בלבד להרחיק גשמות ממנו יתברך. והיה אצלו חסרון שיאמר הקדוש ברוך הוא אעלה בקרבך. לכן תרגם העליה ולא חשש על פירוש הפסוקים ויישובם.

השאלה השתים עשר

למה אחרי שאמר הכתוב **וישמע העם את הדבר הרע הזה ויתאבלו ולא שתו איש עדין עליו**. אמר יתברך **ועתה הורד עדיך מעליך ואדעה מה אעשה לך**. וחזר הכתוב לומר **ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב**. ומה העדי הזה.

תשובה לשאלה יב

וזכר הכתוב **וישמע העם את הדבר הרע הזה** רוצה לומר שלא יעלה הקדוש ברוך הוא שכונתו ביניהם, כאשר אמר, ושישלח לפניהם מלאך וימסרם להנהגתו. והוא היה הדבר הרע בעיניהם בתכלית הרוע. והתאבלו עליו כאשר חגורת שק על בעל נעוריה כי ילך מאתה ויעזבה. **ולא שתו איש עדיו עליו.**

[ולא שתו איש עדיו עליו]

והעדי הזה שזכר הכתוב אין דעתו לפרשו על התורה כמו שפירשו **הראב"ע**, ולא לפרשו על התפילין כדרך **חז"ל**, וגם לא על דם הברית אשר קבל הוא בסיני כדבריהם ז"ל גם כן, אלא כפשוטו: שהיה להם עדי עדים, זה צמיד וזה רביד וזה נזר, וזה עדיים אחרים, שהיה מדרכם לשום אותם העדיים עליהם, מהם תמידיים ומהם ביום השבת ביום החודש איש עדיו עליו מחדש.

הנה אותם העדיים שהיו עליהם כשקרה זה, לא הסירו אותם, כי קרה להם כמו שיקרה לנשים הנשואות, שכאשר יקרה חולי ומקרה רע לבעליהן, לא ישיתו עליהן מה שהיה להם קודם זה, כי איך יתכן שתתקשטנה בעדי עדים בהיות בעליהן בסכנה וצרה. וגם העדיים שיהיו עליהן לא יסירו אותם מעליהן, פה יהיה סימן אבלות ואלמנות. וכן עשו ישראל כשקרה עניין העגל.

ומה שנעשה עליו לא שתו איש עדיו עליו, וגם לא הסירו העדים שהיו עליהם קודם לכן מזמן מעמד הר סיני, שאז קשטו עצמם בכל מיני עדי ותכשיטים.

ומפני זה אמר יתברך למשה, אמור אל בני ישראל אתם עם קשה עורף, ולמה לא לקחתם האבלות בשלמותו, שלא יהיה שום עדי עליכם. רגע אחד אעלה בקרבך, רוצה לומר אשגיח בעניינך על פי המשפט והדין - וכלתיך. ולכן הכנע, וכבוש לבבך, והורד עדיך מעליך. רוצה לומר: לא די שלא תשים עליך העדים שלא היו עליך בשעת המעשה, אבל גם שאר העדים שהיו אליך קודם לכן שלא הסירותה, הורד אותם מעליך. ואז בראותי הכנעת לבבך אדעה מה אעשה לך מהכפרה והרחמים, כי לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה.

וכאשר ישראל שמעו זה עשו כדבר משה. וזה הוא ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב, רוצה לומר אותם העדיים שהיו עליהם מיום המעמד הנבחר שלא הסירו אחר כך, אותם הסירו עתה בדבר השם.

והותרה בזה השאלה הי"ב.

וכאשר עשו ישראל ההוראה הזאת מאבלותם עשה משה רבנו בעצמו הוראה אחת והיא שלקח את אהלו ונטה לו מחוץ למחנה הרחק ממחנה ישראל מאוד וקרא לו אהל מועד, להגיד שאותו מקום היה מיוחד ונועד להשגת נבואתו, כי נפסקה הנבואה מתוך מחנה ישראל שנתרחק מהם השם יתברך. ולכן שם לו מקום נועד לנבואה הרחק מישראל, על

דרך (ירמיה ט') **מי יתנני במדבר וגו' ואעזבה את עמי**. והיה כל מבקש ה' ללמוד תורה או לבקש דבר נבואה יצא אל אהל מועד אשר שם דבר ה'.

והנה עשה משה זה לשתי סיבות:

האחת משום אל תתחר במרעים, כי כדי להכניע לבם הורה להם שראוי היה לו להתרחק מהם ושהנבואה לא תחול בו בהיותו בתוכם. וכמו שאמרו (מ"ק י"ז) מנודה לרב מנודה לתלמיד.

והשנית היא שמשה כאשר נאמר לו לך עלה מזה, ראה להשיב על אותו דיבור ולהפציר ולהרבות בתפלה ותחנונים על ענין הליכת המלאך. שעיקר תחינתו תהיה מפני שמצא חן בעיניו יתברך, חשש אולי מפני עוון העגל ירד מגדולתו ומהחן שבראשונה נשא בעיניו.

ולכך כדי להבחין ולנסות לדעת אמיתת כל זה, שלא היה יכול להשיגו בהיותו בקרב המחנה עם הפושעים, כי אולי לא ימצא חן בעיניו ית' בהיותו נטפל עימהם, ואלו היה נפרד מהם היה מוצא חן בעיני המלך כבראשונה, לכן כדי לדעת אם נתמעטה ונשפלה מדרגתו לפני השם יתברך, לקח את אוהלו ונטה אותו מחוץ למחנה הרחק מהם, לדעת אם היה במציאות חן לפניו כבראשונה אם לא. ואין ספק ששם אוהלו במקום גבוה בהר סיני, עד שהיו כל העם איש מפתח אוהלו רואים כשהיה יורד עמוד הענן לדבר עם משה כמו שיאמר.

ואחרי שידע והכיר מרע"ה כי קרבת אלהים לו טוב, ושמצא חן בעיני המלך כבראשונה, אז השיב על מה שדבר לו השם יתברך ואמר לו (שמות ל"ג י"ב) **ראה אתה אומר אלי העל את העם הזה וגו'**, הנה התבאר מזה למה בא ספור **ומשה יקח את האהל** בין פרשת לך עלה מזה, ובין פרשת ראה אתה אומר אלי המתייחסת אליה. שהיה לפי שבהבדלת האוהל, בחן וניסה מה שהיה לו לעשות ולבקש על מה שאפשר לו יתברך מענין המלאך. ואמנם אמרו והיה כצאת משה אל האהל יקומו כל העם. הוא להגיד שבדבר הזה מהבדלת האוהל, הכירו וידעו מעלת משה אצל העם, ומעלתו אצל הקדוש ברוך הוא. אם אצל העם, לפי שאצל בני אדם האיש אשר המלך חפץ ביקרו ימצאו בו ארבעה דברים, או אמור מעלות וכבודות:

הראשון שיהיה מעויין מכל האנשים בכבוד והדר והשתחויה כמו שראוי לעשות לו.
והשני שבבואו לפני המלך יצא המלך לקבל פניו כאלו הוא אחיו או קרובו.
השלישי שלא התפעל מדבר עם המלך כאיש עם אחיו להיותו רגיל אצלו.
הרביעי שילוהו אנשים רבים כשילך מפה אל פה, וילכו אחריו לכבודו.

והנה זכר הכתוב **שהראשון** מהדברים האלה נמצא במשה, וזה הוא והיה כצאת משה אל

האהל יקומו כל העם וניצבו איש פתח אוהלו, כי לא היו יושבים לפניו. אבל מפני שיבתו יקומו שראוי לקום מפני המלך. כן אמרו חכמינו זיכרונם לברכה אם הוא מלך יקום אדם מלפניו כמלא עיניו. והביטו אחרי משה, והיה עיונם בו באומרם זה ידיד ה' זה העומד ארבעים יום וארבעים לילה בדבקות שכלי בלי מאכל ומשתה. ולפי שלא היה רוצה שילווחו וילכו אחריו, ניצבו איש פתח אוהלו בהביטם אחריו. ומאשר לא אמר והביטו בפני משה. מורה שהיו מתביישים להסתכל בפניו והביטו אחריו.

ואמנם הדבר השני היה נמצא במשה גם כן, כי בבוא משה האהלה ירד עמוד הענן ועמד פתח האהל, ודיבר עם משה, והיה זה לעיני הכל. וזה הוא וראה כל העם את עמוד הענן עומד פתח האהל, וקם כל העם והשתחוו איש פתח אוהלו. רוצה לומר, שהיו רואים השכינה יורדת לדבר עמו, והיו משתחוים לעמוד הענן הנראה שמה.

ואמנם הדבר השלישי היה נמצא גם כן במשה, ועל זה נאמר ודיבר ה' אל משה פנים בפנים כאשר ידבר איש אל רעהו. רוצה לומר, שהשם יתברך בעצמו ובכבודו היה מדבר מבלי אמצעי למשה, כאשר ידבר איש אל רעהו. עם היות שמיד היה שב אל המחנה ומתעסק בענייני העם. כי הנה לא היה הדיבוק האלהי נמנע ממנו בעבור זה. אבל היה בעודו במחנה שלם במדיניות והנהגת העם, ובחזרתו באוהל היה מנבא מהקב"ה מבלי אמצעי.

ואמנם הדבר הרביעי, אם היו אוכלוסים רבים הולכים אחרי משה, וחמישים איש רצים לפניו, זכר הכתוב שזה לא היה בו. כי הנה להיותו גסות הרוח גאה וגאון ודרך רע לא היה משתמש ממנו אדון הנביאים. כי משרתו בלבד היה יהושע בן נון נער, שרוצה לומר משרת שירות נער, אף על פי שכפי שניו היה אדם שלם. וגם המשרת ההוא לא היה הולך אחריו, כי הוא לא ימיש מתוך האוהל, ושם היה יושב תמיד ולא היה הולך אחר משה.

ואפשר לפרש שבא הכתוב לספר מעלת משה בנבואה, שהייתה כל כך, שבהיות מדבר ה' אתו פנים אל פנים, מיד היה שב אל המחנה. כי לא יתבטלו כוחותיו הגשמיות כמו שהיה בשאר הנביאים. אבל יהושע לא הגיע לאותה המדרגה, כי בשעה שהיה שורה עליו הרוח, לא היה בו כוח לזוז מתוך האהל לשוב אל ענייני המחנה.

שמות לג, יב-כג: העל את העם הזה... הראני נא את כבודך

ביאור הפסוקים, השאלות והתשובות

וראיתי לפרש הפרשה על שלוש דרכים

וראשונה אפרש אותה על פי דעת הרב המורה ושורשיו. וכפי מה שליקטתי מדבריו אחת הנה ואחת הנה, והוא דרך הראשון מהפירוש אשר כללו שמשה רבנו ביקש שתי בקשות. ועם היות שהרב לא נתן טעם, וקיצר בסדר הפרשיות, אני אפרשהו להשלים דרך פירושו ואלו בעדו ליפות פירושו כל מה שאפשר לי.

[הערת העורך: פירוש זה הושמט מהגרסה המקוצרת של הפירוש].

אחר כן אפרש אותה בדרך שני כפי הפשט אשר כללותו הוא שמשה רבנו לא ביקש בכל פרשיות הפרשה כי אם שאלה אחת בלבד.

אחרי כן אפרשה בדרך שלישי אשר כללותו שמשה רבנו ביקש כאן שלוש בקשות. והמעין יבחר לעצמו מה שיאות לדעתו.

[פירוש שני של הפרשה, בדרך הפשט]

יב ויאמר משה אל-ה' ראה אתה אמר אלי העל את-העם הזה
ואתה לא הודעתני את אשר-תשלח עמי ואתה אמרת ידעתני בשם וגם-מצאת חן בעיני:
יג ועתה אם-נא מצאתי חן בעיניך הודעני נא את-דרךך ואדעך
למען אמצא-חן בעיניך וראה כי עמך הגוי הזה:

השאלה הראשונה

במה שאמר ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי. כי הנה כבר הודיעו למעלה באומרו הנה מלאכי ילך לפניך ושלחתי לפניך מלאך. ואין להשיב שלא היה יודע מי הוא המלאך שילך, כי מה לו שיהיה זה או זה. גם כי לא אמר ואתה לא הודעתני מי אשר תשלח עמי אלא את אשר תשלח עמי.

השאלה השניה

במה שאמר שלוש פעמים מלת אתה: ראה אתה אומר אלי. ואתה לא הודעתני. ואתה אמרת ידעתני בשם. ואין צורך למדבר לנוכח שיחזור לומר על כל דבר אתה אתה.

תשובה לשאלות א-ב

מרע"ה לא שאל בפרשה הזאת כי אם שאלה אחת בלבד, והיא ידיעת הדרכים. ושאר הדברים כולם נמשכו מהכרח הדיבורים, בהיות השאלה אחת, כמו שאמרתי, ושכל המלות שבאו בפרשה הזאת הם מלשון אחד, כל אחת לחברתה הדומה אליה ומשיתוף אחד.

והדרך הזו הוא כפי המפרשים בדברים העיקריים ממנה, ושאר הדברים שהם לא זכרו הלצתי אני אותם בעדם להשלים פירושם.

ועניינו כי בעבור שאמר יתברך למשה לך עלה מזה ושלחתי לפניך מלאך, נסתפק משה מי הוא המלאך אשר ילך עימהם: אם יהיה מלאך פניו, אשר אמר לו בפרשת משפטים כי

שמי בקרבו, והוא אשר קבל משה הליכתו עימהם לדעת המפרשים, או יהיה מלאך אחד במדרגה למטה ממנו, ועל זה אמר **ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי**, רוצה לומר אם יהיה אותו שאמרת המלאך הדרוש או יהיה אחר.

וכאלו אמר לו, ואין ראוי שתעשה בזה שינוי כלל, לפי שאם יהיה המלאך פחות המדרגה מהראשון ההוא, יהיה לי כדי בזיון וקצף בהיותי מנבא על ידי מלאך ממדרגה שפלה, והוא בהפך מה שאמרת לי **ידעתוך בשם וגם מצאת חן בעיני**. ואמר **ידעתוך בשם** להגיד שהוא בפרטיותו היה מוכן לנבואה. ואמרו עוד **וגם מצאת חן בעיני**, מורה שעם היותו מוכן, לא התחייב שינבא אם לא ברצון אלהי שהוא מציאת החן. ואיך ידעתני בשם ובהשגחה פרטית, אם תמסרני למלאך מרוחק מאוד ממך? ואיה החן שמצאתי בעיניך, אם כה תעשה לי? ולפי שהקשה לו יתברך מדידה לדידה, לכן אמר מלת אתה שלוש פעמים **אתה אומר אלי. ואתה לא הודעתני. ואתה אמרת.**

והותרו בזה שתי השאלות הראשונות.

השאלה השלישית

מה ראה משה לשאול בעת הזאת **הודיעני נא דרכיך**. והנה אין זה מעניין הליכת המלאך. ולמה הוצרך כל כך מציאת חן לשאלה הזאת. כי כאשר שאל הראני נא את כבודך לא זכר דבר מציאת החן שזכר כאן. וידוע ששאלת הכבוד הייתה יותר קשה מידיעת הדרכים.

השאלה הרביעית

באומרו **ואדעך למען אמצא חן בעיניך** כי איך ימשך מעניין ידיעת הדרכים שידעוהו וישיג אמיתתו והם דברים מתחלפים. גם אמרו למען אמצא חן בעיניך קשה מאוד, שיהיה מציאת החן מצד אחד סיבת לידיעת הדרכים, ומצד אחד יהיה מציאת החן מסובב מידיעת הדרכים.

תשובה לשאלות ד-ד

ומפני זה שאל **הודיעני נא את דרכיך**, רוצה לומר דרכי השגחתך בנמצאות ובהנהגת בני אדם והנהגת האומה הזאת. ואמר **ואדעך, למען אמצא חן בעיניך**. כאומר, איני רוצה להיות סרבן ופוצר לפניך על ענייניהם. אבל אדעך, רוצה לומר אדע כוונתך בהנהגתך, באופן שבתפילתי ותחנוניי אשמור הדרך הראוי, למען אמצא חן בעיניך, ושלא תתכעס עלי בהיותו מרבה בתחנונים כנגד רצונך. ואמר **ואדעך למען אמצא חן בעיניך**. לפי שאין הקדוש ברוך הוא מושג אלא מפעולותיו.

ואמר **וראה כי עמך הגוי הזה**, להגיד שלתועלתם וכבודם של ישראל היה מבקש זה גם כן. והתבאר מזה שהייתה השאלה הזאת מתייחסת וראויה לעניין העגל. ושזכר בה מציאות החן, לפי שידיעת הדרכים הייתה תכלית כל דבריו. מה שלא היה כן בשאלת

הכבוד כמו שיתבאר. ולכן לא נאמר בשאלת הכבוד למען אמצא חן בעיניך.

והותרו בזה השאלות השלישי והרביעי.

השאלה החמישית

יד ויאמר פני ילכו והנחותי לך:
טו ויאמר אליו אם-אין פניך הולכים אל-תעלנו מזה:

במה שהשיבו השם פני ילכו והניחותי לך. כי אין זו תשובה נכונה למה ששאל מידיעת הדרכים כי הוא לא שאל שילכו פניו ששיבהו פני ילכו. והיה לו להשיבו על ידיעת הדרכים.

תשובה לשאלה ה

והנה השם יתברך השיבו **פני ילכו והניחותי לך**. רוצה לומר מה לך לדעת דרכי, האם לבקש שילך מלאך פני עמכם, הנני מודיעך כי הוא ילך עכ"פ. וזה הוא **פני ילכו** - מלאך הפנים ילך, **והניחותי לך** בזה, שהמנוחה והחסד הזה אני עושה בעבורך, כי ישראל אינם ראויים לכך. אבל כדי לעשות מנוחה וכבוד אליך אשלח אותו עמכם. הנה אם כן הייתה התשובה הזאת ראויה לעניין דבריו, כי לכן לא השיבו לעניין בקשת הדרכים, לחושבו שלא היה משה שואל ידיעתם, אלא לבקש שילך מלאך הפנים עימם. ולכך בהודאתו לו בתכלית בקשתו לא היה צריך לידיעת התארים.

והותרה עם זה השאלה החמישית.

השאלה השישית

במה שחזר משה לומר **אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה** כי אם כבר הודה לו ית' ואמר פני ילכו, למה ישיבהו משה אם אין פניך הולכים, והשתדל לעשות על זה טענות **ובמה יודע איפה** שהם כולם דברים שכפי הנראה אין בהם צורך לעניין מה ששאל.

השאלה השביעית

יז ויאמר ה' אל-משה גם את-הדבר הזה אשר דברת אעשה
כי-מצאת חן בעיני ואדעך בשם:

במה שהשיבו יתברך גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה וגו' כי המאמר הזה מורה שהודה לו עתה על בקשה אחרת זולת מה שקדמה. ואין העניין כן כי הוא יתברך אמר פני ילכו ומשה השיבו אם אין פניך הולכים ואם הודה יתברך לדבריו יהיה ענינו שפניו ילכו על כל פנים. ואיך אם כן אמר עליו גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה.

תשובה לשאלות וז

טו ויאמר אליו אם-אין פניך הולכים אל-תעלנו מזה:

ומפני זה השיבו משה **אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה**. רוצה לומר מה החסד אשר אתה עושה להניח לי, כי דבר מבואר הוא שאם אין פניך, רוצה לומר מלאך הפנים, הולכים עמנו, לא תעלנו מכאן. כי נבחר מות מחיים, ונשב כאן לפני הר סיני ולא נלך בהנהגת מלאך אחר. כי הנה גם בזה תעשה לנו שלא כהוגן, למסור הנהגתנו על ידי מלאך, ולא תזכור זכות האבות ולא מעמד הר סיני ולא מציאות החן שאני ועמך מצאנו בעיניך. כי אין לדבר הזה מקום, אלא בלכתך עמנו, גם במדבר הזה שאנחנו בו. לא שתהיה הנהגתנו על ידי מלאך, לא מלאך הפנים ולא מלאך אחר, אלא בלכתך עמנו כמו שאמרת כשצוית על המשכן.

ועל זה בישרו יתברך, שגם זה, רוצה לומר הליכת כבודו עימהם, יעשה אחרי כן בעבור זכותו. והוא מה שאמר **גם את הדבר הזה אשר דברתי אעשה כי מצאת חן בעיני ואדעך בשם**. רוצה לומר, שהשגחתי בך בפרטיות נפלאה יותר מכל ילוד אשה. והייעוד הזה שייעודו האל שילך עימהם לא היה לשעתו. אבל הודיעו שבעתיד יעשה כן. ולא ביאר לו מתי יהיה.

הנה התבאר שהייתה תשובת משה **אם אין פניך הולכים**, בדרך חכמה וסדר ראוי, ושלהיות בה דבר מחודש מהליכתו יתברך עימהם בעצמו, השיבו השם גם את הדבר אשר דברת אעשה.

והותרו בזה השאלות השישית והשביעית.

השאלה השמינית

במאמר משה הראני נא את כבודך. כי אם בקש להשיג עצמותו ומהותו של הקדוש ברוך הוא כדברי הרב המורה, יקשה מאוד איך מלאו לבו לאדון הנביאים לשאול דבר נמנע מצד עצמו להשיגו, כי מהותו יתברך כפי מה שהוא לא יושג. וכמאמר החכם אלו ידעתיו - הייתיו. ויקשה עוד אם עדיין לא השיבו יתברך על השאלה הראשונה מידיעת הדרכים, איך שאל שנית מהכבוד. ולמה בדרכים אמר הודיעני ובכבוד אמר הראני.

השאלה התשיעית

**יט ויאמר אני אעביר כל-טובי על-פניך ונקראתי בשם ה' לפניך
ונחתי את-אשר אהן ורחמתי את-אשר ארחם:**

במה שאמר לו יתברך אני אעביר כל טובי על פניך. ועוד אמר אמר לו לא תוכל לראות פני כי לא יראני האדם וחי. ומי בקש ממנו לראות פניו ולא להשיג דבר נמנע השגתו.

תשובה לשאלות ח-ט

יח ויאמר הראני נא את-כבודך:

והנה משה רבנו, כשראה שהיה עת רצון, ושהשם הודה לו בהליכת מלאך הפנים, ועוד בישרו שאחרי כן הוא בעצמו ילך עימם, אמר לפניו **הראני נא את כבודך** וכיון במאמר הזה שתי כוונות:

הכוונה האחת שאותו היעוד הטוב אשר יעדו ללכת עימם בעצמו, לא יאחר לשלמו ולהוציאו לפועל. אבל אז מיד יקיים דברו הטוב. כי מלת נא בכאן, תורה על הזמן, כמו **רפא נא לה**.

וכן תרגם **אונקלוס** כען. ולפי שזה היה כבוד אלהים שלא יחלל שמו בהיות ישראל תחת הנהגת המלאך, לכן אמר על הליכתו עימם בעצמו הראני נא את כבודך שיראהו הליכתו עם ישראל שהוא כבודו באמת.

הכוונה השנית היא שיראהו השם את מלאך הפנים אשר אמר לשלוח עימם לשומרם. לא ששאל על השגת עצמו השי"ת חלילה. אלא שיראהו על דרך הפלא את המלאך ההוא. ולפי שהיה מבקש זה בראייה נבואית, אמר **הראני** ולא אמר **הודיעני** שנאמר על ההשגה השכלית.

והשם השיבו על כל אחת משתי הכוונות:

אם על הראשונה, אני אעביר כל טובי על פניך. רוצה לומר שבזה המעמד הנבחר יודיעהו דרכיו הטובים. וקראם טובים, כי הוא הטוב וכל דרכיו טוב ושלמות. ומלבד זה עוד אעשה לך חסד אחר. והוא, שאלמדך השם המפורש. ועל זה אמר וקראתי בשם ה' לפניך, וחנותי אז באותו מעמד את אשר אחון, וריחמתי את אשר ארחם. רומז שיסלח אל העם לגמרי, וילך עימם בעצמו. כי כן נאמר בפרשה, שאחרי שלמדו את השלושה עשר מידות, בקש משה ילך נא ה' בקרבנו, רוצה לומר עתה בעת כזאת. והשם השיבו הנה אנכי כורת ברית וגו'.

הרי לך תשובת הכוונה הראשונה משאלת ראיית הכבוד.

ואמנם כנגד הכוונה השנית השיבו, לא תוכל לראות את פני, רוצה לומר לא תוכל לראות את המלאכים העומדים לפני, כי לא יראני האדם בעוד שהוא חי. שבגוף ונפש אי אפשר שידבק האדם עם הנבדל.

ואמר **לא יראני** בכינוי, לפי שמניעת זה אינו מיוחד למלאך זולת מלאך, אלא לכל אחד ממלאכי אלהים. כי לא יראה האדם אחד מהשכלים הנבדלים בעוד שהוא חי.

והנה **אונקלוס** בחכמתו תרגם לא תוכל לראות את פני לא תיכול למחזי ית אפי שכינתי, כי עולם השכלים הם שכינת השם, ומלאך הפנים הוא שכינתו. אמנם **ופני לא יראו** תרגם ודקדמי לא יתחזון, שהם השכלים אשר לפניו יתברך.

והמקובלים פירשו לא תוכל לראות את פני, על הספירות הנאצלות מהשם יתברך שהם פניו מתאחדים בו. ולכן קראם פניו ואמר בהם לא יראני.

והותרו במה שפרשתי בזה השאלות השמינית והתשיעית.

השאלה העשירית

כא ויאמר ה' הנה מקום אתי ונצבת על-הצור:
כב והיה בעבור כבדי ושמתוך בנקרת הצור ושכתי כפי עליו עד-עברי:
כג והסרתי את-כפי וראית את-אחרי ופני לא יראו:

באומרו ויאמר השם הנה מקום אתי, כי מה צורך להצפינו בסוכו ביום ההוא, וממי היה מפחד משה שיעשה לו נזק שמה, כי עם היותו עם אלהיו מה יעשה בשר לו. ולדעת הרב המורה שכתב השען ועמוד על צור עולמים, שפירש צור על הקדוש ברוך הוא, מה יהיה נקרת הצור.

השאלה האחד עשר

למה זה אחרי ששאל משה ראיית כבוד ה' ותשובת השם שהשיבו באו שלושה פסוקים ובכל אחד מהם אמירה אחת בהיות הדיבור כולו קשור ומדובק והם ויאמר אני אעביר כל טובי ויאמר לא תוכל לראות את פני ויאמר ה' הנה מקום אתי והיה די באמירה אחת על כל הדברים האלה. אמנם בשאר הפסוקים שנזכרו אח"כ. והיה בעבור כבודי וגו' והסירותי את כפי וגו' לא נאמר עוד ויאמר.

השאלה השנים עשר

אם אמר יתברך ושכתי כפי עליך עד עברי שיעשה זה להצילו מפגע ולמלטו מכל רע איך אמר מיד אחריו והסירותי את כפי וראית את אחורי, שמורה שהטובה אשר יעדו לעשות לו ולהצילו יחזור ויסירם מעליו, והוא יעוד רע. והם אם כן דברים סותרים זה אל זה. ומה יהיה ענין אמרו עוד לפני לא יראו אחרי שכבר אמר לו לא תוכל לראות את פני, והוא דיבור כפול.

תשובה לשאלות ייב

ובעבור שייעדו השם אני אעביר כל טובי על פניך, הודיעו איך ומתי יהיה זה שיודיעהו דרכיו. ואמר הנה מקום אתי וניצבת על הצור רוצה לומר עם היות כל המקומות מושגחים ממני, הנה יש מקום מיוחד מוכן לקבל השפע ממני, והוא על הצור אשר בהר סיני. כי אותו מקום היה אלהי מוכן להורות השפע העליון. ועל אותו הצור תעמוד ותתייצב בשעת המראה אשר תראה כמו שעמדתי אני עליו, כדכתיב הנני עומד לפניך שם על הצור בחורב. וציוהו עתה שיעלה וייתיצב שמה, רוצה לומר התייצבות גדול ימים רבים, והם הארבעים ימים אחרונים שעלה לקבל הלוחות השניות.

תשובה לשאלה י - הנה התבאר שבאו בפסוקים האלה שלוש פעמים ויאמר ויאמר ויאמר לפי שהשנים הראשונים מהם היו שתי אמירות, תשובות על שתי הכוונות שכיון משה רבנו במאמר הראני נא את כבודך.

ואמנם ויאמר השלישי אמרו יתברך מעצמו, לצוותו איך יעשה במעמד הנבחר ההוא. ולכך הוצרך לזכור בו את השם הנכבד: ויאמר ה' הנה מקום אתי וניצבת על הצור היותר נכון והגון לראות משם הכבוד האלהי.

ולרמז ששם עמדה שכינה, אמר הנה מקום אתי, כלומר מקום שעמדתי אני בו. ואמר והיה בעבור כבודי ושמתיך בנקרת הצור, להודיעו שכאשר יעבור על פניו יודיעהו דרכיו ומידותיו הטובים, ישימהו בנקרת הצור, רוצה לומר בחלק העליון ממנו, וישב שם בטח בדד, ויראה וישמע כרצונו. ועוד יסוכם עליו בענן הכבוד, שמשם היה יוצא הדיבור למשה בהיותו באהל. ועל זה אמר ושכתי כפי עליך עד עברי, רוצה לומר שיילוה אליו העזר האלהי מענן כבודו לעוזרו בהשגת הדרכים והמידות ההמה. כי מלת כף ייאמר על ענן, כמו (איוב ל"ו) על כפים כסה אור.

והענן הזה היה מקום השכינה בדבר השם אל משה, ולכן אמר כאן שבאותו מעמד יסוכם עליו בענן ההוא עד עוברי, רוצה לומר עד שיעביר לפניו טוב דרכיו. אמר והסירותי את כפי וראית את אחורי. להגיד שאחרי שיצא משה מאותו מעמד וראיית הדרכים, יהיה שלמותו בהשגה כל כך, שעם היות שייפרד מענן הכבוד, משה מעצמו יראה כל הדברים הנבראים, טבעם וסדרם. והוא אמרו וראית את אחורי, כלומר הדברים המאוחרים ממני, מלבד פני שהם השכלים הנבדלים העומדים לפני. כמו שתרגם אונקלוס דקדמי, כי אלה לא יראו ולא יושגו לבני אדם.

הנה התבאר מכל זה שכוונת משה הראשונה בויכוח הזה כולו, היה בלבד לשאול שאלה אחת, והיא ידיעת הדרכים לרצות במ את השם יתברך בעד העם, ושאר הדיבורים נמשכו מזה. והתבאר עם זה למה באו בפסוקים האלה שלוש פעמים ויאמר, ולמה אמר דברים סותרים, ושכתי כפי, והסירותי את כפי, לפי שהיו בנושאים זמנים מתחלפים בשעת המעשה ואחר המעשה.

והותרו במה שפירשתי בזה שלושת השאלות האחרונות העשירי והאחד עשר והשנים עשר.

זה הוא הדרך השני שנוכל לפרש בו הפרשה הזאת והוא כפי הקדמות המפרשים ומורכב מדברים מזה אחד ומזה אחד, עם מה שהלצתי אני בעדם על פי כוונתם.

[פירוש שלישי של הפרשה: משה ביקש שלוש בקשות]

הדרך השלישי והוא היותר נכון בעיני, עניינו שמשה רבנו ביקש כאן שלוש בקשות לא שתיים בלבד כדברי **הרב המורה**, ולא אחת בלבד כדברי המפרשים, אלא שלוש בכוונה ראשונה.

וביאור זה הוא שכמו שפרשתי בפרשת משפטים: ה' ית' ייעד לאבות הקדושים שינהיג זרעם בלי אמצעי אחרי היותם בארץ הקדושה. וכמו שאמר לאברהם (בראשית י"ז ח) **ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגורך את כל ארץ כנען לאחוזת עולם והייתי להם לאלהים**. כלומר, **אבל לא בהיותם במדבר** שהיא ארץ ערבה ושוחה, בלתי מוכנת לקבל ניצוצי ההשגחה האלהית.

ולכן אחרי שהשלים את האומה בשני השלמיות, גופני בהוציאו אותם ממצרים, ונפשי במתן תורה; ושניהם בעצמו מבלי אמצעי, אמר למשה: **הנני שולח מלאך לפניך**, שינהיגם בדרך במדבר עד שיבואו לארץ הנבחרת. ומשה קבל הדבר, בחושבו שבמהרה יבואו שמה, וינהגם השם בעצמו.

אמנם אחרי שירד משה מן ההר והגיד לעם דברי המצוות, והמה עם כל ריבויים אמרו בנפש חפצה כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, ומשה כרת הברית בין ה' ובין העם, ועלה הוא ע"ה להר וישב שם עם ה', בדיבור נפלא מופשט מכל חומר ארבעים יום וארבעים לילה, מבלי מאכל ומשתה, כאחד ממלאכי ה' הקדושים - רצה הקדוש ברוך הוא לזכות את ישראל ואת משה עבדו. והוא, שעם היותם במדבר הבלתי מוכן ההוא, תדבק בהם השגחתו ושכינתו, וינהיגם שמה בעצמו לא על ידי מלאך. ושתהיה תמיד במדבר השכינה עליהם, כמו שהייתה במעמד הר סיני. והיה החסד הזה לעם כולו מפאת עצמם, ולאדוננו משה גם כן, שאחרי שעלה למעלה העליונה מהנבואה, שמשה ידבר והאלהים יענו בקול - לא יימסר להנהגת המלאך, ולא תשפיל נבואתו בהינבאו ממנו.

וציוה מפני זה במלאכת המשכן, כדי שיהיו באמצעותו ראויים להידבק במ שמה השכינה האלהית, ונבואת משה תבוא עליו משם מאת ה' ולא ע"י מלאך. ובהיות אדון הנביאים שמח ונעלז בחסד האלהי הזה, חטא ישראל בעגל. ומפני חטאתם חשב ה' להשחית החסד אשר אמר לעשות להם בהליכתו עימם במדבר. ומפני זה אמר למשה **כי לא אעלה בקרבך כי עם קשה עורף אתה**, ושישלח לפניהם מלאך, באופן שתתקיים הגזרה הראשונה משליחות המלאך לפניהם, מפני עוון העגל לא יעלה ה' בקרבם כמו שאמר לעשות. ולכן לא דבר לו עוד ממלאכת המשכן כלל לפי שכבר לא היו צריכין אליו כיון שלא תרד השכינה שמה.

ומפני זה ראה משה לבקש מאתו יתברך רחמים בפרשה הזאת, שלא יעלה מהם השגחתו ודיבוקו והחסד אשר דיבר לעשות עמו. וזה הוא מה שאמר כאן **ראה אומר אלי**, רוצה לומר, ראה ה' אלהים, שאתה אומר אלי דברים שיש בהם כדמות סתירה, לפי שאתה אומר אלי העל את העם הזה, ויורה שאני אהיה המנהיג והמעלה אותם, עוד

אמרת הנה מלאכי ילך לפניך, מורה שהוא יהיה המעלה והמנהיג. ובזה אם כן סתירה רבה. וזה הוא שאמר בדרך תמיהה: **לא הודעתני את אשר תשלח עמי**, רוצה לומר איך תאמר לי העל את העם הזה, וכי אתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי שהוא המלאך. באמת אתה הודעתני זה, ואיך אם כן תאמר **העל את העם הזה**.

עוד עשה נגדו יתברך קושיא שנית, באומרו **ואתה אמרת ידעתך בשם וגם מצאת חן בעיני**, רומז שהוא יתברך בעבורו חזר מהגזרה הראשונה ההיא. וציוה על מלאכת המשכן לדבר עמו מעל הכפורת מבין שני הכרובים. ואם בעבור כבודי חזרת משליחות המלאך, איך תשלחהו עתה, כי הנה אני לא חטאתי לפניך ולא הייתי בעוון העגל, ולמה אהיה נענש עם החוטאים.

וזה שאמר **ועתה אם נא מצאתי חן בעיניך הודיעני נא את דרכיך**, רוצה לומר אם עתה אני מוצא חן בעיניך כמו שמצאתי בהר, הודיעני נא את דרכיך, שאתה תהיה לי מודיע הדרכים במדבר הזה לא המלאך. וזה יהיה בהליכתך בתוכנו, להודיענו את הדרך אשר נלך בה. וכאלו אמר: אם אמרת ידעתך, מה צורך למלאך ביני וביניך, ומה הפרש אם כן ביני ובין שאר הנביאים, כי אם תהיה נבואתי על ידי מלאך כמו הם, או שיהיה **הודיעני נא את דרכיך**, שיודיעהו דרכיו ומנהגו, **אם מורגל הוא בכך, לעשות חסד ולחזור ממנו ולבטלו ממי שחטא וממי שלא חטא**.

ולפי שהיה החסד שאמר הקדוש ברוך הוא לעשות כולל לישראל ולמשה, והיה שמשה ביקש על עצמו, הוצרך לומר **וראה כי עמך הגוי הזה**. ולהיותם עמך ונחלתך, אין ראוי שתמסרנו ביד המלאך.

והנה השם השיבו **פני ילכו והניחותי לך**. ונראה לי שבזאת הפרשה כל מילת **פני** שנזכר בה, הם מלשון כעס. כי הנה עתה לא רצה יתברך להשיב למשה על עיקר שאלתו ובקשתו, אבל אמר לו אל תרצני בשעת כעסי, פני וחרון אפי ילך, ואז אעשה מנוחה ויתרון לך. וכמו שפרשתיו לדעת **הרב המורה**.

ואמר **והניחותי לך**, להודיע שהמנוחה והיתרון אשר ביקש משה בזה, יהיה לו למשה בלבד, ולא לישראל. כי לא יהיה כצדיק כרשע. וכאשר שמע משה שהיה עדיין כעס השם על עמו, השיבו כלשונו: **אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה**. רוצה לומר, אם כעסך ואפך לא ילכו ויתבטלו, אחלה אלוהי שאל תעלינו מהמקום הזה, כי מוטב שנשב כאן לפני הר סיני משתמסרנו למלאך ויוליכנו במדבר. ולכך אמר **במה יודע איפה**, במדבר הזה, **כי מצאתי חן בעיניך אני ועמך אם לא בלכתך עמנו**. כי גם במדבר גואלנו ה' צבאות שמו. ואמר **אני ועמך** על צדיקי ישראל שלא חטאו בעגל, שלא היו הם ראויים לעונש. וזה הוא ונפלינו **אני ועמך מכל העם אשר על פני האדמה**, רוצה לומר יהיה נבדלים מהם

שהנהגתנו תהיה על ידך.

והשם השיבו, **גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה כי מצאת חן בעיני**. ואין זו תשובה להליכתו עימהם, כי אם היה הדבר כן, לא היה משה מבקש אחר זה **ילך נא ה' בקרבנו**. אבל הייתה תשובה למה שאמר **אם אין פניך הולכים אל תעלינו מזה** בעבור ישראל. כיון שאף הצדיקים מהם לא מיחו ביד הרשעים. אבל בעבור שאתה מצאת חן בעיני בזמן שעבר, ואדעך בשם לעתיד לבוא, לכן אגדל מעלתך.

ויש מפרשים ונפלינו מלשון נפלאות. שבהיותו הולך ביניהם יעשה בקרבם נפלאות. וכמו שכתוב **הנה אנכי כורת ברית נגד כל עמך אעשה נפלאות**. **הנה הותרו במה שפרשתי בדרך הזה שבעת השאלות הראשונות שהעירותי בפרשה**.

והנה הוסיף משה לשאול אחר זה **הראני נא את כבודך**, לפי שראה שייעדו יתברך לעתיד **ואדעך בשם**, שיודיעהו דעת עליון ומחזה שדי יותר ממה שהיה עד הנה. ולכן שאל ממנו יתברך **ראיית הכבוד** לא השגת מהותו ועצמותו, אלא שיראהו בנבואתו את כבודו ואת גודלו, שהם הנמצאים כולם תחתונים ועליונים. כי להיות כולם מעשה ידי יוצר, הם כבודו כמו שאמר הנביא (ישעיה מ"ג ו') **כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו**.

הנה אם כן שלוש בקשות בקש מרע"ה כאן.
הראשון הודיעני נא את דרכיך.
והשני אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה.
והשלישי הראני נא את כבודך.

וכינה הדרכים בשם ידיעה, והכבוד בלשון ראייה, לפי שהדרכים יודעו לו בהשגת שכלו, אבל סדר הנמצאות וטבעם וקשרם, לא יוכל להשיגם אלא בנבואה, שהיא אצלו כדמות ראייה מוחשת.

והנה השם יתברך השיב למשה על שלושת שאלותיו כפי סדרן, אם על ידיעת הדרכים ותוארי פעולותיו בהנהגת בני אדם.

אמר **בפסוק הראשון** **ויאמר אני אעביר כל טובי על פניך**. רוצה לומר מידותי ותוארי הטובים, **וקראתי בשם ה' לפניך** שהם מידות הרחמים שיזכור, **וחנותי את אשר אחון**, רוצה לומר אז אחון וארחם את ישראל אם יהיו ראויים לכך.

ואמנם כנגד **הבקשה השנית** **אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה**, השיבו בפסוק השני. **ויאמר לא תוכל לראות את פני**. רוצה לומר הטיבות במה שפחדת ויראת מכעסי, כי באמת

לא תוכל לראות פני, וכעסי כשיחרה, כי לא יראני האדם בהיותו כעסן ויהיה עוד חי, כי יכלהו החרון ההוא. וכמו שאמר כי אש קדחה באפי ותוקד עד שאול תחתית ותאכל ארץ ויבולה. וזה הוא לא תוכל לראות את פני, כי גם שם **פנים** בפסוק הזה הוא נאמר על הכעס.

ואמנם כנגד **השאלה השלישית**, **הראני נא את כבודך**, השיבו בפסוק השלישי **ויאמר הנה מקום אתי וניצבת על הצור** רוצה לומר הנה יש לי מקום מוכן ונאות שתראה בהיותך שמה בנבואתך הכבוד אשר שאלת, והוא על הצור אשר בחורב, כי שם עמדה השכינה לתת מים לעם, שנאמר הנני עומד לפניך שם על הצור בחורב.

וכבר ידעו המעיינים, שבנבואה נזכרו הדברים הרוחניים במשל הגשמיים. ולכך המשיל הכתוב **וניצבת על הצור**, כאומר למשה אני ידעתי שאתה תתייצב על ראש הצור לראות יותר בדבקות הדברים הנראים שמה, כי בהשתוקקותך לראותך תתייצב על הצור. ואם הייתי מניחך שמה, היה תוקף האור ועוצם הדברים הנראים מכהים עיניך. ולכן אצטרך להגן בערך, והוא שאשים אותך בנקרת הצור, כי אשלח רוח אלהי ויסירך מעל הצור ויכניסך בחור ונקב הצור, כדי שיגן עליך הצור, וגם יסוך עליך כפי שהוא עמי. ובזה האופן לא יזיק לך האור המופלג, כי לא תהיה מגולה לאור שיכהו עיניך בהביטך באור הצהיר והצח.

וכבר נזכר דומה לזה באליהו, שראה את הכבוד האלהי כאלו היה עובר ממקום למקום. שנאמר **והנה ה' עובר ואחריו רוח גדולה מפרק הרים ומשבר סלעים ואחר הרוח רעש ואחר הרעש אש ואחר האש קול דממה דקה**. וכן ראה יחזקאל הנביא במרכבה העליונה.

כן ראה משה בנבואתו, סדר הנמצאים וכיתותיהם הנבדלים בפני עצמם, והשמימיים בפני עצמם, והחומרים השפלים יסודות ומורכביהם בפני עצמם. ושהבטיחו השם שיגן עליו ולא יעבור גבולו, באופן שלא יכהו עיני השגת נבואתו, שהוא הנרמז באור שזכרתי.

ואמר **והיה בעבור כבודי**, להגיד שבהביטו בדברים הנבדלים היושבים ראשונה במלכות לא יזק בעברו את הגבול האנושי, כי הוא יתברך יגמור בעדו וישימהו בניקרת הצור ויצילהו מכל הזק. ואמר **עד עברי**, להגיד שאותו סכך ומניעת מעבר הגבול, לא יהיה לו מונע על השיגם, כי מיד אחרי עבור האור המצוחצח ההוא מהשגת השם יתברך, כל שאר הדברים יראה בשלמות. וזה הוא שאמר **והסירותי את כפי וראיתי את אחורי**, שהם הנמצאים כולם המאחרים ממנו, שהוא בראם ועשאם. והודיעו שמתוך זה יסלח ויכפר חטאות ישראל וילך בתוכם, ולא ישפוך עליהם חרון אפו. וזה הוא אמרו **ופני לא יראו**, שפנים גם כן בפסוק הזה הוא מלשון כעס, ולא יראו עוד על ישראל פניו וחרונו.

וכן היה שבאחרית המראה שאל משה **ילך נא ה' בקרבנו** וגו' והודה לו בו הקדוש ברוך הוא באומרו הנה אנכי כורת ברית כמו שיתבאר. ועל זה הדרך נוכל לפרש גם כן **יעבור ה' על פניו** שעבר על כעסו וחרונו וכפר בעד חטאתם.

הרי לך מבואר ששלוש שאלות ביקש משה, וכולם הודה לו הקדוש ברוך הוא. ושכל מלת פנים שנזכרו בפרשה הזאת מיוחסים אל האל יתברך, הם כולם לשון כעס. **והותרו עם מה שפרשתי בזה חמשת השאלות האחרונות שהעירותי בפרשה.**

וחכם אחד מאחרונים כתב בזה, שביקש משה **בהראני נא את כבודך**, שיראהו השם בראיה חושית מוגשמת כללות הנמצאים, כל אחד כפי מהותו וטעמו. ולזה אמר הראני ולא הודיעני. ושה' ית' השיבו **לא תוכל לראות את פני**, רוצה לומר הנה השכלים הנבדלים שהם פני ודקדמי, כמו שתרגמו **אונקלוס**, לא תוכל לראותם בראיה מוחשת, כי אינם בעלי גשמים, ואי אפשר שתראה אותם בעיניך הגשמיים כל זמן שאתה חי בגוף ונפש, והוא אמרו וחי. אך יעדו **וראית את אחורי** כלומר שאר הנמצאים שמימיים ושפלים, שהם אחוריים בערך השכלים הנבדלים המכונים בשם פנים. וגם נכון הוא.

הלא כתבתי לך המעיין בפירוש הפרשה הזאת שלשים במועצות ודעת, רוצה לומר שלושת דרכים מהפירוש כולם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת. וכבר פירשתי אני במקום אחר **אני אעביר כל טובי**, ולא **תוכל לראות פני**, פירוש אחר. והוא שאמר השם יתברך למשה שאין תכלית לפניו בהשפעה, אבל חסרונה הוא מפאת המקבלים, אם לא יקבלה בשלמות. ושזה אומרו **אני אעביר כל טובי**, כאומר: משה, מה ששאלת מראיית הכבוד אינו נמנע מצדי, כי מרצוני אני אעביר כל טובי על פניך וגו'. אבל מצד המקבל אתה לא תוכל לראות את פני ומהותי, כי לא יראני האדם וחי. ועל דרך זה אמר חבקוק הנביא (ג' ד') קרנים מידו לו ושם חביון עוזו. **אבל היותר נכון הוא מה שפרשתי בזה הדרך הג'.**

אברבנאל שמות פרק לד

דעת כל המפרשים המאמתים הוא, שעמד משה בהר שלוש פעמים ארבעים יום וארבעים לילה בכל פעם ופעם, שהם ארבעה חודשים ושני ימים. ועוד שני ימים של ירידה בינתיים.

[משה עלה להר סיני שלוש פעמים]

כי ביום שירד בתחילה שבר הלוחות. ונאמר (שמות ל"ב) **ויהי ממחרת ויאמר משה אל העם אתם חטאתם וגו' ועתה אעלה אל ה'.**

ועמד להתפלל שם ארבעים יום אחרים, עד שנשלח לו עוונם.
ובירידה השניה נאמר וישכם משה בבוקר, הרי ד' חדשים וד' ימים, שהם מששה בסיון שהייתה העלייה הראשונה, עד יום הכיפורים שהיה בעשור לחדש השביעי.

וסדר הכתובים בפרשה הזאת מוכיח שהדבר כן. ויורה עליו עוד מה שכתוב במשנה תורה ששם סיפר משה שלוש הפעמים שעמד בהר ארבעים יום בכל פעם, שנאמר (דברים ה' ט"ו) בעלותי ההרה וגו' ואשב בהר ארבעים יום וארבעים לילה. ויתן ה' אלי את שני לוחות האבנים וזו היא **הישיבה הראשונה**.

אח"כ אמר **ואתנפל לפני ה' כראשונה ארבעים יום וארבעים לילה וגו' על כל חטאתכם**, וזו היא **הישיבה השניה**, וממנה גם כן אמר **ואתנפל לפני ה' את ארבעים היום ואת ארבעים הלילה אשר התנפלתי וגו' שהם עצמם ימי הישיבה השניה וחזר לזכרה שם אחרי שכבר זכרה להגיד התפלה אשר התפלל בה**.

אח"כ אמר **בעת ההיא אמר ה' עלי פסל לך שני לוחות אבנים כראשונים וגו' ואנכי עמדתי בהר כימים הראשונים ארבעים יום וארבעים לילה. והיא הישיבה השלישית** שעמד בהר.

ויען וביען בה נשלמה הסליחה, אמר בה **וישמע ה' אלי גם בפעם ההיא**, רוצה לומר שכמו שבישיבה הראשונה מפני תפילתו שב השם מחרון אפו לבלתי כלותם כרגע, כמו שנזכר בפרשת והיה עקב, הם שני עדים מעידים שמרע"ה ישב בהר שלוש פעמים, ובכל פעם ההם ישב ארבעים יום וארבעים לילה מבלי מאכל ומשתה.

[מפרשים אחרים: משה עלה רק פעמיים, ונימוקיהם]

אך אמנם ראיתי מאחרוני המפרשים שימאנו זה, ולא יודו לקבלת חז"ל, ועושים עליה שלושה ספקות:

הספק הראשון למה ירד משה בפעם השניה ושוב עלה פעם שלישית. כי אם ירד לבשר את העם בסליחה, יקשה למה לא נכתבה בתורה הירידה השניה ההיא, ומה שנתחדש בה, כמו שנכתבו שתי הירידות האחרות ומה שנתחדש מהן.

וספק שני שמאחר שנעתר לו השם בפעם השניה כמו שנאמר במשנה תורה: כי יגורתי מפני האף וגו' וישמע ה' אלי גם בפעם ההיא, אם כן למה הוצרך משה להתפלל עוד בעוון העגל בפעם השלישית, כמו שאמר וסלחת לעווננו ולחטאתנו, כי אם כבר סלח להם השם מה תועלת לזכור עונות ראשונים.

וחשבו האנשים האלה מפני זה שלא עמד משה בהר כי אם שתי פעמים:

אחת קודם מעשה העגל כשקבל הלוחות הראשונות,

והשניה אחר כך להתפלל על סליחתו כשקבל הלוחות השניות.

ושבהיות משה במחנה נאמר לו פסל לך, או שיהיה עולה בכל יום אל ההר ויורד ושם נאמר לו הציווי הזה.

והוצרכו לומר כפי הדעת הזו שכאשר אמר השם למשה פסל לך היה קודם שאמר משה אל העם אתם חטאתם חטאה גדולה ועתה אעלה אל ה', ושמה נאמר לו (שמות ל"ב) לך נחה את העם הזה, אחרי ששמע השלוש עשרה מידות כשקבל הלוחות השניות. ואחרי כריתת הברית וקרן הפנים.

ואחר כך הייתה פרשת לך עלה מזה, ופרשת ראה אתה אומר אלי, ושאלת שתי הבקשות, ושאר זה כלו היה מאמר העם: אתם עם קשה עורף וגו' ועתה הורד עדיך מעליך וגו' וישמע העם את הדבר הרע הזה ויתאבלו. ואז היה **ומשה יקח את האהל** שנהג המנהג ההוא אחר רדתו מן ההר וקרן עור פניו. ושאר כל זה ציוה יתברך במעשה המשכן, והיה כל מה שכתוב בסדר תרומה ובסדר תצווה ובתחילת סדר כי תשא.

[תשובה לטענה שמשה עלה להר פעמיים]

ומבואר נגלה הוא, שכל זה הוא עיוות הפסוקים ובלבול הסיפורים והכחשת הדברים מאמיתתם.

כי אין ספק שלא ציוה יתברך על אבלות העם והורדת עדים אחרי הסליחה והכפרה, ושלא הרחיק משה אוהלו מן המחנה אם לא בהיותם בהסתר פני השם וכעסו. ושלא אמר יתברך **ושלחתי לפניך מלאך כי לא אעלה בקרבך** אחרי שכבר שאל ממנו **ילך נא ה' בקרבנו** ושהודה לו בו באומרו **הנה אנכי כורת ברית**, ושהבקשות שבקש משה מידיעת הדרכים וראיית הכבוד, שנאמר לו בתשובתם **אני אעביר כל טובי על פניך וקראתי בשם ה' לפניך וחנותי את אשר אחון וגו'**, - שהיה כל זה קודם וירד ה' בענן ויתיצב עמו שם ויקרא בשם ה' ויעבור ה' על פניו.

ומי האיש החכם שלא יבין זאת ושלא ישפוט בעין שכלו כפי טבע הסיפורים שקרו באמת כמו שנכתבו בתורה, ושאינן הקודם מאוחר ולא המאוחר קודם. ושסדר תרומה וסדר תצווה נאמרו למשה בהר בישיבה הראשונה.

וכל זה יוכיח תוכחת מגולה, שקבלת חכמינו זיכרונם לברכה בזה היא האמת, ששלוש פעמים ישב משה בהר ארבעים יום וארבעים לילה בכל אחת מהן, כי אין מעצור ביד השם לעשות הפלא ההוא מהישיבה בהר מבלי מאכל ומשתה שלוש פעמים או יותר אם היה צורך בו, כמו שהם יודו שעשה הפלא ההוא שתי פעמים.

ואמנם הספקות אשר עשו האנשים האלה על זה הנני משיב עליהם להסיר מעל חכמינו זיכרונם לברכה את תלונותיהם

[תשובה לטענה הראשונה]

אם לראשון שאמרו שאם עלה משה בפעם השנייה להתפלל על עוון העגל, למה ירד ולא קבל מיד את הלוחות.

אומר, שמרע"ה אחרי ששבר את הלוחות הראשונות ודן את העגל ואת עובדיו ממחרת היום ההוא, אמר אל העם **אתם חטאתם חטאה גדולה ועתה אעלה אל ה' אולי אכפרה וגו'** ואז עלה אל ההר ועמד שם בתפלתו. ואמר אל השם **אם תשא חטאתם ואם אין מחני נא**. וקיצר הכתוב כאן בזיכרון התפילה, וספר אותה יותר בשלמות בסדר והיה עקב.

והנה השם השיבו: הנה סליחה מוחלטת לגמרי לצבור וליחידים לא אעשה, כי מי אשר חטא לי אמחנו מספרי, רוצה לומר לפרטים בלבד. ואמנם העם בכללו, רצוני שיבוא לרשת את הארץ, ולכן אתה משה **לך נחה את העם אל אשר דברתי לך** שהיא ארץ ירושתו. **והנה מלאכי ילך לפניך לשומרם**, ועם כל זה, **ביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם**.

ומשה שתק ולא השיב דבר על הדיבור הזה כמו שפרשתי למעלה. ולכך אמר לו השם פעם שנית מה לך נרדם, לך עלה מזה אתה והעם. ומשה ירד מן ההר, לא לבשר את העם בסליחה, כי אם להודיעם שעת צרה היא ליעקב, שהשם יתברך היה מסתיר פניו מהם וימסרם להנהגת המלאך, לאמור לעם שיתפללו אל האלהים ויבכו לפניו על צערם. וזה הוא **וישמע העם את הדבר הרע הזה ויתאבלו**, כי שמעו זה ברדת משה מן ההר, ויתאבלו עליו, ונהגו עצמם כמרודים, ויתנצלו את עדיהם. וכל זה היה אחר רדתו מן ההר בפעם השנית.

ואין לתמוה מאשר לא זכר הכתוב שירד משה, כי דרך התורה לקצר פעמים רבות בדברים שאין בהם צורך רב. גם הייתה ירידת משה מן ההר לעשות מה שעשה, שלקח את אוהלו ונטה לו מחוץ למחנה, כדי שייכנע לבבם הערל בראותם משה מרחיק מהם אוהלו, כאשר היה השם מרחיק מהם השגחתו, מצורף לעשות ניסיון ובחינה אם ירדה נבואתו ממדרגתה מפני עוון העגל כמו שביארתי.

וכאשר ראה משה שהשם היה מדבר עמו פנים בפנים כאשר ידבר איש אל רעהו, מתוך אוהלו, דבר אל האלהים פרשת **ראה אתה אומר אלי**, ובקש ממנו מה שבקש. והשיבו יתברך **אני אעביר כל טובי וגו'**. וכדי להוציא לפועל ייעודו, ציוהו **פסל לך שני לוחות אבנים**, כי לא היה יכול משה לפסול אותם בידיים אלא בהיותו במחנה, כי שם ימצא האבנים והכלים הצריכים לפסול. ומפני זה גם כן, ציוהו יתברך בירידה השנית, כדי שיפסול למטה את הלוחות גזית. ומשם עלה משה להר פעם השלישית, לקבל מאת האלהים המתנה שיעד לו, וכמו שאמר **וישכם משה בבקר ויעל אל הר סיני**, ואז הייתה העברת הטוב והקריאה בשם ה' והתייצבות על הצור כמו שיעדו. ואחריו היה קרון הפנים.

הנה התבאר מזה יישוב הספורים כולם כפי הסדר שנכתבו בתורה

זזה הוא התר ספק הראשון שספקו על זה.**[תשובה לטענה השניה]**

וכן אומר בתשובת הספק השני שלא נעתר הקדוש ברוך הוא לסלוח לישראל בפעם השני, ומה שנאמר במשנה תורה וישמע ה' אלי גם בפעם ההוא היה ששמע אליו וקיבל תפלתו. אבל לא השיבו סלחתי כדבריו. ומפני זה תראה שבמשנה תורה לא אמר בפעם השני אלא בלבד וישמע ה' אלי גם בפעם ההיא.

אמנם בפעם השלישי אמר וישמע ה' אלי גם בפעם ההיא, לא אבה ה' השחיתך. ומה שנאמר שם עוד ויאמר ה' אלי קום לך למסע לפני העם, אין זה מה שאמר כאן לך נחה את העם. אלא מה שנאמר לו אחרי הסליחה בפעם השלישי, שילך לדרכו כי הוא ילך עמהם.

הרי לך ביאור אחת שקבלתם ז"ל אין בה ספק. והנה אמר השם אל משה פסל לך להודיעו שלא יזכה לשלמות המראה אשר יעדו אלא באמצעות התורה שניתנה על ידו. כי לולי זה לא היה משה מגיע אל אותה מעלה ודקדוק שהשיג אז. ואמר מלת לך, להזהירו שלא יפסול הלוחות אדם אחר אלא משה מעצמו. כי מלת לך יאמר על התייחדות כזה כמו שאמר לך לך מארצך, שילך הוא מבלתי אביו וקרוביו, כמו שפרשתי שם. וכן שלח לך אנשים שישלחם משה בלבד מזולת העדה.

והנה ראה יתברך שבלוחות היו שני דברים נסיים:

האחד הייתה מלאכתם שהיו מעשה אלהים נעשה בדרך פלאי,

והשני הייתה כתיבתם שהיה מכתב אלהים.

שמות לד, א-ג: פסול לך שני לוחות אבנים

א ויאמר ה' אל-משה פסל-לך שני-לוחות אבנים כראשונים
 וכתבתי על-הלוחות את-הדברים אשר היו על-הלוחות הראשונים אשר שבחת:
 ב והיה נכון לבקר ועלית בבקר אל-הר סיני ונצבת לי שם על-ראש ההר:
 ג ואיש לא-יעלה עמך וגם-איש אל-גרא בכל-ההר גם-הצאן והבקר אל-ירעו אל-מול ההר ההוא:

ביאור הפסוקים, השאלות והתשובות**השאלה הראשונה**

למה ציוה השם למשה שיפסול שני לוחות אבנים כראשונים, ושהוא יתברך יכתוב על הלוחות את הדברים שהיו על הלוחות הראשונים, כי בהיות הלוחות השניות במקום הראשונות, היו ראוי שתהיינה שוות בכל. ולמה אם כן הראשונות פסל וכתב יתברך, והשניות פסל משה ולא כתבם, וכתב אותם הקדוש ברוך הוא ולא פסל אותם.

תשובה לשאלה א

והנה משה שבר את הלוחות והפסיד מלאכתם ותמונתם אך לא השחית ולא הפסיד הכתיבה. ולכן ציוהו יתברך שהוא יפסול את האבנים ויעשה אותם לוחות דקות מוכנים לכתיבה, כי זה היה מוטל עליו מפני שהוא שבר את הלוחות הראשונות. אמנם הכתיבה אמר שלא תהיה ביד משה, לפי שהוא לא השחית כתיבת הראשונות, ולכך לא היה מוטל עליו כתיבת האחרונות.

זוה שאמר **פסל לך שני לוחות אבנים כראשונים, וכתבתי על הלוחות את הדברים אשר היו על הלוחות הראשונים** - שהם עשרת הדברות.

ואמר עוד **אשר שברת**, אינו להודיע מה המה הלוחות הראשונות, כי דבר ידוע היה. אלא לתת טעם למה ציוהו שיפסול האבנים. ואמר שהיה הוא הפוסל, לפי שהוא שיבר את הראשונות, ולכך היה ראוי שיעשה את האחרות במקומן.

וגם ציוה הקדוש ברוך הוא בזה, לפי שראה שהדברים האלהיים מכל צד לא יתקיימו ביניהם. כי הלוחות הראשונות שהלוחות היו מעשה אלהים, והמכתב מכתב אלהים לא נתקיימו ביניהם.

לכן ציוה למשה שבלוחות השניות יעשה הוא ע"ה את גופן, וה' יתן בהם את הצורה שהיא הכתיבה, ובזה יתקיימו.

והותרה בזה **השאלה הראשונה**.

השאלה השניה

למה נהג בלוחות השניות האלה יותר קדושה מבלוחות הראשונות. אם במה שאמר כאן ואיש לא יעלה עמך, ובראשונות אמר **עלה אל ה' אתה ואהרן נדב ואביהו וגו'**. גם אמר כאן גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא, ולא נאמר ככה בלוחות הראשונות. כאלו היו השניות שפסל משה יותר קדושות מהראשונות שפסל השם יתברך.

תשובה לשאלה ב

ואמר והיה נכון לבוקר, לצוותו שיכין עצמו למעמד כי בו יקנה שלמות גדול בדבקות עצום, ושיתקן עסקיו באופן שלא ימנעהו שום עסק מלעלות בבוקר.

ואמרו **וניצבת לי שם**, מילת **לי** כמו **אתי**. וכמו שאמר **הנה מקום אתי**. ואין ספק כי לא הגיע משה בבוקר על הצור, רק עמד בהר ששת ימים בראשונה, וביום השביעי, כשרצה יתברך להראות לו את כבודו ואת גודלו, ציוהו לעמוד על ראש ההר, כי שם היה הכבוד, ומשם ישיגהו.

והזהירו שבהשכמה רבה יעלה אל ההר, ויתייצב שם על ראש ההר, כמו שכתוב וניצבת על הצור, כי משם יראה את טוב ה' וידע דרכיו. אמנם הזהירו ואיש לא יעלה עמך, מפני

שהיה ראוי לו בעת ההיא שיתבודד תכלית התבודדות, ושלא יבלבלו השגותיו הדברים הגשמיים ובני אדם בדברם לפניו. וגם ציוה שאיש אל ירא בכל ההר, גם הצאן והבקר וגו', לפי שכאשר עלה לקבל הלוחות הראשונות, נאמר לו עלה אל ה' אתה ואהרן נדב ואביהו ושבעים מזקני ישראל. ומשה אמר עליהם שבו לנו בזה עד אשר נשוב, ואהרן וחור עמכם. ונאמר שם גם כן ומראה כבוד ה' כאש אוכלת בראש ההר לעיני בני ישראל. לפי שכל אחד מהם השיג השגה מה במעמד ההוא.

ובעבור שעם כל זה לא נמנעו מחטוא, כי העם הרואים את כבוד ה' נטו אחרי העגל, והזקנים אצילי בני ישראל טעו בהשגתם, לדעת חז"ל, וגם נדב ואביהו, כמו שזכרנו מיתתם. גם אהרן בא העגל על ידו, וחור נהרג עליו. לכן רצה יתברך שכל אשר היו באותו מעמד ראשון, לא הם ולא אחרים איש לא יעלה עמו. **וגם איש אל ירא בכל ההר ירמוז לאותם הקדושים שזכר שהיו במעמד הראשון. גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא ירמוז להמון בני ישראל שהיו בוערים בעם, בלתי בעלי שכל, כצאן וכבקר שלא יעמדו מנגד ההר, רואים את הכבוד לעיני בני ישראל כראשונה.**

הנה אם כן לא ציוה יתברך על זה להיות יותר קדושה בלוחות האחרונות מהראשונות. אלא מפני הדברים שקרו, גזר שיעשה כן. וחז"ל אמרו לוחות ראשונות שנתנו בפומבי שלטה בהון עינא בישא, לוחות שניות שלא נתנו בפומבי, לא שלטה בהון עינא בישא. ולכן ציוה יתברך שלא יראה אדם אחר בלוחות האלה.

ויש דעת אחר בזה, והוא שבראשונה ציוה שיעלו נדב ואביהו ושבעים מזקני ישראל, והיה העם כולו רואים את הכבוד בראש ההר, כדי שיראו כולם בדבר השם עם משה, וענן הכבוד יורד לדבר אליו. כי היו עד אותו זמן מסופקים במציאות הנבואה, וכמו שאמר על אותו מעמד היום הזה ראינו כי ידבר אלהים את האדם וחי. אמנם עכשיו שכבר ידעו ונתפרסם אליהם דיבור השם למשה פנים אל פנים, לא היה צריך שאיש יעלה עמו לאמת ענין הנבואה עוד.

והותרה בזה השאלה השניה.

שמות לד, ד-י: ויפסול שני לוחות אבנים וגו' שלוש עשרה מידות

יספר הכתוב איך קיים הקדוש ברוך הוא כל מה שיעד למשה

השאלה השלישית

במה שנאמר **קרא** כמו שיעד, **וקראתי בשם ה' לפניך**. יקשה מה ענין הקריאה הזאת, כי אחרי זה אמר **ויעבור ה' על פניו ויקרא ה' ה'** והיו אם כן שם שתי קריאות, ולמה באחת מהן אמר **ויקרא בשם ה'** ובשנית לא אמר מלת בשם אלא **ויקרא ה'**. ואם היה הקורא

משה, יקשה כי אם היה ניצב עמו, כמו שאמר **וירד ה' בענן ויתיצב עמו שם**, למה זה יקראהו.

תשובה לשאלה ג

וכפי מה שפרשתי, יעדו במה שאמר לו **ושמתיך בנקרת הצור ושכותי כפי**, שענינו כפי מה שפרשתי, שיוסוך עליו השם בענן כבודו. כי הכף הוא הענן, וכנגד זה אמר **וירד ה' בענן ויתיצב עמו שם** רוצה לומר שירדה השגחת השם שם להשפיע עליו בעננו. ואמרו ויתיצב עמו שם, אינו חוזר לש"י שניצב על משה, ולא למשה שניצב לפני השם. אבל הוא חוזר אל הענן, שזכר שעמד עם משה כמו שיעדו, ושכותי כפי עליך.

ואמנם אמרו **ויקרא בשם ה'**, פרשו המפרשים שהשם קרא לפני משה את השם הנכבד ההוא, לקיים מה שיעדו **וקראתי בשם ה' לפניך**.

ואין הדבר כן. אבל הוא חוזר למשה, יאמר שכאשר ראה משה שרוח נשאתהו מאת השם ושמתהו בנקרת הצור, וסתם בעדו בעב הענן, היה צועק וקורא בשם ה' מנקרת הצור, ואומר ה' אלהי זכור את אשר הבטחתיני, ולמה סכות בענן לך. ואחשוב שלזה עצמו כיון **אונקלוס** שתרגם וקרא בשמא דה' - שהיה משה ע"ה הקורא.

והנכון בעיני, שהעביר ה' ית' על פני משה סתרי הנמצאות וטבעם, והקשרם זה בזה, והיא **מראת האחוריים שיעדו עליה באומרו וראית את אחורי**. ולכך אמר ויעבור ה' על פניו שהדבר שעבר על פני משה, היה מה שזכר בפסוקים של מעלה, **וראית את אחורי**, ועברה המראה ההיא על פני מרע"ה.

ואחשוב אני שלזה נטה המתרגם באומרו ואעבר ה' שכינתיה על אפוהי, כי השכינה הוא שם אל כלל הנבדלים והמלאכים הרוחניים משרתיו עושה רצונו. ויהיה ענין הכתוב כפי המתרגם, וראית את אחורי, שאתה תשיג ותדע כל הדברים הגשמיים שקרא אחוריים, להיותם מרוחקים מטבעו, כמו שכתב **הרב המורה**. אמנם השכלים הנבדלים, שהם **פני** להיותם לפני תמיד, וכמו שתרגומו דקדמי, אין מטבעך להשיגם כי פני לא יראו.

אמנם בשעת המעשה הגדיל ה' לעשות עמו. והוא שהפנים אשר זכר שלא יראו כפי טבע האדם, הוא יתברך ברוב חסדיו העבירם על פני משה באופן שהשיג מעלת הנבדלים על דרך הפלא. וזה הוא ואעבר ה' שכינתיה על אפוהי, לדעת אנקלוס. ואחרי שהעביר כל זה על פניו של משה, אז לימדו דרכי הנהגות ומידותיו, ועל זה אמר ויקרא ה' אל רחום וגו'.

והסתכל בחכמת **אונקלוס** וראה איך דעתו נוטה למה שפרשתי, כי הנה מצא בפסוקים האלה שתי קריאות: ויקרא בשם ה', ויקרא ה' ה'. אבל לא תרגם שניהם בשווה. כי הראשון מהם תרגם וקרא **בשמא די"י**, להורות שהיה זה קריאה וצעקה ממשה, שהיה

צועק וקורא בשם אלהיו. ואמנם ויקרא ה' ה', לא תרגמו מלשון קריאה, אלא מלשון אמירה: ואמר ה' ה', לפי שלא היה זה לשון קריאה וצעקה כי אם אמירה ולימוד למשה.

הנה התבאר שאמרו כאן ויקרא בשם ה' חוזר למשה, לא להקדוש ברוך הוא. והתבאר למה אמר בזאת ויקרא בשם ה', ובשנית לא אמר מלת בשם. לפי שויקרא הראשון היה צועק וקורא ה', ובשניה היה מה שלמדו.

והותרה בזה השאלה השלישית.

השאלה הרביעית

למה לא נתקיימו כל הדברים אשר ייעד הקדוש ברוך הוא למשה, וחסרו ממה שייעד דברים, ונתווספו דברים.

כי הוא יעדו אני אעביר כל טובי על פניך וגו' והסירותי את כפי וראית את אחורי. ובמעשה לא מצאנו מזה דבר, לא העברת הטוב על פניו, ולא ראיית האחורים.

גם אמר לו וקראתי בשם ה' לפניך וחנותי את אשר אחון וריחמתי את אשר ארחם, שהם שלוש מידות: ה', ורחום, וחנון, לא עוד. ובשעת המעשה זכר י"ג מידות. והוסיף אם כן בזה על מה שייעד כהנה וכהנה.

גם בייעוד הקדים החנינה לרחמים, ובזיכרון המידות הקדים רחום לחנון.

תשובה לשאלה ד

והתבאר גם כן שנתקיימו כל היעודים שיעד השם למשה בזה, כי הנה מה שיעדו אני אעביר כל טובי וקראתי וחנותי נתקיים במידות שלמדו, והם הטוב שלמדו להעביר על פניו. ומה שיעדו וקראתי בשם ה' לפניך, ועם היות שזכר מידות אחרות גם כן, אין ספק שכולם יוכלו במידת הדין ובמידת הרחמים, כמו שיתבאר. וגם שלא זכר וחנותי וריחמתי, להודיעו תוכן המידות, אלא להודיעו שאז ירחם על ישראל ויסלח לחטאתו.

והותרה בזה השאלה הרביעית.

השאלה החמישית

באומרו וירד ה' בענן ויטיב עמו שם. כי למה אמר שירד בענן. ומה עניין ויטיב עמו שם, ומי היה הניצב אם האל עם משה או משה עם האל. והנה במעמד הר סיני נאמר וירד ה' על הר סיני, אבל לא נאמר שם שירד בענן. כי עם היות שהיה שם ענן, לא זכרו הכתוב שמה אצל ירידת השם לדבר אל העם.

השאלה השישית

באומרו ויעבור ה' על פניו כי המאמר ההוא היה ראוי שייכתב בתחילת הסיפור לא

באמצעותו. ואחרי שכבר אמר וירד ה' בענן ויתיצב עמו שם ויקרא בשם ה', שכבר היה מדבר עמו, מה צורך להוסיף לומר ויעבור ה' על פניו. כי הנה אחרי הקריאה בשם ה' לא נפסקו המידות, ולא הייתה העברה ביניהם.

והסתכל שבהתייבבות לא אמר על פניו אבל אמר ויתיצב שם. אמנם בעברה אמר על פניו.

ואל תשית לבך לדברי הרב המורה שפירש בזה שהעבירו השם מעל פניו, שהיה מבקש לראות פניו והשיאו לדבר אחר, והוא זיכרון המידות, כי זה אין עניין לו, לא כפי הדקדוק ולא כפי עניין הפרשה.

תשובה לשאלות ה-ו

והתבאר גם כן למה אמר ויעבור ה' על פניו, אחרי אמרו ויקרא בשם ה'. ולמה בהתייבבות אמר עמו שם, ובעברת סתרי הנמצאות אמר ויעבור ה' על פניו.

והותרו בזה השאלות החמישית והשישית.

[רב חסד ואמת נוצר חסד לאלפים]

ורב חסד ואמת נוצר חסד לאלפים, הודיע באלו השלוש מידות הקדוש ברוך הוא למשה, שאחרי היות האדם שלם בימיו ובשניו, הנה לא ימלט מהיותו צדיק וישר או רשע וחוטא, ואם יהיה ירא אלהים וסר מרע, ביאר ששכרו יוכלל בשלושה סוגים.

הראשון שיהיה יתברך לו רב חסד, כלומר שמלבד שיקבל שכר מעשיו, הנה עוד יעשה השי"ת עמו חסד גדול. ועל זה אמר ורב חסד, ובעבור זה אמר המשורר וגדל חסד, רוצה לומר שחסדיו גדולים.

והשני הוא אמרו ואמת רוצה לומר שמלבד החסדים שיעשה לטובים ולישרים בלבותם, הנה עוד יעשה עמו השם חשבון אמיתי לתת לו שכר פעולותיו מושלם על פי המשפט והראוי. וכמו שאמר המשורר (תהלים ל"ח כ') אהבו את ה' כל חסידיו אמונים נוצר ומשלם על יתר עושה גאון חזקו ויאמץ לבבכם כל המיחלים לה'. רוצה לומר, אהבו את השם חסידיו, לפי שהוא משלם השכר והחסדים כפלי כפלים מהראוי.

וביאר זה עוד באומרו אמונים נוצר ה', שאינו מקפח שכר כל ברייה וברייה, ומלבד זה הוא משלם על יתר שעושה חסד יותר ורב מהראוי לו כפי מעשיו. ובזה באמת עושה גאון ומעלה רמה. ולכן חזקו ויאמץ לבבכם כל המיחלים לה', כי יש שכר גדול לפעולתם. והנביא גם כן על זה הדרך אמר (מיכה ז' כ') תתן אמת ליעקב חסד לאברהם, רוצה לומר שיקים מה שיעד ליעקב, והוא החסד שאמר לעשות לאברהם, שמאותו חסד ייתן האמת והקיום ליעקב ובניו, שהוא זרע אברהם הנבחר. וזה עניין ורב חסד ואמת.

ולפי שהאדם קצר ימים ושבע רוגז, ואולי בימיו לא יוכל לאכול כל פרי מעשיו הטובים,

באה מידה אחרת, **נוצר חסד לאלפים**, כלומר שישמור הקדוש ברוך הוא שכרו לבניו ובני בניו עד אלף דור. ובזה הדרך עצמו אמר המשורר **אנוש כחציר ימיו כציץ השדה כן יציץ כי רוח עברה בו ואיננו ולא יכירנו עוד מקומו. וחסד ה' מעולם ועד עולם על יראיו וצדקתו לבני בניו** רוצה לומר אף על פי שאנוש כחציר ימיו, עם כל זה לא תחשוב שיאבד שכרו בעוה"ז, כי הנה עם היות שהוא לא יקבלהו, הנה יקבלוהו בניו ובני בניו, כי חסד ה' הוא שמור מעולם ועד עולם על יראיו וצדקתו לבני בניו בהיותם זוכרי בריתו ושומרי מצוותיו לעשותם.

והמידה הזאת צריכה מאוד בישוב בני אדם, כי כמו שפעמים יולדו בבני העשירים בני עשירים, כן יולדו שם פעמים רבות בני שפלי יד ובלתי מצליחים בממונם. ואם לא ירשו ממון אבותיהם ימותו ברעב או יהיו חוזרים על הפתחים. כן יש ויש מי שאין לו תקומה במעשיהם, ויועילו להם מעשה אבותיהם, ולזה היה הקדוש ברוך הוא כפי המידה הזאת שומר קצת חסדי הראשונים לפיקדון לבניהם אחריהם. וכמו שכתוב (תהלים י"ז) **ישבעו בניו והניחו יתרם לעולליהם.**

[נושא עוון ופשע וחטאה ונקמה פוקד עוון אבות על בניו]

וזו היא המידה שזכר משה לפניו יתברך במעשה העגל בראשונה, זכור לאברהם וגומר. ואחר זה זכר כאן ית' שלוש מידות אחרות והם: **נושא עון ופשע וחטאה ונקמה פוקד עון אבות על בניו**. כי אחרי שזכר המידות המתייחסות לצדקם, הודיעו מידותיו איך ינהיג את האדם בהיותו חוטא. והמידות האלה באמת כשיעוינו, יש בהם מהרחמים, כי כמו שאמר המשורר **כל אורחות ה' חסד ואמת**. ואמר **לה' אלהינו הרחמים והסליחות**. לפי שבכולם יש מהרחמים.

והנה כל המפרשים מנו: **נושא עון ופשע וחטאה** שלוש מידות. ולבבי לא כן יחשוב, כמו שזכרתי בשאלות. כי מידה אחת היא, ועליה אמר **נושא**. ולא תתרבה בריבוי העוונות, ולא תתחלף בהתחלפותם. אמנם ראה ית' לזכור כאן שלושה מיני עונות בלשונות מתחלפים, עון ופשע וחטאה לאחת משתי סיבות:

הסיבה הראשונה לפי שכלל העונות יהיו אם במעשה, רוצה לומר בפעולות שיפעל האדם בגופו ואבריו; ואם במחשבתו ואמונותיו, שנושאים הוא הנפש; ואם בדיבורו ומאמריו שנושאים הוא הלשון והפה. וכמו שאמר אדוננו משה **בפיך ובלבבך לעשותו**. וכדי להעיר על שלושתן, נאמר בזאת המידה **נושא עון ופשע וחטאה**, רוצה לומר שהוא נושא ומכפר כלל העבירות, בין שיהיו מהמעשיות שנקראות עוון, או מהאמונות והמחשבות הנפשיות הנקראות פשע לכובד העניין, ובין שיהיו מהלשון שנקראו בשם חטא, כמו שכתוב (ויקרא ה' ד') ונפש כי תחטא לבטא בשפתיים. הנה מאי זה אופן ומאי זה מין מאלה, השם יתברך פעמים מסיר אותם מהאדם בשובו מדרכיו והטיבו אותם, עד שיישאר טהור ונקי

מהם, כאלו לא נמצאו בו מעולם. ונושא הוא מלשון **אשרי נשוי פשע כסוי חטאה אשרי אדם לא יחשוב ה' לו עון שכללם יחד**.

והסיבה השנית היא, לפי שקבלו חכמינו הקדושים ז"ל, שממדותיו יתברך אחת הוא שמעביר ראשון ראשון, וששלושה עונות הראשונים שהחוטא עושה אינם נמנים לו, כי הוא יתברך מכפר אותם ואינו מענישו עליהם, וכמו שאמר אליהו (איוב ל"ג) הן כל אלה יפעל אל פעמים שלוש עם גבר.

וחז"ל סמכו המידה ההיא לאומרו (מיכה י') מי אל כמוך נושא עוון ועובר על פשע. ויש מי שסמך אותה אל רב חסד שהוא מטה כלפי חסד. ואני אומר שבאמת לא נרמזה המידה ההיא אלא כאן, באומרו נושא עוון ופשע וחטאה, שהגיד יתברך למשה שאף את החוטא כשיחטא אינו מענישו על שלושת העבירות הראשונות אשר עשה, ולזה זכר שלוש אלה שעניינם החמור והיותר חמור והיותר קל.

לפי שהעוון לא ימלט שיהיה נעשה בבחירה ורצון, או מבילתי בחירה ורצון, שהוא בשוגג. ואם היה ברצון, או יהיה לתגבורת התאוה והיצר הגופני, או יהיה לרוע הנפש שיודעת את ריבונה ומכונת למרוד בו. והנה מה שעשה ברצון מגבורת התאוה הגשמית יקרא **עון** וכמו שכתוב עון עקבי יסובני. ומה שנעשה במרד ורוע הנפש ומיעוט האמונה יקרא **פשע**, כי האדם אז פושע למלכו ואלהיו. ואמנם מה שעשה בשוגג יקרא **חטאת**.

ואם כן נזכרו כאן שלושת השמות האלה, להיותם כוללים כל סוגי העוונות וסיבתם. וכאשר תתבונן במה שאמרו חז"ל (יומא ל"ו), תמצאם מסכים למה שפרשתי בזה. כי שם נזכרו בזה דעות:

מהם אמרו שהכוונה נושא וסובל לא העון בלבד, כי גם הפשע שהוא המרד, ואין צריך לומר החטא שהוא השוגג.

ואמרו שראוי לזכרם כן בוידי, **עויתי פשעתי חטאתי** בזאת הכוונה עצמה.

ובמדרש אמרו שאם ישראל עושים תשובה, כל העוונות והפשעים נעשה להם כשגגות. ולפי זה תהיה כוונת הכתוב **נושא עון ופשע וחטאה**. ואמרו שכן ראוי שיהיה בזה סדר הוידי. ובמאמר המשורר (תהלים ק"ו ו') **חטאנו עם אבותינו העוינו והרשענו**.

וזכר יתברך שלושת המידות האלה, לפי שהיו בישראל שלושתם במעשה העגל, שמהם היו מורדים גמורים, ומהם מזידים, ומהם שוגגים. וכל אחת מהכיתות הייתה צריכה למידה בפני עצמה לשאת עונשה.

וכלל העניין, שהקב"ה מעביר ראשון ראשון. שלושה מכל אחד מהמינים האלה.

השאלה התשיעית

באומרו נושא עון ופשע וחטאה. ולמה לא זכר שמות אחרים, כמרד מעל וזדונות ואשמות ודומיהם.

ולמה משה בתפילתו, אחרי ששמע המידות כולם, אמר ילך נא ה' בקרבנו וגו' וסלחת לעווננו ולחטאתנו והשמיט הפשעים.

והנביא אמר (מיכה ז') מי אל כמוך נושא עוון ועובר על פשע והשמיט החטאים.

והמשורר אמר (תהלים כ"ה ז') חטאות נעורי ופשעי אל תזכור. והשמיט העון.

ולמה כל אחד מהשלמים האלה לדרכו פנה בזה, ולא זכרו כולם שלושת הסוגים יחד שזכר השם במידות.

תשובה לשאלה ט

ועם מה שפרשתי בזה, תדע סיבת החילוף שבא בדברי הנביאים. כי הנה משה רבנו ע"ה אמר **וסלחת לעווננו ולחטאתינו ונחלתנו**. לא זכר פשע, לפי שמפני ענוותנותו על עצמו אמרו: לעווננו ולחטאתנו, ולכך לא זכר הפשע, כי לא היה שישראל חלילה וחס יעשה פשע במעשה העגל, בידיעת ריבונם ומכוונים למרוד בו. אילו היו עושים כן, לא היו ראויים לכפרה. וכ"ש הוא עצמו יוכלל בפשע. אבל היה מבקש סליחה מהעונות שעשו מתגבורת היצר והתאוה, ומהחטאות שהם השגגות.

אמנם הנביא מיכה, היה משבח את הקדוש ברוך הוא ומידותיו האלהיות בסליחה ובכפרה. ולכך אמר **מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע**, שהם היותר חמורים שבכל העבירות, העוון והפשע שאתה נושא, כי זה הוא תכלית מעלת הכפרה. ולא זכר החטאת, שהיא השגגה, לפי שמשורת הדין אין ראוי שייענש האדם על השוגג, כיון שלא עשהו בדעתו ורצונו.

והותרה במה שפירשתי בזה השאלה התשיעית.

ונקה לא ינקה

השאלה העשירית

בסתירה שיראה במידות האלה. אם באומרו **ונקה לא ינקה**, שהוא קיבוץ החיוב והשלילה. **והראב"ע** כתב שהוא על דרך אם ענה תענה.

וגם יראה דמות סתירה מאמרו נושא עון ופשע וחטאה, לאומרו ונקה לא ינקה. כי אם לא ינקה, לא יהיה נושא אותם, אם לא שנפרע.

ונקה לא ינקה מלשון כריתה, כמו (ישעיה ג') וניקתה לארץ תשב. ויאמר שלא יכרית החוטא, כמו שפירש **הרב המורה**. ויהיה אם כן ממידת הרחמים, והוא בחילוף מה שדרשו בו חכמינו ז"ל.

תשובה לשאלה י

פירשו המפרשים, שעניין המידה הזאת הוא, שה' יתברך נושא עוון ופשע וחטאה, אבל אינו סולח אותם לגמרי, אלא נושא, שישא את החטא מזמן לזמן, כמו שאמר וביום פקדי ופקדתי. ושזה ענין ונקה לא ינקה, שלא ינקה ויסלח לחוטא בהחלט, כי היושר והסליחה מבלי תשובה סותרים זה לזה.

וכן אמרו **חז"ל** האומר הקדוש ברוך הוא ותרן יתותרון מעוהי. אלא מאריך אפיה וגבי דיליה.

אבל הם ז"ל הבדילו המידה הזאת, ואמרו ונקה לשבים, לא ינקה לשאינם שבים. **והרב המורה** פירש המידה הזאת כולה מהרחמים, ושהיא מלשון ונקתה לארץ תשב, ונקה לא אנקך. רוצה לומר שלא יכרית החוטא על חטאו. אבל ייסרהו כאשר ייסר איש את בנו.

ולו נראה שהם על כל פנים שתי מידות, ושיש בהם מהרחמים. וביאור זה הוא באחד משני פנים:

המידה הראשון שיהיה **ונקה** מידה אחת. ועניינה שהודיע יתברך שמלבד שלא יענש החוטא על שלושת העוונות, בהיותו מעביר ראשון ראשון. הנה עוד ירחם עליו שאע"פ שיחטא עוונות הרבה אם יעשה זכויות מרובים מהם, ינקה אותו ויישאר נקי וצדיק מכל חטא, לפי שהוא יתברך מטה כלפי חסד, ועמו הסליחה כאשר יהיו רובם זכויות.

והמידה השנית היא **לא ינקה**, רוצה לומר שאע"פ שיהיה לחוטא רוב עונות ומעוטו זכויות, הנה לא יכריתו השם יתברך ולא יעשה בו כליה. אך ייסרהו במשפט, ולא ינקה ולא יכרית אותו לגמרי. ויהיה לפי זה **ונקה מלשון נקי ולא ינקה מלשון כריתה**. והם שתי מידות טובות ומתחלפות.

וכבר ביאר הנביא המידה הזאת באומרו (ירמיה ל'):

ואתה אל תירא עבדי יעקב נאם ה' כי אתך אני כי אעשה כלה בכל הגוים אשר הדחתך שמה ואותך לא אעשה כלה ויסרתך למשפט ונקה לא אנקך.

והאופן השני מהפירוש בזה המאמר הוא, שהודיע הקדוש ברוך הוא בזה שתי הודעות עצומות: האחת שישראל עם היותם רעים וחטאים לה' מאוד, ועם כל אורך גלותם, הנה הוא ינקה ויציל אותם מצרותיהם ויוציאם מגלותם באחרית הזעם. והבבליים שהעבידום והרעו להם, ידין ה' עמו וינקום נקמתו מהם. ועל זה אמר כאן **ונקה לא ינקה**, רוצה לומר אנקה אותך מצרות הגלות, ולא אנקה את אויביך. ומסכים לזה אמר יואל הנביא, **מצרים לשממה תהיה וגומר מחמס בני יהודה אשר שפכו דם נקי בארצם ויהודה לעולם תשב ירושלם לדור ודור ונקתי דמם לא נקתי וה' שוכן בציון**. רוצה לומר שהאומות שהגלו את ישראל יהיו לשממה מפני החמס שעשו לבני יהודה בארצם. אבל יהודה וירושלים ישבו לעולם. ונתקיים המידה שנאמרה למשה שינקה ליהודה מגלותו וצרתו. אבל דמו לא ינקה מהאומות אשר שפכו אותו, לפי שה' שוכן בציון וראוי שישגיח על עמו.

והותרה במה שפרשתי בזה השאלה העשירית:

פוקד עון אבות על בנים

השאלה האחת עשר

באומרו **פוקד עון אבות על בנים**. כי איך יתכן זה כפי היושר והמשפט אשר הוא שהנפש החוטאת היא תמות. ולמה ייענשו הבנים בעוון אביהם, והכתוב אומר ובנים לא יומתו על אבות. וכבר זכרתי הספק הזה בסדר יתרו בפירוש עשרת הדברות.

תשובה לשאלה יא

זו היא המידה האחרונה מהמידות האלה, כי הנה אחרי שאמר ולימד למשה הנהגתו לחוטא, שנושא לו עוון ופשע וחטאה בהעבירו ראשון ראשון. ושעל שאר העונות נקה לא ינקה, ולא יכרית את החוטא לגמרי אבל ייסרוהו בייסורים - הודיעו עוד, שגם באותם הייסורים שיעניש בהם את החוטא, לא יענישוהו בבת אחת, כי אולי לא יוכל לסובלן או ישחת השורש ויכלהו ולא יהיה לו עוד שום ענף. ולכך יטה אליו רחמים שיענישוהו בקצת העונש, ולבניו בקצתו, ולבני בניו בקצתו, וכן על הדור הרביעי מזרעו, כדי שכל אחד מהדורות יקבל קצת מהעונש, ולא יקבל כולו אחד מהם. ובזה יהיה נקל לסבול העונש ההוא. ומזה הצד יהיה זה מדת רחמים.

אך **חז"ל** קראוה מידה של פורענות, לפי שעניינה חילוק העונש, ואין המידה כולה שכל כמו ועושה חסד לאלפים.

והרלב"ג כתב שעניין פוקד עוון אבות על בנים, הוא שיענשו הבנים בעונש אביהם. אבל שזה הוא במקרה, כי כשיעבור טוב מה מהאבות, יקרה לבניהם אחריהם שלא יהיה בידם הטוב ההוא במקרה, מפני שהופקד מן האבות. כי לולי הופקד מהם, היו בניהם מחזיקין בו. ונסתייע בזה ממה שאמר (איכה ה"ה) **אבותינו חטאו ואינם ואנחנו עונותיהם סבלנו** שפירוש עונותיהם - עונשיהם.

ודעתו זה לא ייטב בעיני ה', ואין ראוי לקבלו כל איש אשר בשם ישראל יכונה. לפי שאין המידה האלהית נקראת מקרה, אלא עונש נמשך בעצם ואמת, לא לבד לאבות אלא גם לבנים שיקומו אחריהם. ומה שאמר הנביא **אבותינו חטאו** וגומר, לא כיון למה שפירש בו החכם. אך פירושו הוא: אבותינו חטאו ואינם, שמתו בעוונם, ועם כל זה לא לקחנו מוסר. אבל עונותיהם סבלנו, רוצה לומר לקחנו אותם על עצמנו והחזקנו בהם לעשותם, והוא מלשון עוון וחטא, ואינו מלשון עונש.

ואמנם המתרגם ושאר המפרשים כולם פירשו פוקד עוון אבות על בנים, כשאוחרים

מעשה אבות בידיהם. והודיע הכתוב הזה שהפקידה הזאת נמשכת על ארבעה דורות. והטעם בזה הוא, שאפילו שיאריכו ימיו של האדם החוטא ויראה ארבעה דורות, כענין

שכתוב (באיוב מ"ב) וירא את בניו ואת בני בניו ד' דורות, וכ"כ ביוסף וירא יוסף לאפרים בני שלשים, ומלת בני סמוכה, והם ריבעים, יראה ענשם תמיד. והודיענו הכתוב הזה עד היכן מגיע גבול הקירבה, כי חמלת האבות עד פה תבוא, ולא תוסיף. ועל כן הרשע שראה אביו ואבי אביו וזקנו שהיו עושי רשעה, והנה גם הוא אחריהם ראוי להביא עליו יסורים ולפקוד עליו עוון כולם. מפני שהבנים כשאוחזים עוון אבותיהם בידיהם לעשותם, ראוי שייענשו שבע על חטאתיהם, מפני הסתבכותם באותם העוונות, שלכך יצטרכו מוסר יותר חזק.

אבל עכ"פ יקשה, איך יהיה משורת הדין שיעשה הבן החוטא כדי רשעתו, וגם כדי רשעת אביו. כי הנה חוזק ההסתבכות יחויב שייענש הרבה החוטא. אבל לא בבחינת אביו ואבי אביו, כי אם בבחינת עצמו.

ובעבור זה הדרך היותר ישר בעיני הוא, מה שכבר כתבתי בפירוש עשרת הדברות בפרשת יתרו. שהבנים הקטנים, כמו שלא יחשב להם עוון להענישם עליו, כן לא יחשבו להם זכויות. אבל הם כאברי האב וחלקיו. ובהיותם קטנים ייענשו בעבור זה בעוון אבותיהם ואבות אבותיהם. לפי שזה העונש ייוחס לאבות ולא לילדים. ומפני זה הגביל לזה ד' דורות, כי תכלית מה שאפשר לאדם שיראה מזרעו מימיו הוא עד הדור הרביעי, וכמו שאמר **הרב המורה**. וכאשר ימותו הבנים והבני בנים, גם שילשים גם ריבעים, החי ייתן אל לבו, וגם הזקן יאמר בשלי הרעה הזאת לנו, וישוב אל ה' וירחמהו. וכבר ביאר זה הנביא הושע, באומרו **אפרים כעוף יעופף כבודם מלדה ומבטן ומהריון כי אם יגדלו את בניהם ושכלתים מאדם**. רוצה לומר, שאפרים בעבור עונותיו, כעוף נתעופף כבודם, שהם הבנים. וזה בהיותם קטנים מלידה, רוצה לומר שימותו בזמן הלידה, או מבטן שיפילם המלאה, או מהריון שיושחתו בבטן. ואם יגדלו את בניהם, הנה לא יגיעו אל גבול אנשים, כי אני אשכלם מאדם.

ועם מה שפרשתי הותרה השאלה האחת עשרה.

ואתה תמצא הפסוק הזה, **פוקד עוון אבות** וגומר בתורה בארבעה מקומות. שניים מהם בעשרת הדברות הראשונות והאחרונות, ואחד בפרשת המרגלים, ואחד כאן בזכרון המידות האלה.

אמנם בעשרת הדברות נאמר בהם **לשונאי**, לפי שהפקידה ההיא היא בענין עבודה זרה, להכרית ולמחות שם העובד אותה מישראל, כי הוא שונא ואויב חרף ה'. אבל שנים האחרים, אין בהם לשנאו כי הם כוללים שאר העוונות, ואינם לכליה אלא לפקוד עונש. וראיתי מי שהקשה בזה, כיון שהמידה היא שהפקידה תהיה עד ארבעה דורות ולא יותר, מדוע אם כן אמר הכתוב וביום פקדי ופקדתי עליהם. ודרשו **חז"ל**, אין לך דור ודור שלא יהיה בו אוקיא מעוון העגל. ובלשון אחר הזכירו במקום

אחר, אין לך פורענות שבאה על ישראל, שאין בו קצת מפורענות של עגל, ויתחייב מזה, שיהיה פוקד עוון אבות. אין הפקידה היא אלא לשון זכירה, שהקב"ה זוכר עוון העגל כשהדור חוטא, אבל אינו פוקד שיעניש עליו, כי בחורבן בית המקדש נפקד הכל ונמחה העוון לגמרי. כי בודאי היה החורבן ההוא די בו למרק עונותיהם, ושלא יישאר להם מעוון העגל כלום. והנה יורה על זה שנאמר בחורבן בית המקדש קרבו פקודות העיר, ובמילת פקודות רמז מה שכתוב כאן, וביום פקדי ופקדתי.

וכן אמרו חז"ל במדרש איכה:

עד היכן עוון העגל קיים, ר' ברכיה אומר עד עגלי ירבעם שנאמר (הושע י') כרפאי לישראל ונגלה עוון אפרים וגו'; רבי שמואל בר נחמני אומר עד חורבן בית המקדש (יחזקאל ט), שנאמר קרבו פקודות העיר.

הא למדת שאין עוון העגל נפקד כלל מחורבן הבית ואילך. ואף על פי שאינו נפקד, נזכר הוא.

זה הוא הדרך אשר כתבו אנשים בענין הזה, ולא נתיישבה בזה דעתי. לפי שאם היה ביום פקדי ופקדתי נגמר בחורבן בהמ"ק, הרי היו יותר מארבעה דורות מעוון העגל עד החורבן ההוא, ואיך יסכים אם כן הכתוב הזה עם המידה שהגבילה על שילשים ועל ריבעים. ועוד שהנה הזיכרון והפקידה אחד הם, שלא יזכיר השם דבר לבטלה אלא לפקוד כמו שהוא.

אבל היותר נכון אצלי הוא כפי דעת חז"ל, שעוון העגל שהיה קודם זיכרון המידות האלה גזר עליו יתברך וביום פקדי ופקדתי. ואמרו חז"ל, שהיה בכל דור ודור ובכל פורענות ופורענות זכר מהעוון ההוא. אבל אחרי כן נתרצה הקדוש ברוך הוא למשה רבנו להודיעו דרכיו אשר בהם ינהיג את ישראל משם והלאה. ואז הגביל המידה הזאת עד הדור הרביעי, ולא נכלל עוון העגל במידה הזו כי הוא קודם אליה.

השאלה השתים עשר

מה ראה יתברך לזכור המידות והשמות האלה, ולא זכר שמות ומידות אחרים שנזכרו במקום אחר, כמו האל הגדול הגיבור והנורא, ולא שם שדי ואלהי הצבאות, ולא צדיק וישר, ולא טוב ומיטיב, ולא צור עולמים, ולא חי וקיים ויכול מוחל וסולח, ולא קנא ונוקם ובעל חמה ושאר התארים שהתירו הנביאים במאמר השם.

השאלה השלושה עשר

בסדר זיכרון המידות. שאתה תמצא כפי דרכיהם ז"ל שה' ה' הם מדת רחמים, ואל הוא מדת הדין. עם היות שרש"י עושה אותו רחמים, ממה שכתוב (תהלים כ"ב) אלי אלי למה

עזבתני. ואין בזה ראייה להיות זה ממידת הרחמים כי אף כפי הדין היה דוד מתרעם למה עזבו השם, כי היה ראוי שיענישו לא שיעזבו. ורחום וחנון הם ממידות הרחמים, וארך אפים הוא ממידת הדין. רב חסד ואמת ונוצר חסד הם רחמים גמורים. ואחריהם באו מידות הדין. ולמה לא נזכרו כל מידות הרחמים יחד בפני עצמם ומידות הדין יחד בפני עצמם. ועירב אלו באלו.

תשובה לשאלות יב-יג

הנה התבאר שי"ג המידות שנזכרו בכאן, באו בסדר ראוי והגון מאוד

כי הנה זכר ראשונה שם העצם שהוא ה' ראשון, ואחריו ה' השני שהוא מהוה העולם בורא אותו. ואחריו שם אל, המורה על היותו מניע הגלגל העליון. והיו אם כן שלושה שמות הקדושים האלה מתייחסים אליו יתברך.

ואחר זה זכר שלוש מידות אחרות שעושה הקדוש ברוך הוא עם האדם בתחילתו, רוצה לומר במעי אמו ובגידולו, והם רחום וחנון ארך אפים.

ואחר כן זכר מה שיעשה עמו אחרי היותו אדם, וזה אם היה צדיק וישר ינהגהו בשלוש מידות, והם רב חסד ואמת נוצר חסד לאלפים. ואם היה רשע וחוטא, ינהג אותו בהיותו ית' נושא עוון ופשע וחסאה ונקה לא ינקה פוקד עוון אבות.

ובמידות האלה שזכר נכללו כל שאר המידות האלוהיות הבאות מן הרחמים. כי הנה אמרו האל הגדול הגיבור והנורא עניינו שהוא מנהיג שלושת העולמות, ונכללו במידת אל. ואמנם שדי ואלהי הצבאות, ענינם שהוא מניע צבאות השמים ומנהיגם. וכל זה נכלל בשם אל. וכן צור עולמים הרצון בו נותן הצורה והמציאות לכל הנבראים והוא נכלל בשם ה' השני וכן הטוב והמטיב חי וקיים כולם יוכללו בשמות אשר זכר במידות האלו. וכן מוחל וסולח נכללו בנושא עוון ופשע וחסאה. וצדיק וישר אפשר שנכלל במידת אמת. והכוונה בכל המידות האלה היה ללמד למשה שמותיו ומידותיו האלוהיות, שימשך מהם הטוב והרחמים תמיד. ולכן לא זכר קנא ונוקם ובעל חמה, לפי שלא היו ממידות הרחמים.

והותרו במה שביארתי בזה שתי שאלות, השנים עשר והשלושה עשר.

השאלה הארבעה עשר

במספר המידות האלה. כי חז"ל קבלו שהיו כולם י"ג מידות.

ומהמפרשים מנו אותם כן: ה' ה' שתי מידות, ואל אחד, ורחום אחד, וחנון אחד, הרי הם חמשה.

ארך אפים אחד, הרי ששה. ורב חסד אחד, הרי שבעה. ואמת אחד, הרי שמונה. נוצר חסד לאלפים אחד, הרי תשעה. נושא עוון אחד, הרי עשרה. ופשע אחד, הרי י"א. וחסאה אחד, הרי י"ב. ונקה מידה אחת, הרי הם י"ג מידות.

אבל יקשה לדעת הזה שיישארו חוץ מן העניין המידות לא ינקה, וגם כן פוקד עון אבות על

בנים.

ואחרים מנו מהשמות הקדושים אחד בלבד: ה' האחרון מהם. ואל הרי ב'. רחום הרי ג'. חנון הרי ד'. ארך אפים הרי ה'. ורב חסד הרי ו'. ואמת הרי ז'. ונוצר חסד הרי ח'. נושא עוון הרי ט'. ופשע הרי י'. וחטאה הרי י"א. ונקה לא ינקה אחד הרי י"ב. פוקד עוון אבות על בנים מידה אחרת הרי י"ג.

ותחילת דבריהם סכלות במה שלא מנו במידות כי אם ה' פעם אחד בלבד.

ואחרים לא מנו בכלל המידות ה' ה' ולא אחד מהם. כי אמרו שאינם מידות אלא שמותיו י"ת, אבל מנו נוצר חסד מידה בפני עצמה. ואין הדבר כן, כי שניהם מידת אחת.

ואחרים מנו ונקה מידה בפני עצמה, ולא ינקה מידה אחרת, בפני עצמה.

ויקשה לכולם איך מנו נושא עון ופשע וחטאה שלוש מידות. כי הנה המידה היא נושא והיא מידה אחרת, ואיך תתרבה מפאת חילוף העוונות, כי הנה כולם בעניינו י"ת, כשיבחנו הם מידה אחת, רוצה לומר היותו נושא להם לא מידות מתחלפות.

תשובה לשאלה יד

וחכמי הקבלה אמרו שהשלושה עשר מידות הולכות על ד' ד'. כי אחרי שזכר השם הראשון העליון שהמידות מתאחדות בו, והוא אינו מידה, תמצא י"ב מידות. ד' מהם ממידת הרחמים. וד' מהם ממידת החסד. וד' מהם ממידת הדין.

ואמנם בהיתר השאלה הארבעה עשר, שהיא במספר המידות האלה, אומר שהם בלי ספק שלושה עשר.

והם: הראשון ה' הראשון. והשני ה' השני. והשלישי אל. והרביעי רחום. והחמישי חנון. והשישי ארך אפים. והשביעי ורב חסד. והשמיני ואמת. והתשיעי נוצר חסד לאלפים. והעשירי נושא עוון ופשע וחטאה. והאחד עשר ונקה. השנים עשר לא ינקה. והשלושה עשר פוקד עוון אבות. הרי לך מספרם שלם.

ואתה תראה שי"ג מספרו אה"ד, והוא המורה אחד המכונה בי"ג מידות האלה.

כי הא' שהוא השם הראשון, הוא שם העצם לבדו.

והח' הם שמונה מידות מההטבה והחנינה שהם ה' אל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת נוצר חסד לאלפים.

והד' הם ארבעת המידות האחרונות מהדין שיתערב בו מהרחמים. והם נושא עוון ופשע וחטאה ונקה לא ינקה פוקד עוון אבות וגו'.

הנה הם י"ג והם אחד.

והותרה בזה השאלה הי"ד.

והנה משה רבנו, כאשר שמע י"ג מידות אלה, וראה שרובם היו מהרחמים, וכמה מחכמת

האלוהיות הייתה נכללת בהם, השתטח ויקוד ארצה וישתחו, לתת שבח והודאה לאל שגמלו ברחמיו להגיעו למעלה ההיא, ורב טוב לבית ישראל ברחמים אשר ינהיגו בהם. ואמר לפניו יתברך, **אם נא מצאתי חן בעיניך אדני ילך נא אדני בקרבנו**. ואין ספק שזה השם אדני לא נזכר בזאת הפרשה, רק במקום הזה.

והמקובלים כתבו בו דברים רבים ומה שראיתי יותר ראוי בזה הוא שני דברים:
הראשון הוא כי זה השם הוא אשר נתברר להם שעליו נאמר כי שמי בקרבנו.

והשני שהוא היותר קרוב והיותר נמצא.

ומשה רבנו כשהתחנן על עצמו, אמר אדני אלהים אתה החלות להראות את עבדך. ודניאל אמר:

ועתה אדני אלהינו אשר הוצאת וגו' אדני ככל צדקותך ישוב נא אפך וגו' והאר פניך

אל מקדשך השמם למען אדני. אדני שמעה אדני סלחה אדני הקשיבה. לאדני

אלהינו הרחמים והסליחות.

ודבריהם כולם קדושים.

אבל כפי פשט הכתובים נראה לפרש שמשה רבנו לא עצר כוח לזכור בפיו ובשפתיו השם הנכבד, כאשר שמע אותו מפי הגבורה באותו המעמד הנורא ועצום. כי ירא מדבר בלשון ההוא שנשתמש בו הקדוש ברוך הוא באותה שעה לפניו. ולכן קראו בשם אדנות, כאומר:

אדוני וגברי, אחרי אשר עשית עמדי כל החסדים והטובות האלה, אבקש ממך עוד

שילך נא ה' בקרבנו.

ומלת **נא** היא כמו שפירשתי למעלה, לשון **עתה**. רוצה לומר, עכשיו שאמרת לי שאתה נושא עוון ופשע וחטאה, והראיתיני כל הגדולות והנוראות האלה, יהי נא חסדך שילך נא אדני בקרבנו. רוצה לומר, שעתה בהיותנו במדבר, ילך בקרבנו האדון שלי הדובר ב'. כי צריכים אנחנו מאוד שתלך עמנו, בעבור שישראל עם קשה עורף הוא, מוכנים בטבעם לחטוא ויצרם רע מנעוריו. ואם ילך המלאך עימם, אין בידו לסלוח, כמו שאמרת **כי לא ישא לפשעכם**. ולכך צריך שתלך בקרבנו, וסלחת לעווננו ולחטאתנו, מה שלא יסלח המלאך.

והנה אמר עוד **ונחלתנו**. לתת טענה שנית על הליכתו עימם, והוא שכיון שעם כל הליכת המלאך, הקדוש ברוך הוא היה עתיד להנחילנו את הארץ. וזה הוא אמרו ונחלתנו.

והרלב"ג כתב ששמע מפני זקנו בפסוק הזה, כי מפני שהיום הוא היה קשה להפך עורף אל מה שנסקע בו, אמר: הנה אם תסלח לעווננו ולחטאתנו, עד שישקעו באמונתך - תנחל אותנו לעולם. כי הם קשה עורף, ולא יסורו מאמונתך כשיסתכנו בה. ושיבח החכם מאוד הפירוש הזה.

ואיני מוצא בו טעם לשבח. אך הוא כפי פשוטו כאשר פירשתי.
וכן בזה הדרך הוא **רפאה נפשי כי חטאתי לך**, רוצה לומר אני מבקש ממך רפואה לנפשי
בעבור שאני צריך אליה מאוד, כי חטאתי לך.

השאלה החמש עשרה

באומרו יתברך נגד כל עמך אעשה נפלאות אשר לא נבראו בכל הארץ ובכל הגויים וראה
כל העם אשר אתה בקרב את מעשה ה' כי נורא הוא אשר אני עושה עמך. כי לא נמצא
בכתוב נסים ונפלאות שנעשו אחר זה עם משה שלא נבראו בכל הארץ ובכל הגויים, וגם
לא ראו אותם העם אשר הוא בקרב, כמו שאמר. ומה היה אם כן ענין הברית הזו
ולאיזה תכלית נעשה.

תשובה לשאלה טו

והנה ראה משה לבקש על זה עתה, מפני שהקדוש ברוך הוא נתן לו למעלה פתח תקווה
שעוד ילך עימם, ולכך עתה שהיה עת רצון, בחקש שתהיה הליכתו בקרבם עתה ולא
יאחר העניין עוד. והשם השיבו, **הנה אנכי כורת ברית**. ואין ענינו שיכרות משה עתה ברית
חדשה בין השם ובין ישראל, כמו שפירשו המפרשים, כי הנה לא נעשה שם ברית אחרת.
אבל ענינו שאמר השם שהוא כורת ברית ונשבע לו על מה ששאל ממנו, והוא שילך
בקרבם. וזה הוא **נגד כל עמך אעשה נפלאות**, שהם המיוחדות לפעולות השם יתברך,

ואינם מפעולות המלאך אשר מעשיו מסודרים. [נמיה 441ב]

וחכמינו זיכרונם לברכה אמרו הנה אנכי כורת ברית כרותה שאינה חוזרת ריקם. והיו
הנפלאות שיעד לעשות עימם, דבקות שכינתו בתוכם, ועני כבודו סביבם במדבר הנורא
ארבעים שנה, כמה שאמר שמלתך לא בלתה מעליך ורגלך לא בצקה, וניצחון סיחון ועוג,
ושאר הנפלאות שנעשו במדבר. וגם עמידת השמש ברקיע שנעשה אל יהושע שלא נברא
כמוהו בכל הארץ ובכל הגויים. ונכלל עוד בזה היעוד מציאות הנבואה בישראל ולא באומה
אחרת, כמו שהתפלל עליו באומרו ונפלינו אני ועמך; וכן נפלאות הירדן. ואמר שמלבד זה,
עוד יעשה עם משה בפרט חסד אלהי ונס מופלג. והוא קרון פניו שזכר אחר זה, ועליו
אמר כאן **וראה כל העם אשר אתה בקרב את מעשה ה' כי נורא הוא אשר אני עושה
עמך**. כי היה חסד פרטי למשה הנס הגדול ההוא, כמו שאבאר בענינו.

והנה אם כן, היה הקדוש ברוך הוא בזה הוא הכורת הברית ומחייב עצמו באלה ובשבועה
לעשות הטובות והנפלאות האלה לישראל ולמשה. ואמנם הדברים שיתחייבו ישראל
לעשותם, כדי למרק עוון העגל ולהטיב דרכם להתרצות אל אלהיהם, הוא מה שיזכור
אחרי זה.

והותרה השאלה החמשה עשר האחרונה.

שמות לד, יא-כז: השמר לך פן תכרות ברית ליושב הארץ

פירוש הפסוקים, השאלות והתשובות

איסור כריתת ברית ליושבי הארץ

יא שְׁמַר-לְךָ אֶת אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוְךָ הַיּוֹם
הֲנִי גֵרשׁ מִפְּנֵי אֶת-הָאֱמֹרִי וְהַכְּנַעֲנִי וְהַחִתִּי וְהַפְּרָזִי וְהַחִוִּי וְהַיְבוּסִי:
יב הַשְּׁמַר לְךָ פֶּן-תִּכְרַת בְּרִית לְיוֹשֵׁב הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֵתָּה בָּא עֲלֶיךָ פֶּן-יִהְיֶה לְמוֹקֵשׁ בְּקִרְבְּךָ:
יג כִּי אֶת-מִזְבְּחֹתָם תִּתְצוּן וְאֶת-מִצְבְּוֹתָם תִּשְׁבֹּרֵן וְאֶת-אֲשֵׁרֵי תִכְרֹתוֹן:
יד כִּי לֹא תִשְׁתַּחֲוֶה לָאֵל אֲחֵר כִּי ה' קָנָא שְׁמוֹ אֵל קָנָא הוּא:
טו פֶּן-תִּכְרַת בְּרִית לְיוֹשֵׁב הָאָרֶץ וְזָנוּ אַחֲרֵי אֱלֹהֵיהֶם וְזָבְחוּ לֵאלֹהֵיהֶם וְקָרָא לְךָ וְאָכַלְתָּ מִזְבְּחוֹ:
טז וְלָקַחְתָּ מִבְּנֵיךָ וְזָנוּ בְּנֵיךָ אַחֲרֵי אֱלֹהֵיהֶן וְהִזְנוּ אֶת-בְּנֵיךָ אַחֲרֵי אֱלֹהֵיהֶן:
יז אֱלֹהֵי מִסְכָּה לֹא תַעֲשֶׂה-לְךָ:

השאלה הראשונה

מה ראה יתברך אחרי שנתרצה על עוון העגל, לצוות לישראל המצוות האלה שנזכרו כאן, שהם עצמם נזכרו למעלה בסוף פרשת משפטים אחת לאחת. כי אין ספק שלא ציוה עליהם כאן מפני עוון העגל, כיון שקודם החטא ההוא כבר ציוה אותם להם, ונזכרו בזה האופן עצמו.

השאלה השנייה

באומרו שמר לך את אשר אנכי מצוך היום, שיורה שכנגד משה ידבר זה, לאשר אני עושה עמך. ויקשה אם כן מה ראה לצוות ולהזהיר על זה למשה בפרט, בהיותו ירא אלהים וסר מרע.

תשובה לשאלות א-ב

כאשר נתרצה הקדוש ברוך הוא למחול ולסלוח לישראל את עוון העגל, וכרת בריתו ללכת עימם בעצמו לעשות להם נסים ונפלאות, היו חושבים ישראל שיצווה עליהם דברים קשים כדי למרק את פשעם. וכמאמר הנביא בלשון השב בתשובה במה אקדם ה' אכף לאלהי מרום האקדמנו בעולות בעגלים בני שנה הירצה ה' באלפי אלים וגו' האתן בכורי פשעי? רוצה לומר תמורת פשעי.

אבל השם יתברך כי חפץ חסד הוא, לא כן עשה לישראל. כי כאשר נתרצה אליהם על העוון החמור ההוא אשר עשו, לא העמיס אותם במצוות חמורות וקשות, ולא הרבה להם תורה חדשה ומצוות מחודשות מתייחסות לעוון העגל, אבל לבד ציוה אותם מה שכבר נצטוו עליו קודם שחטאו. להודיעם שחנם נתכפרו, ובלא מחיר עבודה ומצוות נתרצה לסלוח להם.

ולכך אמר למשה **שמר לך את אשר אנכי מצוך היום**, ולא היה זה אזהרה לישראל שישמרו המצוות האלה, אלא צווי למשה בפרט שישמור ויזכור מה שיצווה אותו בעת ההוא, כדי לכתוב אותם המצוות שיזהיר עליהם עתה. והיה חושב משה שיצווהו דברים מחודשים גדולים וקשים עליהם לעשותם, ואז אמר לו יתברך אותם המצוות עצמם שכבר הזהיר עליהם קודם העגל. אם לא שזכרם כאן באופן וסדר נאות כפי המכוון הנה. וכן פירש הפסוק הזה **הראב"ע** שציוה למשה שישמור אלה התנאים ויכתבם בספר להודיעם לישראל.

והותרו בזה שתי שאלות הראשונות: הראשונה והשניה.

ואמר הנני גורש מפניך וגו'

להגיד שכיון שהוא יתברך גורש מפני ישראל את האמורי ושאר האומות, אין ראוי שישראל יכרות ברית עימהם. כי מדרך המוסר, בהיות שר ואדון עוזר לאדם מה ולוחם מלחמותיו ומגרש את אויביו, אין ראוי שישלים האיש בעל הריב עימהם מבלי רשות ומצוות האדון העוזר אותו.

ועל כן, בהיותו יתברך מגרש אויביו, אין ראוי שיכרות להם ברית, כי יהיה זה חילול כבודו יתברך. כל שכן שהאהבה והברית עימהם לא תצלח. כי אחרי שהם לקחו את ארצם מידם, אין ספק שתמיד יבקשו רעת ישראל. וזה אומרו אשר אתה בא עליה, רוצה לומר כי כיון שאתה ישראל באת אל הארץ ההיא ולקחת אותה מידי יושביה, והם עשוקים וגזולים ממנה, איך ישמרו לך ברית אהבה, אבל יהיה בהפך, כי יהיה למוקש בקרבך. כלומר, שכאשר תקראנה מלחמה, יתווספו על שונאיך וילחמו בך. וגם יהיה למוקש מצד אחר, והוא בתיתם לפניך מכשול עבודת אלילים. וזה הוא **כי את מזבחותר תתוצון וגו' כי לא תשתחוו וגו' פן תשתחוו וגו'**

השאלה השלישית

בכפל לשון השמירה שאמר **שמר לך**. ואח"כ אמר **השמר לך** בהיות די באחת מהם. כי הנה שמר והשמר ענינם אחד, ושניהם במשה ובישראל.

תשובה לשאלה ג

ופירוש הפסוקים האלה כך הוא:

יאמר עם היות שאתם בני ישראל בבואכם לארץ תשתדלו לבער עבודת האלילים מקרבך, ותיתוצו מזבחותרם ובמותם של האויבים, ותעשה זה לפי שאתה לא תשתחוו לאל אחר ביראתכם את ה', כי הוא אל קנא, כמו שראיתם בענין העגל. הנה אף על פי שיהיה כן, אולי תכרות ברית ליושבי הארץ שישבו אצלכם, ותחשבו שאין בזה עון ואשמה. אין הדבר כן! כי המה יזנו אחרי אלהיהם בעבודתם את הפסילים, והיא רעה רבה שבארץ

הקדושה יעבוד שום אדם עבודת אלילים שהוא אלהי נכר הארץ. ותימשך עוד רעה אחרת מזו, והיא שיזבחו לאלהיהם, וקרא לך ואכלת מזבח. כי אחרי העבודה זרה יעשו חגים ויזבחו זבחים, ויקראו את ישראל לאכול מהם, והוא גם כן עוון פלילי שבני ישראל בשר זבחמו יאכלו ישתו יין נסיכם.

ועוד ימשך מזה המשך אחר, רעה שלישית, והיא שתתחתן בהם ולקחת מבנותיו לבניך. כי עם היות שישראל לא יתנו בנותיהם לערלים, עם כל זה כבר ייקחו בני ישראל את בנות האומות לנשים, ויחשבו שהבעל ימשול באשתו ויחזירה לאמונת השם יתברך ועבודתו. ויהיה הדבר בהפך, כי תמיד תזנינה בנות הגויים ההמה אחרי אלהיהם, והזנו את בעליהן בני ישראל אחריהן לעבודה זרה.

הנה התבאר שאין כפל בלשון השמירה בפסוקים האלה ממה שאמר שמר לך והשמר לך. כי הראשון הוא צווי למשה, והשני הוא אזהרה לישראל.

והותרה בזה השאלה השלישית.

השאלה הרביעית

אם התחיל להזהיר פן תכרות ברית ליושב הארץ, למה זה הפסיק בעניין ההוא וציוה שלא יעבדו הם עצמם עבודה זרה, כמו שאמר כי את מזבחותם תתוצון... כי לא תשתחוה לאל אחר, וחזר אחר כך לעניין הברית שהתחילו בו, באומרו שנית פן תכרות ברית ליושב הארץ.

תשובה לשאלה ד

ושלא אמר כי את מזבחותם תתוצון כי לא תשתחוה לאל אחר כמצווה ומזהיר בכאן על ביטול העבודת אלילים. אבל להגיד שאע"פ שבבואם לארץ את מזבחותם יתוצון, ושלא ישתחוו בני ישראל לאל אחר בלתי לה' לבדו. הנה יש עכ"פ בכריתת הברית ליושב הארץ שלוש רעות, ומפני זה אמר פן תכרות ברית שתי פעמים. ואין בו כפל ולא בלתי סידור.

והותרה בזה השאלה הרביעית.

השאלה החמישית

באומרו אלהי מסכה לא תעשה לך. כי הוא מאיסור עבודת אלילים שכבר הזהיר עליה, באומרו כי לא תשתחוה לאל אחר. אף כי כבר נכפל הציווי הזה פעמים רבות במה שעבר. ואין לומר כי ציוה על זה מפני עוון העגל. כי הנה קודם שנעשה אותו עוון נאמר בזה עצמו בסדר משפטים.

תשובה לשאלה ה

ואחרי שזכר שלושת הרעות שיימשכו מכריתת הברית לאומות, ציוה לישראל שבהיותם אדוני הארץ לא יעשו כדומה לדברים הרעים ההם שעושים האומות: אם הזנות לאלהים אחרים ועבודת הצלמים, אמר **אלהי מסכה לא תעשה לך**. ואין זו אזהרה שלא יעבדו עבודה זרה, אלא שלא יעשו צורה לזיכרון אלהות הבורא יתברך, או לתכלית אחר. **והותרה בזה השאלה החמישית, שהיא למה הזהיר כאן בעניין עבודה זרה.**

מצוות החגים

יח אֶת-חַג הַמִּצּוֹת תִּשְׁמֹר שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל מִצּוֹת אֲשֶׁר צִוִּיתְךָ לְמוֹעֵד חֹדֶשׁ הָאָבִיב
כִּי בְּחֹדֶשׁ הָאָבִיב יֵצֵאת מִמִּצְרָיִם:
יט כָּל-פֶּטֶר רָחֵם לִי וְכָל-מִקְנֶךָ תִּזְכֹּר פֶּטֶר שׂוֹר וְנֶשֶׂה:
כּוּפֶטֶר חֲמֹר תִּפְדֶּה בְּשֵׂה וְאִם-לֹא תִפְדֶּה וְעִרְפְּתוּ כָּל בְּכוֹר בְּנֶיךָ תִּפְדֶּה וְלֹא-יֵרָאוּ פָנַי רִיקָם:
כא שְׁשַׁת יָמִים תַּעֲבֹד וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי תִשְׁבֹּת בְּחֵרִישׁ וּבִקְצִיר תִּשְׁבֹּת:
כב וְחַג שִׁבְעַת תַּעֲשֶׂה לְךָ בְּכוֹרֵי קִצִּיר חֲטִיִּם וְחַג הָאֲסִיף תִּקּוּפַת הַשָּׁנָה:
כג שְׁלֹשׁ פְּעָמִים בְּשָׁנָה יִרְאֶה כָּל-זְכוּרְךָ אֶת-פָּנָי הָאֵדֶן ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל:
כד כִּי-אוֹרִישׁ גּוֹיִם מִפָּנֶיךָ וְהִרְחַבְתִּי אֶת-גְּבֻלְךָ
וְלֹא-יִחְמַד אִישׁ אֶת-אַרְצְךָ בְּעֵלְתֶךָ לְרֵאוֹת אֶת-פָּנָי ה' אֱלֹהֶיךָ שְׁלֹשׁ פְּעָמִים בְּשָׁנָה:
כה לֹא-תִשְׁחַט עַל-חֶמֶץ דָּם-זִבְחִי וְלֹא-לֵינִן לִבְקָר זֶבַח חַג הַפֶּסַח:
כו רֵאשִׁית בְּכוֹרֵי אֲדָמְתֶךָ תָּבִיא בֵּית ה' אֱלֹהֶיךָ לֹא-תִבְשַׁל גְּדֵי בַחֲלָב אִמּוֹ:

השאלה השישית

מה ראה יתברך לצוות כאן על המועדים והרגלים. וכבר הזהיר עליהם בסדר משפטים. שהיה בין זה לזה כחדש ימים או קרוב אליו ומה צורך בהישנותו כאן.

השאלה השביעית

למה לא הביא בכלל המועדים יום תרועה ויום הכיפורים. אחרי שהמה גם כן מועדי ה'. ובסדר אמור אל הכוהנים, וכן בסדר פנחס, נזכרו כולם אלו ואלו. ולכן יקשה למה לא זכרם במקום הזה.

השאלה השמינית למה בתוך זיכרון המועדים הכניס מצוות בכור פטר רחם בין פסח ובין שבועות, ולא עשה כן בסדר משפטים כשזכרם שמה, ולא באמור אל הכוהנים, ולא בסדר פנחס.

תשובה לשאלות ו-ח

אמנם לעניין הזבחים והחגים, ציוה לישראל שיעשו חגיהם כמצוות אלהיהם ולכבודו, ולא שיעשו חגים מלבם. וכדי שהם ובניהם יושרשו תמיד באמונות האמיתיות ובעבודה האלהית, ציוה אותם על מצוות הראיה שיבוא כל זכר לראות את פני השם. ובזה יתקיימו בעבודה האמיתית ובאמונות האמיתיות, ולא יזנו אחרי אלהי העמים ודמיונות הנשים

המקטרות לבעל. ולזה פרט ואמר כל זכורך. כי היה המצווה הזאת על הזכרים, כדי להרחיקם מאמונות הנשים השאננות. וביאר המועדים והחגים אשר יעשו להם, באומרו את חג המצוות תשמור, כלומר שלא יאכל מזבחי האומות ולא ישמור את חגיהם, אבל ישמרו מועדי ה' מקראי קודש. וזכר אותם שלוש בלבד שהיה בהם עליות הרגל, והשמיט האחרים שאין בהם חובת ראייה.

ואפשר לומר גם כן, שציוה יתברך שיעשו המועדים שיהיה בהם זכר לשני חסדים גדולים שקבלו ישראל ממנו יתברך:

הראשון הוא המקום אשר יצאו משם שהוא גבול מה שממנו נעתקי.
והשני הוא המקום אשר באו שמה ארץ ישראל טובה ורחבה.

ולכן זכר חג הפסח מפני יציאת מצרים, כמו שאמר כי בחודש האביב יצאת ממצרים. וזכר עמה מצוות קדש לי כל בכור, לפי שהוא הייתה גם כן לזכר היציאה והנס מההצלה שנעשה לבכורות ישראל. ולכן הביא אחריו מצוות השבת, לפי שהיא תורה גם כן על יציאת מצרים, שנאמר וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים וגו' על כן אנכי מצוך. ואמר **בחריש ובקציר תשבות** לפי שהחרישה והקצירה בתבואה הם עיקר חיי האדם ומזונותיו, ועכ"ז לא ידחו את השבת.

הנה אם כן שלושת המצוות האלה באו לזיכרון יציאת מצרים.

ולפי שבהליכתם לבית הבחירה ורגל הפסח לא ילכו בידיים ריקניות, הזהירם שאז ברגל הפסח יוליכו הבכורות אשר יולדו להם לתת לכהן. הנה התבאר מזה למה הזהיר כאן על המועדים, ולמה לא זכר בכללם יום תרועה ויום הכפורים, ולמה בתוך המועדים הכניס מצוות פטר רחם בין הפסח ובין השבועות

והותרו בזה השאלות השישי והשביעי והשמיני.

השאלה התשיעית

למה הכניס הכתוב מצוות השבת בין פסח לשבועות. והנה הייתה קודמת אליהם. ובסדר אמור אל הכוהנים ובסדר פנחס תמיד נזכרה שבת בתחילה, ואחר כך חג הפסח וחג השבועות, ושאר המועדים כולם. ולמה לא נזכר כאן כן השבת בתחילה ואחריו המועדים.

השאלה העשירית

למה אמר במצוות פטר רחם **ולא יראו פני ריקם**. והנה לא סמכו למצוות הפסח בייחוד, כמו שבסדר משפטים סמכו לפסח. ובסדר ראה אנכי סמכו אל כל הרגלים.

תשובה לשאלות ט-י

וכן התבאר למה זכר מצוות השבת סמוך לפסח, ולמה אמר בבכור פטר רחם ולא יראה

פני ריקם, שהוא להגיד שיוליך הבכורות ברגל הפסח, ובזה לא יראה פניו ריקם באותו רגל. כי הנה בשאר הרגלים היו דברים רבים להביא מתבואת הארץ וראשית הבכורים, אבל בחג הפסח שלא היה עדיין תבואה, ולא פירות להביא, צוה שיוליך אז - כדי שלא יראה פני השם ריקם - את הבכורות. וכאלו אמר תדע למה אחרי חג הפסח צווייתך על הבכורות, הוא כדי שתוליקם אז בידך לבית המקדש, ובזה לא תראה את פני ריקם.

והראב"ע כתב שאמר ולא יראו פני ריקם, לזיכרון יציאת מצרים שהוציאם בכסף וזהב, ואין בשבטיו כושל.

והותרו בזה השאלות התשיעית והעשירית.

ואחרי שזכר המצוות שיורה על גאולתם ממצרים, זכר עוד אותם שיורו על הארץ אשר באו שמה. והם חג השבועות וחג הסוכות. כי שניהם יורו על היותם יושבים בארץ הנבחרת. ובחג השבועות היו מביאים העומר שהוא קציר חטים, להודות לה' שנתן להם ארץ חיטה ושעורה, ובחג הסוכות היו מביאים ביכורי כל הפירות, להודות לפניו על אסיפתם, כמו שכתוב באספך מגרנך ומיקבך.

ומפני זה לא בא בחג השבועות זיכרון מתן תורתנו, ולא קרא חג הסוכות בשמו כי אם חג האסיף, לפי שהיא הייתה כוונת החג. הנה אם כן היו המועדים האלה כולם לתת הודאה על יציאת מצרים ועל ביאתם לארץ ישראל.

אחר זה צוה כנגד הבנים והיותם מוחזקים באמונת השם, שלא די שלא יזנו אחרי הנשים מהאומות, אבל גם כדי להטביעם באמונה האלהית, שלוש פעמים בשנה יראו ויבואו לבית המקדש, כי שם יראו נפלאות השם ויאמינו בגבורתו. אמר **את פני האדון ה' אלהי ישראל**, להגיד שבהיותו זונה אחרי העבודה זרה, יפשע משני צדדים:

הראשון בהיותו טועה אחרי אלוה שאין בו ממש.

והשני להיותו מורד באלהי אבותיו אשר הטיב עימהם כמה מהטובות, והמשכם אחרי אלוה חדש שלא הטיב להם כלום, וכמו שכתוב יזבחו לשדים לא אלוה אלהים לא ידעום חדשים מקרוב באו לא שערום אבותיכם.

השאלה האחת עשר

במה שאמר במצוות הראיה את פני האדון, ולא תמצא כלשון הזה במקום אחר אלא בענין הראיה. וכן בסדר משפטים יראה כל זכורך את פני האדון.

תשובה לשאלה יא

ולזה אמר כאן שיבוא ויראה את פני השם, כי האדון ה' מפאת עצמו, והוא אלהי ישראל מפני מעלתו והשגחתו באומה, ראוי לעובדו ולבוא ולהשתחוות לפניו. גם כי הוא אלהי

ישראל בהטבתו אותם כרחמיו וכרוב חסדיו. ולכך ראוי לעובדו. גם אמר אלהי ישראל, בהפך מה שאמרו הרשעים עובדי העגל אלה אלהיך ישראל.

והותרה בזה השאלה האחת עשר.

השאלה השתים עשר

מה עניין אמרו **כי אורישי גוים מפניך**, כי הנה כבר נאמר הנני גורש מפניך את האמורי, והודעת הגרוש הוא כפל ומותר, וכ"ש במקום הזה.

השאלה השלוש עשר

למה הוסיף לומר שנית **בעלותך לראות וגו' שלוש פעמים בשנה** כי הנה כבר קדם הציווי **שלוש פעמים בשנה יראה כל זכורך** ולמה נשנה.

תשובה לשאלות יב-יג

ובעבור שציוה אותם על מצוות הראיה, אמר להם: כי אורישי גויים מפניך, רוצה לומר היות שם שתי סיבות גדולות שמפניהם כל האומות יחמדו את ארצכם והם - **הראשונה** לפי שהייתה מאבותיהם. וכל אדם חפץ בנחלת אבותיו. **והשני** להיותה ארץ טובה ורחבה, שכל אדם יחמוד לרשת משכנות מנוחה.

ובעבור שתי סיבות אלה היה ראוי שהאומות ישתדלו בכל עוז לקחת ולכבוש את ארצכם. ובפרט בזמן עלותיכם לרגל, שהאדמה תישאר שממה מהזכרים. הנה עם כל זה לא יחמוד איש את ארצכם, ולא ימלאהו לבו לבוא לכובשה בזמן הרגל המקודש. וזה שאמר כי אורישי גויים מפניך, שהיא הסיבה ראשונה לחמדה, והרחבתי את גבולך שהיא הסיבה השנית. ועם כל זה - לא יחמוד איש את ארצך בעלותך להראות את פני השם שלוש פעמים בשנה פעם אחר פעם. כי אף על פי שיהיה הזמן מוכן לחמוד ולגזול השם ישמרם מכל רע ישמור את ארצכם.

והותרו במה שפרשתי בזה השאלות השתים עשרה והשלוש עשרה.

השאלה הארבע עשר

במצוות שהביא אחר זה מבלי צורך וקשר כלל, והם **לא תזבח על חמץ וגו' ולא ילין וגו' ראשית בכורי אדמתך וגו' גדי בחלב אמו**. כי הנה המצוות האלה כבר נזכרו בזה הדרך והלשון עצמו בסדר משפטים רצופות זו לזו. והם אם כן כאן נכפלות, ולמה נזכרו כאן המצוות האלה מבין כל שאר מצוות התורה שנתנו בסיני.

תשובה לשאלה יד

ואחרי שציוה בכל זה אמר שלא יחשבו שהיו כל המועדים שווים בענייני חיוביהם ובזמני עשייתם. אינו כן, כי עניין הפסח שזכר אין ראוי להקדימו ולא לאחרו מזמנו המוגבל. וזה הוא לא תשחט על חמץ דם זבחי, רוצה לומר שלא ישחוט את הפסח בעוד שהחמץ בבית, כי היא קדימה יותר מהראוי. וגם כן לא ילין לבקר זבח חג הפסח, כלומר שלא יאחר אכילתו ולא יותר ממנו עד בוקר.

אבל בעניין הביכורים שהיו מביאים בחג השבועות, שהוא בכורי קציר חטים, ובחג הסוכות בכורי כל הפירות והתבואות לחים וצמוקים. הנה אין המצוות ההם באותו ערך מהחיוב ולא מהגבלת הזמן כמו הפסח. אבל החיוב בהם הוא לבד שיביאם לבית המקדש, והוא אמרו **ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה' אלהיך**, ולא הגביל זמן להבאה ההיא.

והנה התבאר שזכר כאן מצווה מיוחדת לפסח לעניין הפסח ומצווה אחרת מיוחדת לשבועות וסוכות מהבאת הבכורים. ולפי שהאומות ההן בזמן קיבוציהם היו אוכלים גדיים מבושלים בחלב, כמו שעוד היום עושים כל רועי צאן בעשותם קיבוצי הנהגותיהם כמו שפרשתי בסדר משפטים, לכן הזהירם כאן ושם גם כן, שבזמן אלו המועדים בקיבוציהם, לא יבשלו גדי בחלב אמו ולא יאכלו אותו, כי אכילת הבשר עם הגבינה או עם החלב היא ממנה עובדי עבודה זרה. הנה אם כן באו המצוות האלה כולם בסדר נכון.

והותרה בזה השאלה הי"ד.

ואחרי המצוות האלה כולם שבאו לצורך סידור הדברים ועניינם כראוי, אמר יתברך למשה **כתוב לך את הדברים האלה כי על פי הדברים האלה כרת אתך ברית ואת ישראל**. רוצה לומר, משה אתה חשבת שאתן לך מצוות מחודשות על ישראל למרק מהם עוון העגל, אינו כן. כי אני מבקש ממך אלא שתכתוב את הדברים האלה, כי אתה ידעת שעל פי הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל. והברית הוא מה שנזכר בסוף אלה המשפטים. ובזה הודיעו שאלה המצוות עצמם, שציוה להם שמה, היה עתה מזהיר אותם עליהם שלא יסורו מהם מהרה, ונמצא שבאה אליהם הסליחה והכפרה מבלי חידוש תנאי, ולא מצווה נוספת על מה שהיו להם מקודם, אלא בחסד עליון וברחמים גדולים.

שמות לד, כח-לה: כי קרן עור פניו

כט וַיְהִי בְרִדְתַּת מֹשֶׁה מֵהָרַר סִינַי וַשְׁנֵי לַחַת הַעֲדַת בְּנֵי-מֹשֶׁה בְּרִדְתּוֹ מִן-הָהָר
וּמֹשֶׁה לֹא-יָדַע כִּי קָרַן עוֹר פָּנָיו בְּדַבְּרוֹ אֹתוֹ:
ל וַיֵּרָא אֶהָרֶן וְכָל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת-מֹשֶׁה וְהָנָה קָרַן עוֹר פָּנָיו וַיִּירָאוּ מִגִּשְׁתֹּ אֱלֹהֵי:

פירוש הפסוקים, השאלות והתשובות

השואה הקדוש ברוך הוא נתינת הלוחות האחרונות לראשונות בדברים שקרו בהר, כי כמו

שבראשונות נאמר למשה במעמד מתן תורה עלה אלי ההרה והיה שם וגו' [כן באחרונות נאמר ויהי שם עם ה' וגו' וכמו שבלוחות הראשונות נאמר ויראו] את אלהי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר מאיר ומזהיר, כן אמר כאן שראו פני משה כי קרן עור פניו. אמנם לא היה בהם כוח להסתכל בקרניו של משה.

וכן אמרו **במדרש:**

בא וראה כמה כוחה של עבירה, שעד שלא פשטו ידיהם בעבירה אומר ומראה כבוד ה' כאש אוכלת בראש ההר לעיני בני ישראל, ואינן נרתעים. ומשעשו את העגל אף מקרני הודו של משה היו יראים ונרתעים.

ותוכן העניין הזה הוא, שכבר נודע מדרכי הטבע שהמאכל והמשתה מזהירים ומלבינים פני האדם, לפי שהוא בהיותו ניזון מהלחות, יקנה השומן והבהירות כפי התמדת המזון הטוב באיכותו, וכמו שכתוב ויין ישמח לבב אנוש להצהיל פנים משמן ולחם לבב אנוש יסעד, והנביא מקונן על רעת הרעב בזמן החורבן אשר:

האוכלים למעדנים נשמו בחוצות, זכו נזירה משלג צחו מחלב אדמו עצם מפנינים... חשך משחור תארם לא נראו בחוצות צפד עורם על עצמם יבש היה כעץ.

וכמו שאמרו על ההוא [דאתא לקמיה דר' אמר ליה בעלתי ולא מצאתי דם... שנת בצורת הואי. ראה ר' פניהם שחורות... עד קרא עליהם צפד עורם על עצמם] ובהיות המזון מזהיר ומלבין פני האדם, והעדרו משחיר ומקדיר פניו. והיה שמשה אדוננו עמד בהר שלוש פעמים ארבעים יום וארבעים לילה בכל פעם ופעם, לחם לא אכל ומים לא שתה, היה מהראוי כפי הדרכים הטבעיים שיחשך משחור תוארו ועוז פניו ישונה להעדר המזון, ולהיותו בהר לחורב ביום ולקרח בלילה, ציה גם חום, ומפני זה ייעדו יתברך שלא יהיה כן, אבל בהפך, שיזהירו פניו לא לבד כיתר בני אדם, אבל יזהירו עוד כזוהר הרקיע וכוכבים לעולם ועד. וכל זה כדי שיכירו וידעו כל יושבי תבל, כי יד ה' עשתה זאת, ושלא על הלחם לבדו יחיה האדם, ושאינ מעצור ביד השם מברוא חדשה בארץ ומעשות אדם חומרו דומה בזוהר גשמות לשמי השמים.

והיו אם כן בנס המופלא הזה תועלת רבות,

הראשון להודיע גבורות השם ונפלאותיו לבני אדם וכמו שיעד: **נגד כל עמך אעשה נפלאות אשר לא נבראו בכל הארץ ובכל הגוים, וראה כל העם אשר אתה בקרבו את מעשה ה' כי נורא הוא אשר אני עושה עמך.**

השאלה הראשונה

מה היה תכלית הנס כאשר קרן פני משה. כי הנה הקדוש ברוך הוא לא יחדש פלא כי אם לצורך והכרח רב, והנה לא נמצא בכתוב הכרח שהביא לזה.

השאלה השניה

מה עניין קרן פני משה, האם הוא משל להפלגת השגת שכלו, או היה זוהר מוחש ותוספת אור בעור פניו כמו שיראה מפשט הפסוקים האלה. או היה עם זה תבנית קרניים יולדו למשה בפניו, כמו שקראם **הרמב"ן** קרני ההוד.

השאלה השלישית

למה נעשה זה הנס למשה בזה הזמן, רוצה לומר כאשר קיבל הלוחות האחרונות, ולא נעשה כזה ביום המעמד הנבחר במתן תורתנו, או כאשר קיבל הלוחות הראשונות, או בפעם השני כשעמד בהר להתפלל על עוון העגל.

תשובה לשאלות א-ג

והשני להגדיל מעלת משה על כל ילוד אשה שזכה נפשו ושכלו להידבק בעליונים ולהיות כאחד מהשכלים הנבדלים, וזכה גופו וחומרם להזהיר כאחד מכוכבי השמים, וכאלו היה קרון הפנים הוראה גדולה שהאיש ההוא מלא אותו רוח אלהים בחכמה בתבונה ובדעת, וכמו שאמר שלמה ע"ה (קהלת ח') חכמת אדם תאיר פניו. ובתנחומא אמרו: בשעה שהקדוש ברוך הוא היה מלמדו תורה, מניצוצות שיצאו מפי השכינה נטל משה קרני ההוד.

ומזה התבאר שהיה קרון הפנים כפשוטו של פסוק, ושאינו צורה ומשל לדבקות השכל וזוהרו כדברי **הרלב"ג** ויתר המתחכמים, אלא שהקדוש ברוך הוא רצה לשנות בריאתו של משה באותם ארבעים יום וארבעים לילה שעמד בהר, כמספר הימים שיתהווה העובר בבטן המלאה. ואז נעשה שכלו רוחני במעלה עליונה, מה שאין הפה יכול לדבר, ונעשה גופו כאחד מצבא המרום המאיר לארץ ולדרים עליה. ולזה הקדימה התורה לומר ויהי שם עם ה' ארבעים יום וגו' לחם לא אכל וגו' ויהי ברדת משה וגו' - רוצה לומר: שישב שם עם השם בדבקות נמרץ שהתמיד בו כל אותו הזמן הרב מבלי הפסק, ולכן לא אכל ולא שתה כדי שלא יפסיקו ולא יטרידו דבר מהעניינים הגשמיים מהמזון, ולא בשינה וביציאת המותרות ושאר הדברים ההכרחיים לחי והנמשכים אחרי המאכל.

וכאשר הקדים השלמות הזה והחריב הכוחות הגופניים, המשיך אחריו שלמות עצום לגופו, והוא אמרו ויהי ברדת משה מהר סיני וגו' ומשה לא ידע וגו'. ומזה תבין שלא היה הנס הזה מקרון העור בכל גוף משה שנשתנה תולדתו החומרי אל עצם שמימי, אבל היה לבד בצדדי העור אותו הזוהר והאור, וגם לא בכל צדדי עור הגוף, כי אם בעור הפנים בלבד, להיותו הנראה והמושג ומגולה לרואים מבין שאר חלקי הגוף. לפי שפניו היו ראויים לאותה שלמות, כיון שהם הביטו במראה האלהית, כמו שכתוב ותמונת ה' יביט.

ומפני שלמות הנמרץ הזה נאמר בסוף התורה ולא קם נביא עוד בישראל כמשה אשר ידעו ה' פנים אל פנים, רוצה לומר, שהאל ידע אותו ועשה פליאות מופלגות בפנים השכליים של משה ובפנים הגופניים ממנו בקרון עורם. וזה הוא פנים אל פנים שנאמר שם שהם כולם פני משה פני שכלו ופני גופו.

והתועלת השלישית היתה בזה לעם ישראל, שיזכו לראות המראה הנפלאה ההיא, ובה ישתלמו נפשותיהם ויתקיימו אמונותיהם האמיתיות, וישמעו עוד מפני זה דברי משה, כי שלמות הנותן הוא ממה שיכין וישלים אל המקבל. וידעו עם זה שמשה הוא היה הראוי להנהיג את העם, לא עגל המסכה אשר הם עשו להם, וגם ידעו מזה שאין הדברים האלהיים כדברים הגשמיים, כי האדם כשיפליג הבטתו בניצוץ השמש ייחלש כוחו הרואה ויחשכו עיניו וישחרו פניו, ולא כן משה עבד ה'. רוצה לומר כי בהביטו באור האלהי הצח והמצוחצח, הוסיף אור בפניו וזוהר בלתי מיוחד לטבע האדם. ולזה רוצה לומר להשלים העם במושגיהם, אמר יתברך על זה נגד כל עמך אעשה נפלאות.

והותרו עם מה שפרשתי בזה השאלות הראשון והשני והג',

וכבר בא בדברי הנביא חבקוק עניין האור והזוהר האלהי באומרו **ונוגה כאור תהיה קרניו לו ושם חביון עוזו**, ואם היה קרון פני משה קרניים שנולדו לו, למה יתייחסו לעור הפנים? ואמר **ויכתוב על הלוחות עשרת הדברים ויהי ברדת משה וגו'**, להגיד שהקדוש ברוך הוא כתב על הלוחות אשר פסל משה את עשרת הדברים שהיו בלוחות הראשונים. וכבר חשבו קצת המפרשים, מאשר ראו שציוה השם למשה כתוב לך את הדברים האלה, שאמרו **ויכתוב על הלוחות** חוזר למשה הנזכר, שהוא כתב על הלוחות כאשר ציוהו השם. והוא טעות מבואר.

כי הנה כתוב לך את הדברים האלה נאמר על המצוות שנזכרו שמה בפרשה, ואחר זה נאמר ויהי שם עם ה', והוא המורה שאמרו **ויכתוב על הלוחות** חוזר לקדוש ברוך הוא שזכר למעלה, כי הוא כתב עליהם עשרת הדברים ולא משה. ולכן נאמר אחריו **ויהי ברדת משה מהר סיני**, כי נזכר שם משה, מפני שמה שכתוב למעלה ויכתוב על הלוחות הוא חוזר לקדוש ברוך הוא. אבל הירידה הייתה למשה.

השאלה הרביעית

בכפל שבא בכתובים בזיכרון ירידת משה מההר, שאמר **ויהי ברדת משה מהר סיני ושני לוחות העדות ביד משה**, וחזר לומר שנית **ברדתו מן ההר** והוא כפל.

תשובה לשאלה ד

והנה אמרו ברדת משה מהר סיני, הסיר הספק הזה מעיקרו. והכפל זיכרון הירידה שתי פעמים, הוא לפי שכמו שבלוחות הראשונות אמר ויתן אל משה ככלותו לדבר אתו, סמוך לירידה נתן לו את הלוחות עם הכתיבה כולה, ככה רצתה תורה להודיענו פה הלוחות השניות האלה, שלא ניתנו למשה אלא בעת הירידה. כי הוא לא נתעסק בכתיבתם. ולזה אמר ויהי ברדת משה מהר סיני, ושני לוחות העדות ביד משה ברדתו מן ההר. ואין אמרו ברדתו מן ההר פירוש זמן קרון הפנים מתי היה, כי כבר נאמר ויהי ברדת משה מהר סיני שאז קרן עור פניו, אבל אמר עוד, ברדתו מן ההר על ענין הלוחות, שלא היו עמו אלא בעת רדתו מן ההר, כי קודם זה לא נגעה בהם ידו שמה.

והותרה בזה השאלה הרביעית.

השאלה החמישית

למה לא זכר הכתוב איכה קרן פני משה, ואמר בלבד ומשה לא ידע כי קרן עור פניו כאלו היה כבר דבר ידוע שקרנו פניו, ובא הכתוב להודיע בלבד שלא הרגיש כשנשתנה מזגו ועור פניו ישונה.

השאלה השישית

באומרו כי קרן עור פניו בדברו אתו, כי הנה מאמר בדברו אתו אין עניין לו, והוא מיותר כי לא בלבד בשעת הדיבור קרן עור פניו, אבל גם כן ביתר הזמנים היה זה. ולמה אם כן אמר בדברו אתו.

השאלה השביעית

איך לא ידע משה כי קרן עור פניו. כי הנה הקירון לא היה אפשר שיהיה רק בהשתנות מזגו ובהיות בו טבע חדש, ואיך לא ירגיש משה בשינוי טבעו והתחלפות מזגו.

תשובה לשאלות ה-ז

והנה אמר ומשה לא ידע כי קרן עור פניו, לפי שלא הוצרכה תורתנו להודיע איך נעשה קרון עור הפנים כי הוא פועל אלהי ואין עלינו להפלא איכה ואיככה, אבל הודיעתנו שנעשה הנס ההוא בלי זמן ומבלי שהרגיש בו מרע"ה, לפי שהדברים הטבעיים צריכים זמן והכנות ולכן יורגשו בהכרח, אבל הדברים האלהיים מבלי זמן ומבלי הכנה עשה אותם הקדוש ברוך הוא כרצונו, האמנם נתן הכתוב סיבה למה לא הרגיש משה בזה, ואמר שהיה מפני היותו מתבודד הרבה בדבקותו, וזה הוא אמרו בדברו אתו כי בי"ת בדברו בי"ת הסיבה רוצה לומר בסבת דברו עם האל.

והותרה בזה השאלה החמישית והשישית והשביעית.

השאלה השמינית

למה יראו אהרן והנשיאים מגשת אל משה, האם חשבו שיהרגם בקרניו כשור מועד ובהם עמים ינגח, או מה הייתה סיבת פחדם ויראתם, כי הציור בהכרח יקדם לפחד וליראה.

תשובה לשאלה ח

וסיפר הכתוב שכאשר ראו אהרן וכל ישראל את משה כי קרן עור פניו, פחדו ויראו מגשת אליו.

וכתב **הרמב"ן** שאולי חשבו שהיה שם כבוד השם או מלאכים, ופחדו פן יפרוץ בהם השם. **והראב"ע** כתב וטעם ויראו, ששבו לאחור. והעד, וישבו אליו. ירצה שלא פחדו כלל, אבל שבו לאחור כאדם המתבהל מדבר.

ואין הכתוב יוצא מידי פשוטו: יאמר שפחדו ויראו ממנו. והיה זה לשלוש סיבות: **הראשון** מפני שנצטוו במעמד הר סיני פן יהרסו אל ה' לראות ונפל ממנו רב, לכן פחדו מהקרבנות אל הקודש כדברי **הרמב"ן**,

והשני למה שראו הזוהר והצצה המופלגת ההיא מפני משה, פחדו אולי בקרבם אליו והביטם בו יארע להם מהעיוורון וכהות העיניים, כמו שיקרה למביטים בחוזק השמש, ומפני זה גם כן ויראו מגשת אליו.

והשלישי שהדברים הבלתי נהוגים יבהילו הרואים אותם תמיד. ולכן ישראל כשראו את משה באופן כך נבהלו, ויראו מגשת אליו, כדי להתמהמה עד אשר ידעו מה הדבר ההוא, האם הוא מזיק או מועיל, כי זה דרך הנבהלים נרתעים לאחור עד אשר ידעו אמיתת הדבר ההוא, האם הוא דבר מזיק.

והותרה בזה השאלה השמינית.

השאלה התשיעית

למה אמר וירא אהרן וכל בני ישראל, ולא זכר הנשיאים. ואח"כ אמר ויקרא אליהם משה וישיבו אליו אהרן וכל הנשיאים. ואם כולם כאחד פחדו, למה לא זכר שקרא לכולם כי אם לאהרן ולנשיאים בתחילה ואחר כך לישראל.

תשובה לשאלה ט

וסיפורה תורה שלא לבד נבהלו ופחדו אנשי ההמון אשר לא ידעו ולא יבינו, כי גם אנשי המעלה והנשיאים פחדו גם כן, ולזה אמר **וירא אהרן וכל בני ישראל**. רוצה לומר, אהרן שהיה אחרי משה במעלה ושלמות, וכל שאר העם כקטון כגדול, **את משה** כי מרחוק ראוהו שהיה בא והלכו לקבל פניו. וכאשר ראו קרון פניו, פחדו מגשת אליו.

ומשה כשראם נרתעים לאחוריהם, לא רצה לקוראם כולם כאחד, אבל קרא ראשונה את אהרן ונשיאי העדה, וידבר אליהם, רוצה לומר למה פחדתם ומה ראיתם. והם גילו לו

אמיתת העניין, ואז קרא משה לכל העם. או שהם מבלי קריאה הלכו אליו, כאשר ראו שאהרן והנשיאים ניגשו ולא ניזוקו. ומשה ציוה אותם את כל אשר דבר ה' אותו בהר, והמה המצוות שציוה עליהם כשמחל עוון העגל.

והותרה בזה השאלה הט'.

השאלה העשירית

לג נִכַּל מֹשֶׁה מְדַבֵּר אֶתְּם וַיִּתֵּן עַל-פְּנֵי מִסְּנָה:
לד וַיִּבְּא מֹשֶׁה לְפָנָי ה' לְדַבֵּר אֵתְּוּ יְסִיר אֶת-הַמִּסְּנָה עַד-צֵאתוֹ
וַיֵּצֵא וַדְּבַר אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֵת אֲשֶׁר יֵצְנָה:
לה וַרְאוּ בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶת-פְּנֵי מֹשֶׁה כִּי קָרַן עוֹר פְּנֵי מֹשֶׁה
וַהֲשִׁיב מֹשֶׁה אֶת-הַמִּסְּנָה עַל-פְּנֵי עַד-בֹּאוֹ לְדַבֵּר אֵתְּוּ:

אם היה שהי"ת רצה לעשות קירון פנים במשה, למה הוא נתן על פניו מסווה, והיה אם כן בזה סותר ומונע הכוונה האלהית ועושה מלאכת השם רמייה.

השאלה האחד עשר

מה היה התועלת במסווה שנתן משה על פניו, כיון שבדברו עם האל ובדברו עם ישראל היה מסיר המסווה, והיה אם כן פועל בטל לתתו בהיותו יחידי. כי הפסוקים מעידים שהיה מסיר המסווה בדברו עם השם וכן בדברו עם העם, וכן פירשו רש"י וחכמינו זיכרונם לברכה גם כן.

תשובה לשאלות י-יא

וזכר הכתוב שכאשר הגידו למשה אהרן והנשיאים כי קרן עור פניו, נתן על פניו מסווה, ולא הייתה כוונתו במסווה ההוא שיוכלו לגשת אליו, שאם כן היה לו לתיתו כאשר היה מדבר עימהם, ולהסירו אח"כ. והוא לא היה עושה ככה.

וכתב הרשב"ע שבעבור היות משה משופטי ישראל, חשש שאולי מפני זוהר פניו ישכחו האנשים הבאים לפניו למשפט את טענותיהם.

והוא טעם חלוש מאוד. אף כי לא היה בא אצלו כי אם הדבר הקשה, ועל יד אחד מהשופטים, לא הבעלי דינים.

אבל עניין זה אצלי הוא, שכאשר ידע כי קרן עור פניו, ידע שלא היה דבר הגון וראוי שישתמש בזוהר ההוא בדבר חולין. והיה דעתו שאחר שהקדוש ברוך הוא עשה זוהר פניו כזוהר הרקיע וכוכבים, היה מהדין שיעשה הוא כמעשיהם. וכמו שהגרמים השמימיים כל תנועותיהם ופעולותיהם הם אם כדי לקבל את השפע ממניעיהם, או כדי להשפיע במה שלמטה מהם, ככה יעשה הוא גם כן בזוהרו, שישתמש לבד ממנו בעת קבלו השפע מהשם יתברך, וכן בעת תיתו השפע לבני ישראל, וללמדו אותם התורה והמצוות, באופן שיהיו עיניהם רואות את מוריהם. ומפני זה בהיותו מדבר עם השם היה מסיר את המסווה,

שאז היה מקבל השפע. וכן בדברו לישראל, היה מדבר מבלי מסווה, כי היה אז משפיע אליהם. אבל אח"כ היה נותן על פניו מסווה, כדי שלא ישתמש באותו זוהר אלהי בעת אכילה והמשתה והשינה, וגם בעת דברו לאשתו ואנשי ביתו, בדברים שאינם מהתורה והמצוות. לפי שאין הדברים ההם ממה שיאמרו בגרמים השמימיים, כאומר שאינו עושה מבלי מסווה הדברים אשר בהם ידמה לשמימיים, ועם מסווה הדברים הגשמיים.

ואחרי שזכרה תורה מה שקרה לו באותה שעה ראשונה, זכרה מנהגו תמיד כל הימים. וזה הוא שאמר **ובבוא משה לפני ה'** וגו' רוצה לומר שבבוא לפני ה' לקבל השפע, יסיר המסווה מעל פניו ויקבלהו פנים בפנים. ובהיות המסווה סר מעל אפיו, היה יוצא מאוהל מועד וידבר אל בני ישראל את אשר יצווה, באופן שבעת נתינת השפע האלהי אליו ובעת למדו לישראל היו הכל רואים את פני משה, כי קרן עור פניו, ולא היה שם מסווה מונע מראותם, ואח"כ ישיב משה את המסווה עד בואו לדבר עם השם.

והותרו בזה השאלות העשירית והיא"א,

והראב"ע כתב שלא היה ההוד והקרן ההוא כי אם בעת דיבור השם למשה. ושעל זה נאמר **בדברו אתו**, כי אז היה מתחדש בו זוהר הכבוד, והוא יוצא ומדבר עם ישראל ורואים קרון פניו, ושהיה עד נאמן שהשם דבר אתו. ובהשלימו לדבר משם והלאה, היה נעדר ממנו אותו קרון פנים, וזה הוא המסווה, כדי שלא תושפל מעלתו בעיני העם חסרי הדעת, בראותם שסר האור ממנו ושבו פניו לקדמותם.

וזה בעיני דעת נפסד. ואם נפל בו מחכמה, שנאמר כי קרן עור פניו בדברו אתו, הנה הכתוב יוכיח שזה לא נאמר אלא על השעה הראשונה, ושלא נאמר בדברו אותו בזמן שקרן עור פניו, אלא שלא ידעו משה בסיבה דברו אתו כמו שפרשתי. וגם כפי דרך הכתוב הזה, לא היה נשאר ההוד לעת דברו לעם, כי אם בלבד בדברו עם השם. והכתוב אומר שתמיד היה קרון עור פניו, ולא היה המסווה תחבולה שלא יראו העם העדר האור, כי אם שלא יראו האור עצמו. אבל אמיתת הדבר הוא כמו שפרשתי.

השאלה השנים עשר

במה שנזכר בפסוק האחרון שם משה שלוש פעמים ללא צורך באומרו וראו בני ישראל את פני משה כי קרן עור פני משה והשיב משה את המסווה והיה די לומר וראו בני ישראל את פניו והנה קרן עורו והשיב את המסווה.

תשובה לשאלה יב

ואמנם זכר שלוש פעמים שם משה בפסוק האחרון, להודיע בזה שני דברים: **הראשון** שלא יחשוב אדם שבסיבת האור המבריק ההוא, היה העם בלתי מכיר פני משה,

כמו שיקרה לאיש שבהשתנות פני חברו לסיבה לא יכירהו. כי הנה בעניין משה לא היה כן, אבל ראו בני ישראל את פני משה שהיו תמיד רואים ומכירים שהיו פני משה עם כל הקרון ההוא.

והדבר השני שהודיענו פה הוא, שמשה באותו קרינת עור פניו לא היה כל כך מתבודד שלא ישתמש בחושיו כשאר הנביאים בעת נבואותיהם, כי הוא מעצמו אחר הדיבור היה משיב את המסוה על פניו, להיותו תמיד בשימוש חושיו וביקיצה רבה, כאשר הייתה בהיות משה קודם נבואתו.

והותרה בזה השאלה הי"ב.

וחכמי הקבלה נתנו בזיכרון שם משה בפסוק הזה כל כך פעמים טעמים אחרים, ואני ליישב הפסוק על פשוטו באתי.

ובמדרש אמרו:

מהיכן נטל משה קרני הווד? ובאו שם על זה דעות:

רבנין אמרי מן המערה

ר' ברכיה אומר מהלוחות

ר' שמואל בן נחמני אומר מכתובת התורה.

ויש עיון רב בדעות האלה, ואינם מזה המקום.

ונשלם בזה מה שראיתי לבארו בזה הסדר הגדול והעמוק כי תשא.
תם.